

Bibliothèque numérique

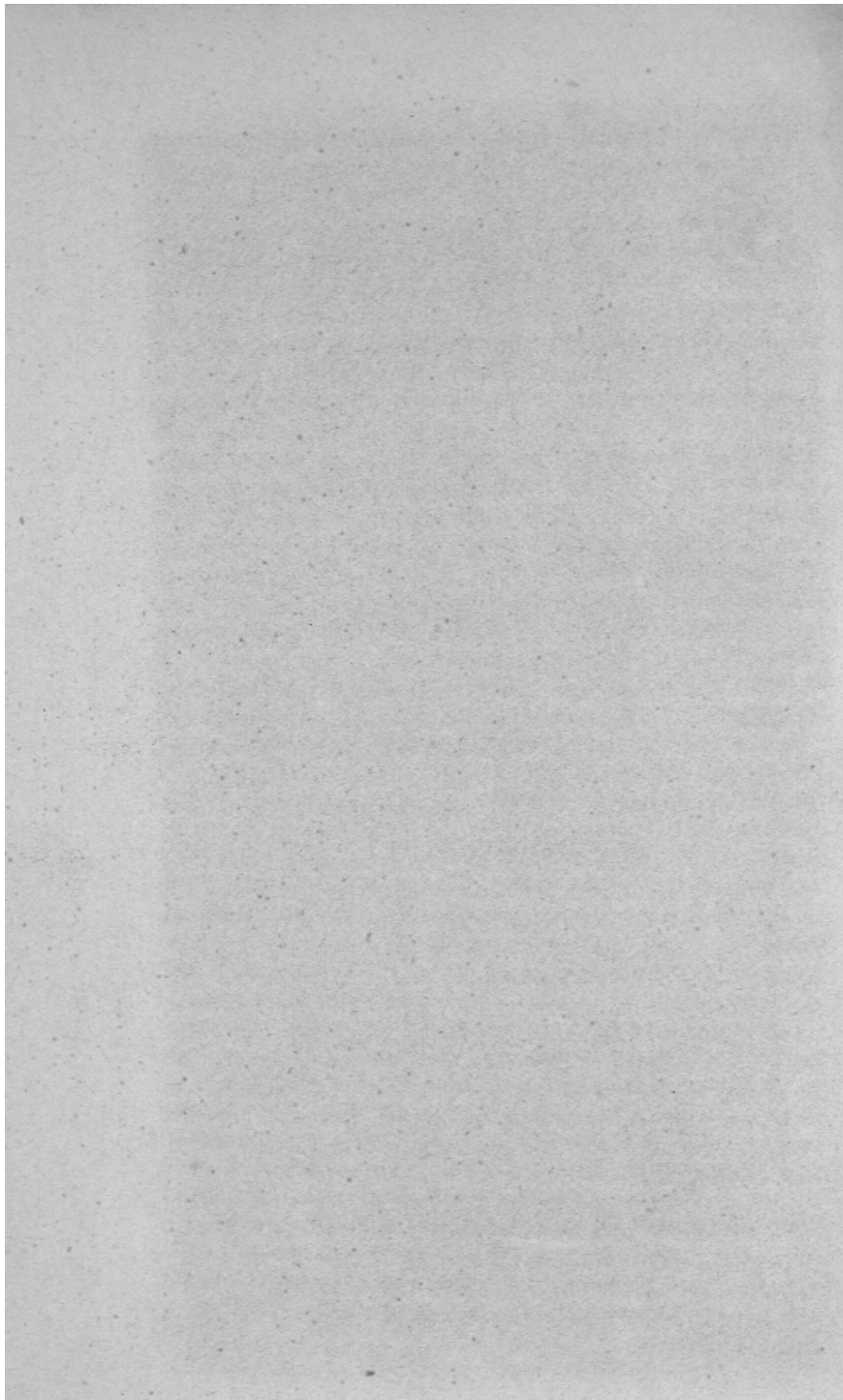
medic@

**DAREMBERG, Charles Victor. De
secretis mulierum de chirurgia de
modo medendi libri septem**

Paris : J.-B. Baillière, 1855.

(c) Bibliothèque interuniversitaire de médecine (Paris)
Adresse permanente : <http://www.bium.univ-paris5.fr/hist/med/medica/cote?150179>

DE SECRETIS MULIERUM
DE CHIRURGIA
DE MODO MEDENDI

LIBRI SEPTEM

POEMA MEDICUM NUNC PRIMUM EDIDIT

D.^r CAR. DAREMBERG.

150.179

FACULTÉ DE MÉDECINE
DES SCIENCES
BIBLIOTHÈQUE
DON: Prof. Aug. Broca
ANNÉE 1925

NEAPOLI || PARISIIS
TYPIS DEL FILIATRE-SEBEZIO || VENEUNT APUD J. B. BAILLIERE
1855.

DE SECRETIS MULIERUM

DE CHIRURGIA

DE MODO MEDENDI

LIBRI SEPTIM

SUMPTIBUS DOCT. S. DE RENZI

Medici Neapolitani.

1858

FORMA MENDIUM NUNC PRIMUM EDITIT

M. DE RENZI

Handwritten notes:
P. par. 1. 1858
pp.

PARISIIS

NEAPOLI

VENETIIS APUD J. B. MULLERUM

TYPE REG. PALATINAE-REGIAE

1858

SUR LE

POEMA MEDICUM

LETTRE

A M. MALGAIGNE

PROFESSEUR DE MÉDECINE OPÉRATOIRE A LA FACULTÉ DE MÉDECINE DE PARIS,
CHIRURGIEN DE L'HÔPITAL SAINT-LOUIS, ETC.

MON CHER ET SAVANT CONFRÈRE,

Dans le tome XXIIe de l'*Histoire littéraire de la France* (p. 405) M. Littré, à qui l'histoire de la médecine au moyen âge doit déjà beaucoup, a donné une notice fort intéressante sur un *poème médical* anonyme qu'il avait découvert dans un ms. du XIIIe siècle, lequel est conservé à la Bibliothèque impériale sous le n° 8161 A. Ce poème est inédit; les recherches de M. Littré, celles que j'ai faites moi-même en Italie, en Allemagne et en Angleterre, me confirment dans l'opinion que notre manuscrit est unique. M. Littré déclare que la lecture la plus attentive ne lui a suggéré aucune conjecture sur le médecin à qui on pouvait attribuer cet ouvrage; sur ce point je ne suis pas plus avancé que lui; mais, si je ne sais pas le nom de l'auteur du poème, je sais du moins maintenant d'après quelles sources ce poème a été rédigé, et c'est peut-être le point le plus intéressant dans la question.

Quand je pris le ms. 8161 A pour l'étudier, pour moi-même, dans tous ses détails, je m'aperçus bien vite que le premier livre et le second, qui traitent des maladies et de la cosmétique des femmes, étaient en partie tirés de Trotula; ce premier résultat éveilla tout naturellement ma curiosité, et, poursuivant mes confrontations, je constatai que les livres III, IV, V, et VI, qui sont consacrés à la chirurgie, représentaient presque littéralement le texte de la *Chirurgie de Roger et Roland*.

Je pensai dès lors que ce poëme devait avoir un intérêt tout particulier pour mon savant ami le Dr de Renzi qui s'occupe avec autant d'érudition que de zèle et de désintéressement à recueillir et à mettre au jour tous les monuments qui, de loin ou de près touchent à l'histoire de l'École de Salerne. J'écrivis donc à M. de Renzi que je venais de découvrir les sources du poëme dont M. Littré avait, de son côté, découvert le texte, et je lui offris de lui en envoyer une copie pour qu'il publiât l'ouvrage intégralement, M. de Renzi accepta cette proposition avec empressement. Alors je me mis à étudier le ms. avec un soin nouveau et à établir plus minutieusement que je ne l'avais fait encore la correspondance des chapitres du poëme avec le texte de Trotula et avec celui de Roger et Roland.

En tête de chaque chapitre vous trouverez le résultat de cette comparaison avec toutes les remarques de détail qu'elle m'a suggérées; vous verrez par ces remarques comment notre auteur s'est assimilé les textes qu'il a traduits en vers, textes que du reste il ne parût pas vouloir s'approprier, car il dit positivement dans le prologue du Ve livre (III de la Chirurgie):

Multorum secreta legent hoc codice, mixtim
Dogmata Willermi, mixtim quoque verba Rogeri,
Mixtim multorum pandet liber iste virorum.

Ces vers présentent deux difficultés: la première relative à *Willermus*, la seconde au mot *multorum*. Celle qui regarde *Willermus* est pour moi jusqu'ici insurmontable. Je ne crois pas qu'il s'agisse d'un autre auteur que de Guillaume de Salicet, et cependant j'ai vainement cherché dans la *Chirurgie* de cet auteur des passages qui correspondent à ceux qui, dans notre poëme, ne reproduisent pas le texte de Roger ou d'un autre auteur dont je vais vous parler à propos de la seconde difficulté: celle-là je l'ai résolue en partie. Quels sont ces *virii multi* dont le poëme renferme les *secreta*? J'ai dit plus haut que les livres III à VI reproduisent le texte de Roger et de Roland; mais il est facile de voir, en comparant les deux textes, celui de Roger et Roland et celui du poëme, vers par vers et ligne par ligne, que le poëme renferme beaucoup plus que Roger et Roland, et qu'en effet, ainsi que le versificateur le déclare lui-même, d'autres sources ont été mises à contribution par lui; mais quelles sont ces sources? Eh bien, il y en a une que j'ai retrouvée avec une véritable

v

versificateur le déclare lui même, d'autres sources ont été mises à contribution par lui; mais quelles sont ces sources? Eh bien, il y en a une que j'ai retrouvée avec une véritable satisfaction, c'est le *Commentaire des Quatre-Maitres sur la Chirurgie de Roger et Roland*, *Commentaire* que je viens de publier et que vous attendiez avec tant d'impatience. Ainsi notre poème reproduit, dans une traduction métrique, presque tout le cycle chirurgical Salernitain; et certes ce n'est pas un des résultats les moins curieux auxquels m'ait conduit l'étude des textes pour notre histoire médicale du moyen-âge. —Voilà donc un de ces *multi viri* déterminé; mais quels sont les autres? C'est ce que je n'ai pu découvrir jusqu'à présent; toutefois je me propose bien de ne pas abandonner la difficulté, pas plus que celle qui concerne *Willermus*. La suite de mes recherches, la lecture des manuscrits me fourniront peut-être le moyen de donner, au moins en partie, la solution de ce double problème.

On lit aussi dans le prologue du IIIe livre (1er de la *Chirurgie*): *Partim Rogerium* (sequentes) *partim que novimus ipsi*. Faut-il croire que l'auteur, traitant les malades par lui-même, a fait quelques observations nouvelles? J'aime mieux croire, ou qu'il se vante, ou qu'il s'est approprié un passage de la préface même de Roger. Du reste, cette question ne saurait être résolue définitivement que s'il m'est permis de trouver préalablement la solution de ces deux problèmes que je viens de vous soumettre.

Restait à reconnaître à quel ouvrage correspondait le VIIe livre; j'allais entreprendre cette nouvelle étude, mais M. de Renzi m'invitant à plusieurs reprises, et d'une façon si pressante, à lui envoyer la copie du ms. qu'il attendait déjà depuis longtemps, que je me suis vu forcé d'ajourner jusqu'après l'impression. M. de Renzi m'évita ce travail, car il m'écrivit bientôt que ce VIIe livre traduisait en partie l'opuscule *De adventu medici apud aegrotum*, publié pour la première fois par mon vénérable et docte ami M. Henschel d'après le *Codex Salernitanus* de Breslau, en partie le traité de Coppon *De modo medendi*, en partie enfin Arnould de Villeneuve (1). Notre auteur abrège ou allonge les textes originaux, et des fragments assez étendus du poème donnent des passages traduisent des textes que nous n'avons retrouvés nulle part, ni M. de Renzi, ni moi. Mais vous comprendrez, sans qu'il

(1) Les notes de M. de Renzi pour ce VIIe livre et pour les autres (il a complété par Trotula la comparaison que j'avais commencée entre mon manuscrit et le texte imprimé) sont signées *De R.*

vi
soit besoin que j'insiste sur ce point, combien il est difficile et surtout combien il est long d'arriver, en pareille matière, à des résultats complets et certains. Des lectures répétées, des confrontations minutieuses, un heureux hasard qui vous fait trouver précisément, parmi les textes innombrables du moyen âge, celui que vous avez intérêt à connaître et qui avait échappé à toutes vos investigations antérieures dirigées méthodiquement, telles sont, vous le savez par expérience, les voies par lesquelles on arrive péniblement à faire avancer de quelques pas l'histoire proprement dite ou l'histoire littéraire.

M. Littré n'a pas manqué de montrer que notre poème offre un grand intérêt pour la connaissance des mœurs médicales du moyen âge; il a cité à ce propos de longs fragments du VIIe livre où il est parlé des rapports du médecin avec les malades et de la manière dont il doit se faire payer. Cet intérêt diminue naturellement un peu, puisque nous savons maintenant que ce manuscrit n'est pas la source primitive de ces détails. Mais peut-être ces préceptes si naïfs acquièrent-ils un peu plus de charme en passant d'une prose passablement vulgaire à une forme métrique, même lors que cette forme n'est ni très-élégante ni très-poétique.

Il ne faut pas oublier non plus que ces recommandations faites au médecin rappellent, de loin ou de près, celles qu'on lit dans deux opuscules faussement attribués à Hippocrate : la *Bienséance* et les *Préceptes*, opuscules qui ont servi longtemps de code médical. On trouve aussi quelques réminiscences du *Serment* et de la *Loi*. Nos anciens confrères se sont particulièrement souvenus de ce qui regarde les honoraires (1). Le poème se termine par ces mots, tirés des *Préceptes*

Tutius esse reor, quod certe novimus omnes,
Dum dolet accipere, vel munere posse carere,
Namque manum dandi jam retraxere, medicum.
Munere percepto, grates multas referendo,
Omnibus ergo valedicens, in pace recede!

En effet le médecin pouvait bien souhaiter bonne santé et se retirer en paix une fois qu'il avait reçu une bonne gratification. Il faut cependant ajouter, pour être juste, qu'au moyen âge, comme aux temps hippocratiques, et comme aussi du nôtre il est recommandé au médecin d'aller de préféren-

(1) Voy. aussi mes *Notices et extraits des mss.*, p. 197.

ce soigner les pauvres, et loin de leur demander de l'argent, de les assister, au besoin, des sa propre bourse. On voit que la charité médicale avait, pour ainsi dire, devancé la charité chrétienne.

Vous ne vous attendez sans doute pas, mon cher confrère, à trouver dans la traduction de Trotula, de Roger, de Cophon, etc. d'une fine fleur de poésie; l'auteur appartient au cycle de Gilles de Corbeil, mais il est loin cependant, du moins c'est mon impression personnelle, d'égaliser l'espèce d'élégance et surtout la sévérité prosodique que Gilles recherche particulièrement; les vers du *poema medicum* sont souvent plats et *enchevillés*: peut-être cela tient-il à ce que l'auteur, borné et commandé par un texte, était moins libre dans ses allures. Gilles avait le sentiment des difficultés à vaincre; quelquefois, souvent même, il s'est tiré des sujets les plus anti-poétiques par quelques tours assez heureux. Notre traducteur ne fait pas autant d'efforts, et il se contente ordinairement d'aligner les mots suivant les règles de la métrique, en se donnant carrière avec les licences autorisées dans la poésie du moyen âge. Toutefois la versification n'est pas sans mérite; en général elle est correcte et régulière. En somme, le *poema medicum* se lit sans trop de difficultés; l'aridité du sujet ne rebute pas, et du commencement on arrive à la fin sans qu'on puisse dire qu'on a pris une peine inutile et sans qu'on regrette le temps employé à cette étude. — Du reste, l'auteur a connu les poèmes de Gilles de Corbeil; il cite celui *Du pouls* dans le chapitre 4 du livre VII, et l'on trouve dans les prologues des réminiscences évidentes de quelques vers du médecin de Philippe-Auguste.

J'aurais voulu, mon cher confrère, pénétrer aujourd'hui un peu plus avant dans l'étude intrinsèque du poème; mais, ainsi que je vous l'ai déjà dit, tous les éléments de la critique ne sont pas en ma possession, et je dois, pour cette raison, ajourner à un autre temps des considérations qui nécessairement seraient prématurées et incomplètes. Je veux du moins, en finissant cette épître, vous donner une idée du manuscrit dans lequel j'ai copié le *poema medicum*. Cette espèce de *Post-scriptum* m'amènera à vous entretenir d'une petite découverte qui ne sera peut-être pas sans intérêt pour vous.

Le ms. est en parchemin, in 4°, sur deux colonnes; il appartient au XIII siècle, et me semble contemporain, ou à peu près, de l'auteur lui-même, qui florissait sans doute, vu les auteurs qu'il a traduits ou qu'il cite, à la fin du XIII siècle. Le scribe avait une main assez belle; son écriture

viii
est régulière et lisible. — La copie paraît provenir d'un original correct; les fautes matérielles sont peu nombreuses, et ce sont celles-là seulement que j'ai corrigées, car pour tout le reste j'ai reproduit scrupuleusement le manuscrit, car je crois que c'est le seul procédé à suivre dans la publication de pareils textes. — Les titres des chapitres sont en rouge. A la marge se trouvent quelquefois des annotations en écriture cursive du XV siècle; ces annotations, parfaitement insignifiantes, consistent en sous-titres, en recettes, et quelquefois, mais très-rarement, en explications ou développements du texte. — Le poëme occupe 44 folios $\frac{1}{2}$. En tête se trouve la table des cinq premiers, écrite sur papier par une main récente. Sur le recto du f.° 45, après les mots: *Explicit De modo medendi*, on lit: « Ce livre est à Guichart Bessonat natif de Lion, demourant à Paris, notaire et secretaire du Roy, et l'acheta l'an mil cinq cent et douze ». La même souscription se retrouve au f.° 62 recto, à la fin de tout le ms.

Au f.° 45 v.° commence, sans titre, un traité de chirurgie anonyme et inédit. L'écriture est aussi du XIII siècle; elle est chargée d'abréviations irrégulières et assez difficiles à lire; le style est très incorrect. — Voici le début de ce traité: « Testatur Constantinus in Pategni: humores cum temperamenta exierint faciunt morbum, » ce qui est à peu près aussi le début du Commentaire des Quatre-Maitres; mais la suite est entièrement différente. L'auteur procède *a capite ad calcem*. Après quelques considérations générales sur les plaies, sur la manière d'arrêter le sang et de provoquer la suppuration, etc., considérations pour lesquelles l'autorité de Galien, d'Averroës et d'Ysaac est plus d'une fois invoquée, se trouve un chapitre *De dieta vulneratorum*: « Dieta vulneratorum est talis: debent abstinere eos ab omni vino et ab omni genere carniū, nisi timeatur de debilitate virtutis, et ab omni fructu crudo, et coctu, et motu, tam corporis quam animalis (*sic*), et debent esse in quiete multa, et parum loqui, » etc. Ce chapitre n'a aucun rapport avec celui qui se trouve sous le même titre dans les Quatre-Maitres, p. 13. L'auteur passe brusquement aux plaies de tête. Dans ce chapitre je note le passage suivant, qui n'est pas sans analogie avec un passage du Commentaire des Quatre-Maitres (p. 22 de mon édition): « Nota quod non debet ruginare nisi circa terciam vel sextam horam diei; et si tempus sit nimis frigidum debet fieri ignis circa vel juxta patientem; vel

saltem teneatur magnus et grossus torticius habens magnas candelas juxta illum ardentis qui per caliditatem inmutet frigiditatem aeris. » — Suit un autre passage qui n'est pas non plus sans quelque rapport avec une phrase du même Commentaire (p. 43): « Nota quod omnis plumaceolus debent (sic) esse linei, et alii debent intingi in estate in solo albuminis ovi (sic), in hyeme autem et autumpno, in vitelle (sic) et albumine ovi. » — Puis vient, toujours sans division: « Nota quod cancer duorum annorum, si sit in loco nervoso, nunquam curatur. Si vulnus sit nimis siccum, dicit Rasius (Rasis?) quod ad ipsum humectandum fiat tale unguentum: *Hyccere albe*, » etc. — On lit ensuite plusieurs vers touchant l'influence que les astres exercent sur les plaies. Cela se trouve également en prose dans Roger et dans les Quatre-Maitres. — Le chapitre sur la teigne est un peu plus distinct; il commence ainsi: « Tinea fit frequentissime de salso fleumate, et talis tinea fit frequentissime cum magno pruritu et ardore; et habet multas squammas propter caliditatem et siccitatem nimiam; aliquando de melancolia cum nimio pruritu propter frigiditatem melancolie. » — Les chapitres qui suivent traitent du *noli me tangere*, de la *rougeur des yeux*, du *larmolement* et des autres maladies du globe oculaire.

Mais voici un fait que je n'avais fait que supçonner juque ici en étudiant le texte nouveau, fait qui dans le chapitre sur le cancer se dessine très-nettement; *mon texte n'est qu'un Commentaire; ce commentaire porte évidemment sur la Chirurgie de Roger et Roland; ce Commentaire, enfin, n'est pas celui des Quatre-Maitres*, bien qu'il y ait certaines analogies entre les deux textes, analogies que j'ai déjà signalées plus haut, dont je vous rapporterai de nouveaux exemples, et qui prouvent, çè me semble, que les deux commentaires ont eu une source commune, ou plutôt qu'il y a eu des emprunts de l'un à l'autre. Je suis même porté à croire (voy. ce que je dis plus bas des *Glose*) que ce sont les Quatre-Maitres qui se sont servis du texte que je vous fais connaître aujourd'hui.

Mais je reviens aux preuves qui établissent que ce texte est bien un *Commentaire sur Roger*. Dans les premiers folios du ms. où il est traité des plaies en général et des plaies de tête, on ne retrouve pas de traces bien manifestes du texte de Roger et Roland, mais en suivant les développements dans lesquels entre notre commentateur, il est évident qu'ici comme plus loin c'est ce texte qui lui sert de point de départ; il y a même deux ou trois passages où se retrouvent *sicut dicit auctor*, ou *incipit autem auctor*; mais les choses de-

viennent beaucoup plus claires à partir du chapitre sur la teigne.

En effet, au commencement de ce chapitre on lit: « *Tynearum, etc. Tynea* » voy. plus haut le début de ce chapitre qui reproduit, du reste, avec quelques modifications une phrase du Commentaire des Quatre-Maitres (p. 416 et notes), et notez que précisément le texte de Roland et Roger commence par *tynearum etc.* (p. 413 de mon éd.).

Mais voici que cette découverte à peu près inopinée, et que je vous fais suivre, pour ainsi dire, du doigt, au fur et à mesure qu'elle devient pour moi plus manifeste, acquiert encore un nouvel intérêt: Dans le texte de Roger et Roland que j'ai publié avec le Commentaire des Quatre-Maitres, on lit p. 413, à la fin du premier paragraphe du chap. *De tynea*: « *Nota quod ante appositionem istius unguenti debet precedere unguentum mollificativum, supra quo recurre ad Quatuor magistros vel ad Glosam* » (Voy. mon *Introd. au Comm. des Quatre-Maitres* p. xli). Les Quatre-Maitres eux-mêmes, p. 414, l. 4, à propos des tumeurs des mamelles renvoient aux *Glose*; mais comme notre ms. est incomplet, nous ne pouvons pas vérifier l'exactitude de cette citation.

Dans le Commentaire des Quatre-Maitres on retrouve la recette de plusieurs mollificatifs; il en est exactement de même dans mon ms. (f° 47 v° 48 r°) Les recettes sont moins nombreuses ici que dans les Quatre-Maitres, mais au fond elles sont les mêmes, surtout pour les mollificatifs, qui dans mon manuscrit et dans les Quatre-Maitres sont aussi bien des emplâtres que des onguents.

Le chapitre de Roland I, xviii, rubrica † (iii, ii, 2, p. 165 de mon éd.) commence: « *Oculi aliquando rubent et lacrimantur,* » Au f° 48 r° de mon ms. je lis: « *Oculi aliquando rubent et lacrimantur etc; hic determinat auctor de passionibus oculorum que fiunt videlicet: macula, unguis, obtalmia, tunice duricies* » Ici nul rapport avec les Quatre-Maitres. Même remarques pour les chapitres sur le cancer (notre ms. donne d'abord les premiers mots du texte de Roger, puis le commentaire: « *In hoc capitulo agit auctor de cancro* » (1) sur la luxation et la fracture de la mâchoire; puis viennent les chapitres

(1) Notez ce passage où il est dit qu'en français (*Gallice*) le *noli me tangere* était appelé *mesere* (misère, mésellerie, ladrerie) *vel ponyfic* (?); la fin du mot présente une abréviation illisible. Ce paragraphe est du reste, avec ceux intitulés: *Fissura et arsura labiorum*, un de ceux qui se rapprochent le plus du Commentaire des Quatre-Maitres (p. 40). — On lit aussi un peu plus haut: « *Antrax, Gallice le ben*; mais évidemment il faut écrire *le bon*. Voy. mon éd. des Quatre-Maitres, p. 33 et p. xxxiv.

H XI

tres sur les pustules de la face ; sur l'impetigo, la morphee, les polypes, sur les plaies de cou, des nerfs, etc., qui conservent tous leur caractère de commentaire, et ce commentaire paraît toujours se rapporter à Roger et Roland. — Les chapitres sur les scrophules, sur le goître (*botium*), sont exactement dans le même cas que les chapitres sur la teigne et sur le cancer, etc.; ils contiennent d'abord les propres paroles de Roger, puis la glose.

Notre ms. se termine mutilé par le chapitre: « Quia solet herisipila, etc. (Roger et Roland, in pars. cap. 9; voy. mon éd., p. 64). Le commentaire, qui est très-court, attendu que le copiste s'est arrêté en chemin, débute par ces mots: « Est herisipila antrax carbunculus accendens (*sic*) sepe vulneribus et apostematibus.

Ainsi, mon cher confrère, j'ai été conduit par des recherches successives à retrouver les éléments inconnus qui doivent désormais servir de base à l'histoire littéraire de la Chirurgie de Roger et Roland, et par conséquent de la chirurgie Salernitaine: la publication du Commentaire des Quatre-Maitres me fait déterminer les sources d'après lesquelles a été rédigé le *poema medicum*; dans le ms. même de ce *poema* se trouve un nouveau commentaire sur Roger et Roland, et ce commentaire constitue probablement ces *gloses* dont j'ai parlé plus haut.

Il n'est pas une de ces découvertes qui n'excite en moi un long et pénible frissonnement; n'allez pas croire que ce soit un frissonnement causé par une petite vanité d'auteur; non certes: en voici la cause que vous comprendrez mieux que personne, vous qui avez écrit la belle *Introduction aux Oeuvres d'Ambroise Paré*: Jamais je n'ouvre un ms. du moyen âge sans y trouver quelque document inattendu, quelque texte inconnu qui jette tout à coup une lumière plus ou moins vive sur un point d'histoire de cette époque réputée si inféconde et si barbare; je déplore amèrement l'incurie de ces historiens de la médecine qui, loin de recourir aux textes manuscrits, ne lisent pas même les textes imprimés; Je me trouve accablé sous le poids des matériaux qui de toute part affluent entre mes mains; je désespère d'atteindre jamais le but que je me suis proposé, et qui, sans doute, est trop ambitieux; je comprends que la vie de plusieurs hommes, et des plus laborieux, suffirait à peine pour défricher ce champ inculte. Alors je sens mon courage déjallir, certain de ne pouvoir suffire à tant de recherches qui restent encore à faire, à tant de textes qu'il faut lire, extraire et coordonner, à tant des ex-

111
cursion qu' il faut tenter aussi sur les domaines de l'art et de la littérature générales, et je répète tristement Hippocrate: *L'art est long, la vie est courte; le jugement difficile.* Si les circonstances extérieures, que le même Hippocrate veut aussi avoir pour lui, ne me favorisent pas, j'ai moins la certitude que les encouragements et l'assistance mes amis ne me feront pas défaut.

Recevez, mon cher confrère, etc.

Paris, ce 24 Janvier 1855.

Dr. CH. DAREMBERG.

DE SECRETIS MULIERUM,

DE CHIRURGIA ET DE MODO MEDENDI

LIBRI SEPTEM

POEMA MEDICUM NUNC PRIMUM IN LUCEM EDITUM.

I.

DE SECRETIS MULIERUM

LIBER I.

INCIPIT PROLOGUS.

Principio (1) rerum cum conditor orbis adiret
Humani generis primos plasmare parentes,
In gemino sexu fundavit vim generandi.
His aptavit ita genitalia membra, quod alter
5 Funderet interius, alter quoque spermata fusa
Intus susciperet, ut sic generatio constet
Jure retentivo matricis; passio cujus
Multiplicata solet fragilem submittere Sexum
Pluribus erumpnis variisque doloribus ejus,
10 Et quia matricem morborum copia grandis
Sepius infestat, tractatus fiat ut inde
Est opportunum, cum sit plerumque necesse
Atque decens, medico quod eas pudet ore fateri,
Pandere matronis, de quo confidere possint,
15 Talibus auditis, quod sit sibi causa salutis.

Explicit prologus

(1) Paraphrase un peu éloignée du commencement du prologue de Trofua : *De morbis mulierum*, etc. Voy. *Medici antiqui omnes qui latin. scripserunt*, etc. *Paranet.* 1547, Edit. Aldina, p. 70 v.º

De signis utrum mulier caliditate vel frigiditate matricis laboret.	Cap. 1
De cura calide matricis.	2
De cura frigide matricis.	3
De cognitione sterilitatis utrum fuerit vicio viri solum.	4
De cognitione sterilitatis utrum fuerit vicio mulieris.	5
De impedimentis conceptionis ex vicio mulieris, et primo de clausione orificii matricis	6
De impedimento conceptionis accidente ex quatuor qualitatibus et primo de caliditate.	7
De impedimento accidente ex frigiditate.	8
De impedimento accidente ex humiditate.	9
De impedimento accidente ex siccitate.	10
De impedimento ex nimio fluxu menstruorum.	11
De impedimento accidente ex indigentia menstruorum	12
De impedimento accidente ex scorto.	13
De impedimento accidente ex inepto coitu.	14
De impedimento accidente ex nimia gracilitate vel grossicie corporis mulieris	15
De suffocatione matricis	16
De precipitatione matricis.	17
De signis conceptionis.	18
De signis utrum masculum vel feminam conceperit.	19
De regimine pregnantium.	20
De aborsu (<i>sic</i>) accidente ex causis intrinsicis.	21
De causa aborsus ex repletione cotyledonum.	22
De causa aborsus ex defectu nutrimenti matricis.	23
De causa aborsus propter opilationem venarum.	24
De aborsu accidente a causis extrinsecis.	25
De difficili partu et iuvamentis ejus.	26
De timore parientis.	27
De primaria in partu.	28
De malfacta (<i>sic</i>) in partu.	29
De egressu fetus preter naturam.	30
De fetu mortuo eiciendo.	31
De secundina.	32
De nimio fluxu post partum.	33
De ruptura peritoneon (<i>sic</i>) et exitu matricis.	34
De exitu matricis aliis de causis.	35
De ventositate matricis.	36
De dolore matricis sine exitu eiusdem.	37
De exitu ani.	38
De stranguria.	39
De calculo.	40
De paralysi vesice.	41
De fluxu matricis sanioso.	42

De apostemate matricis.	3
De pruritu matricis.	43
De virginitate sophisticè restituenda.	44
De inflatione vulvæ post coitum.	45
	46

Expliciunt capitula.

INCIPIT LIBER DE SECRETIS MULIERUM.

CAP. I. De signis utrum mulier caliditate vel frigiditate matricis laboret (1).

- Pandere propositum sit de curis mulierum
 Quomodo matricis curetur passio quevis,
 Cujus erunt signa perfecto carmine nota,
 Quo lecto cause pariter fient manifeste;
- 5 Sic mulier noscet si frigiditate laboret
 Sive calore; quod his poteris perpendere signis.
 Accipias oleum laurinum muscileonve,
 Aut aliud simile, subtili quod sæe panno
 Adque modum digiti tentam formato pusilli.
- 10 Immittat vulvæ cum dormitura quiescet,
 Et nectatur ei filum femorique ligetur.
 Evigilans illam si tractam noverit intus,
 Frigiditatis erit expulsaque causa calor.

CAP. 2. De cura calide matricis (2).

- 15 Si calor est causa doceant te frigida curam
 Sic rosa cum violis et malvis ampne coquatur
 Atque super sellam mulier sedeat penetratam
 Undique cum pannis cooperta; foramine tali
 Accipiat fumum, qui multum conferet illi.

CAP. 3. De cura frigide matricis (3).

- 20 Frigiditate quidem matrix si forte laborat
 Est melius signum: calidis curetur honeste,
 Accipias folia lauri, baccas, calamentum,
 Origanum, mintam, rutam, rubeamque, squinantum,
 Feniculum sticados cum dauco petroselinum,
- 25 Camedreos, anisum, camepitheosque nigellam,
 Marubium, ciceres rubeos apiumque ciminum,

(1) Partie du chap. XXI de *Trotula*.

(2) Partie du chap. XXI de *Trot.*

(3) Partie du chap. XXI de *Trot.*

- Diptannum (*sic*), mintam balsamitam, gyth, ysofum,
 Radicem celsi medio cum cortice squille,
 Neptam (*sic*), verbenam, mentastrum peucedanumque,
 30 Abrotanum, quibus absinthum jungatur, et illis
 Utraque spica, thimus, arthemisiaque sanina (*sabina?*),
 Acorus agaricus ciperus quibus associentur :
 Predictoque modo patiens se fumiget istis
 Omnibus, aut illis que promptius inveniuntur.
 35 Fumigium post quod illi mirabile fiet
 Confortamentum: recipit spice calamite
 Storacis pariter et muscate nucis ana
 Antofili pariter. Imple carbonibus ollam
 Predicto more conspersam pulvere tali.
 40 Sic emundata fit conceptura; sed unde
 Sit mulier sterilis prius hic tractare licebit.

CAP. 4. De cognitione sterilitatis utrum fuerit vicio viri solum (1).

- Hoc erit aut vicio mulieris sive mariti,
 Si forte foret, istis cognoscito signis:
 Corporis alger erit, saltem genitalia membra
 45 Frigescunt nudata pilis, gelidum quoque semen
 Et liquidum fiet, aut paucum; virga virilis
 Curta nimis si sit aut si tortura sit ejus,
 Vel si non mingat directe: quodlibet horum
 Signa dabit certa quod erit conceptio rara.

CAP. 5. De cognitione sterilitatis utrum fuerit vicio mulieris (2).

- 50 Noscere sic poteris utrum vicio mulieris
 An non sic fuerit quod fertilis esse nequivit.
 Si semper careat mulier mulieribus (3), aut si
 Rara nimis veniant, aut currant jugiter illa,
 Aut modicus fuerit fluxus vel maximus horum,
 55 His habitis recte, tali medicamine tempta
 Utrum sit sterilis, viciū vel forte mariti,
 Undique contacta pannis mulier penetrata
 In sella sedeat, plena carbonibus olla
 Accensis sub ea, projecto pulvere thuris
 60 Aut aloes ligni vel storacis calamite,
 Aut aliquo simili; mulier se fumiget istis.
 Si transire nequit hic fumus ad exteriora
 Oris per medium vel naribus, propria culpa
 Tunc mulieris erit; contraria, culpa mariti.

(1) Partie du chap. XI de *Trot.*

(2) Partie du chap. XI de *Trot.*

(3) En glose; *menstruis*.

CAP. 6. *De impediendis conceptionis ex vitio mulieris, et primo de clausione orificiî matricis (1).*

- 65 Impedit interdum conceptum clausio vulve
Et strictura loci, ne conglobatio fiat
Spermatis interius sic informando monetam.
Aut quedam putredo potest innata notari
Istius causa que sic opturat eandem,
- 70 Aut pinguedo loci que vel genitalia membra
Occupat, aut totum corpus ventrisve tumorem
His si matricis nascentia dat nocumentum
Perpendes signis aliquo vel tubere tacto
Duritieve loci, verruca sive tumore;
- 75 Cum nichil aut modicum prosit dimittimus istam.
Sed pinguedo quidem facile curabitur his que
Extenuant et consumunt, ut balnea sicca,
Aut exercitium magnum, jejunia crebra:
Utatur calida medie siccaque dieta
- 80 Subtilique, velut salsa mediocriter assa;
Sublavet interdum vulvam de pulvere vitis
Lexivia, sit in hac mirtusque savinaque buxus
Cocta diu, coles et sic servabis ad usum.

CAP. 7. *De impedimento conceptionis accidentis ex quatuor qualitatibus, et primo de caliditate (2).*

- Matricisque crasis incongrua dat nocumentum,
- 85 Vel calor, aut frigus, aut desiccatio magna,
Humiditasque solet illi plerumque nocere.
Si calor est causa, signis cognoscitur istis;
Sepius urina nimis his incensa patebit,
Pulsus erit velox, rubeusque color faciei,
- 90 Sentiturque calor in toto corpore tacto,
Precipue pudibunda calent, veneremque cupiscunt.
In coitu grate sunt, menstrua pauca, sed horum (sic)
Spissa tamen fiunt et eisdem sepius assunt;
Preveniuntque mares tales in spermate fuso
- 95 Sepius in coitu; sic delectantur in illo.
Frigida principio sit eis injuncta dieta;
Balnea dulcis aque tales plerumque frequentent;
Sint et ibi solatrum, parietaria, mercurialis
Malvaque cocta diu, mulier se sublavet istis.
- 100 Sint rosa cum violis, parietaria, mercurialis,

(1) Chap. XXVI de Trotula avec bien de modifications. *De R.*

(2) Ce chap. de même que les chap. suiv. 8, 9, 10, 11, 12, sont écrits avec une certaine originalité; quoique ils traitent de matières, qui se trouvent exprimées compendieusement et en forme différente dans les chap. XI et XXXVI de Trotula. *De R.*

- Cum solatro malve decocte sufficienter,
 Ut prescripta docent, mulier se fumiget istis,
 Postea supponat sibi tritam mercurialem
 Ac oleum mixta roseum, calefacta prius sint
 105 In calido latere, purgato corpore primo;
 Accipiant etiam diarodon sive rosatam:
 Sic ad conceptus aptantur gaudia tales.

CAP. 8. De impedimento accidente ex frigiditate.

- Frigiditas si sit in causa, urina remissa,
 Pulsus erit rarus, albusque color faciei,
 110 Pallidus interdum, caro sic in corpore toto,
 His crines tales et plani; frigida tactu
 Est caro, membra quidem frigus tenet in pudibundis;
 Non cupiunt coitum nec delectantur in illo.
 Menstrua pauca nimis veniunt albique coloris.
 115 His igitur calida prius injungenda dieta,
 Et salsamentis utantur cum speciebus
 Semper aromaticis, prius oxymelle parato
 Simpliciter, tunc paulino purgentur, et inde
 Paulatim fiat (*sic*) hec illis atque frequenter.
 120 Ex herbis calidis post hec et balnea fiant
 Et subfumigium. Purgetur postea matrix
 Celsi radice medio cum cortice squille
 Radici rubee levisticus associetur,
 Quatuor ista simul cum puro decoque vino,
 125 Adde theodoricon quodvis; colatio primo
 Facta sit istorum, post hec injectio fiat.
 Que sic purgata patiens modice requiescat.
 Hinc subfumigium matrici fiat ab istis:
 Castoreum, calamus et aromaticus, ladanumque
 130 Ac aloes lignum calamite storax, resoluta
 Hec simul aut oleo laurino muscileonve.
 His involvatur bombyx, immissa juvabit.
 Cum vino calido datur his et tryphera magna
 In quo decocte calide sint hec prius herbe
 135 Que prescribuntur, que promptius invenientur.
 Fumigium post quod et cetera plurima scripta;
 Egrediens inde sic dormitura quiescet.

CAP. 9. De impedimento accidente ex humiditate.

- Humiditate quidem matrix si quando gravatur,
 Pinguis erit facies urine et turbida valde;
 140 Pulsus erit mollis, pinguedo, copia carnis,
 Et cum mollitie manet illis humida matrix.
 Expediit hec cura que contra frigiditatem,

- Excepto tamen hoc quod frigiditate (*l. humiditate*) gravatis
 Injungi debent (*l. debet*) desiccativa dieta
- 145 Antidotis siccis adjunctaque balnea sicca,
 Ut predicta docent, eadem purgatio fiat
 Cumque diagridio vel elactuerio (*sic*) nitidove
 Elleboro matrix purgetur ut ante docetur.
 Istorum quodvis addatur acumen oportet.
- 150 Sic tota nocte teneat nisi fluxus eorum
 Incipiat fieri; rursus supponito donec
 Matrix incipiat purgari, terve quaterve
 Purgetur matrix si sit tam sepe necesse.
 Balnea post dicta fiat purgatio talis
- 155 Et fomenta simul et subfumigia dicta.

CAP. 10. *De impedimento accidente ex siccitate.*

- Ariditas autematrici si dominetur
 Urine tenuis facies et clara patebit,
 Et pulsus durus, habitudo macra, sed oris
 Ariditas magna cum fissura labiorum.
- 160 His crispae crines aderunt et spermata pauca;
 Menstrua sic et spissa nimis, sed raro parebunt.
 Ariditas sentitur ab his matricis in ore,
 Asperitas et durities, fissura sub illis
 Partibus; has autem lector curare recuses.

CAP. 11. *De impedimento accidentis ex nimio fluxu menstruorum (1)*

- 165 Sunt alie quedam quibus immoderatus abundat
 Fluxus hic, hisque modum nos subveniamus ad istum:
 Consolide magne radix in aqua pluviali.
 Bulliat aut thapsi barbasci lanceoleve
 Aut centinodii, matricis ut inde laventur
- 170 Per secreta loca, que constringentia potent
 Armenicusque bolus, mirtilli, mumia, gummi
 Quod mittunt Arabes, ypoquistidos atque draconis
 Sanguis, myrrha, rosa, balaustia psidia, trita
 Et bullita diu sint hec in aqua pluviali,
- 175 Que sic colentur illarum potibus apta.
 Marmore sive cote lapis ematites agatur
 Et pluvialis aqua donec tibi (?) rubra patescat.
 Menstrua constringunt hec potu sumpte frequenter,
 Ampnis athanasie talis commixta valebit,
- 180 Si cum pessario sic immittatur eidem.
 (2) Coctanus et cornus cum sorbo mespilus ornus
 Cortice mundentur, et aque pluvie socientur,

(1) Cf. chap. III. de *Trotula*.

(2) Ces deux vers sont repetés dans le liv. VII. ch. 68 vers 757 758 *De R.*

- Sint bullita parum. Mirtus sit potus earum
 Istud fomentum fit eis persepe jumentum.
- 185 Aut sic: pulegium sumas cum lanceolata
 Et soleas veteres, decoctis fiat ut ex his
 Sic subfumigium. Cineres de caulibus inde
 Commisce vino calido, formabis et inde
 Tentam, sitque modo digiti formata minoris
- 190 Quam lini pannus involvat, adhucque tepentem
 Immittat vulve sicut prediximus ante.
 Aut hoc: cervinum cornu cum semine rasum
 Urtice morientis aqua mixtum pluviali;
 Aut dabis in potu vel vinum quod coque succo
- 195 Cum centifolii; solus quoque succus eisdem
 Optimus est: emoroidas et menstrua siccant,
 Sed non omittas quod frigiditate gravatas
 Confortat plures subfumigium preciosum
 Quod nardi spica dent atque storax calamita,
- 200 Et nux muscata, garofila pondus ad equum.
 Cetera plura quidem que frigiditate gravatis
 Humiditate simul prosunt: purgatio recta,
 Balnea cum siccis herbis et sicca dieta,
 Phlebotomia manus aut armi congrua, sive
- 205 Vitrea ventosa mammis subjecta juvabit.
 His habitis recte, conceptio jure sequetur.

**CAP. 12. De impedimento conceptionis accidente ex indigentia
 menstruorum (1).**

- Sunt alie quedam solito que tempore mensis
 Menstrua pauca nimis vel nulla videntur habere.
 His inducendo sic auxiliemur honeste:
- 210 Accipe radicem salicis rubeae mediano
 Cortice mundatam; pistans infundito vino,
 Quod modice tepidum patienti mane propina.
 Hic etiam potus in mensa sepe bibatur.
 Sit cibus hic talis: rubeam si conteris herbam
- 215 Cum tritici simila miscens ovique vitellum,
 Crispellas inde facias que sepe juvabunt.
 Illud idem faciet si se subfumiget illa,
 Balsama sique bibant cum vino, menstrua ducent.
 Hoc operatur idem jam fomentatio scripta
- 220 Ex herbis calidis que promptius inveniantur.
 Flebotomia pedum multam conferre solebat.

(1) Chap. III. de *Trot.*

CAP. 13. *De impedimento conceptionis accidentis ex scorto (1).*

Sepius evacuat conceptum lubrica matrix
 Conculcata nimis infusaque spermate jugi,
 Que retinere nequit impulsam sperma, sed illud
 225 Suffocat interius vel mittit ad exteriora.
 Cura sit hic talis ut in humiditate gravatis
 Scribitur, excepto coitu quo rarius uso
 Hec diversorum fugiant secreta virorum.

CAP. 14. *De impedimento conceptionis accidente
 ex inepto coitu (2).*

Menstrua cum cessant, tunc tempus erit coeundi,
 230 Et si quando fluant, coitus vitetur oportet;
 Et si non veniant consueto more, cavendus:
 Talibus ex causis conceptio sepe negatur.
 Unde nisi veniant ut oportet, ducere primo
 Inde coire decet: est iste salubrior usus,
 235 Gratior et semper ut sic conceptio fiat.

CAP. 15. *De impedimento conceptionis accidente ex nimia
 gracilitate vel grossitie corporis mulieris (3).*

Causa subest alia mulierem que dat ineptam
 Procreet ut fetum. Quarum quedam graciles sunt
 Et quedam grosse, velut ydropice repute
 Hasque modo vario curandas credimus esse.
 240 Si fuerit gracilis et frigida, sic medicare:
 Balnea fac illi que sint ex ampne marino
 Facta vel ex illo cui sal non immoderate
 Apponas, vel aque pluvialis balnea fiant.
 Imponas illis absinthum juniperumque
 245 Laureolam neptam mentastrum pulegiumque,
 Origanum, stigados artemisiam, gith, ysopum,
 Et tales herbas calidas, mora fiat ibidem
 Donec sudet ea satis, hec tunc exeat inde
 Sic cooperta bene lecto capiatur honesto.
 250 Appetat illa cibum si forte, rosata novella
 Primo detur ei, cibus hinc sanissimus atque
 Vini potus erit lymphatus, odorifer, istud
 Terve quaterve die facias si convenit una,
 255 Crastina vero dies optabit idem repetendum,
 Atque die terna subfumigium faciamus

(1) On ne trouve pas trace de ce chap. dans *Trotula. De R.*

(2) Même remarque que plus haut,

(3) Chap. XXXVI de *Trotula*.

- Illud aromaticum quod suprascripsimus. Istam
Curam prosequimur si frigiditate laborant
Forte viri, tamen his confortativa ministres
Et pariter calida vice fumigii muliebris.
- 260 Si pinguis fuerit mulier, velut hydrope grossa,
Stercus vaccinum cum vino contere, tali
Unguento tincta stupham cooperta subintret
Undique cum pannis ut sudet, ibique moretur
Ipsa diu, multum sudoris ut effluat inde.
- 265 Sint ibi decocte calide quas diximus herbe,
Hisque parumper ita purgetur per pudibunda.
Si fuerit viride quod taliter effluet inde
Sicque diu sudet et multum conferet illi.
Egrediens stupham se precedente lavacro
- 270 Abluat, abstergens se fortiter; inde cubile
Intret, que pannis bene sic cooperta quiescet.
Hoc ter in ebdomada vel bis si fiat eadem,
Ante dies paucos gracilis satis inuenietur.
Est que prescripta sit eis injuncta dieta.
- 275 Atque viros grossos isto medicamine cures
Aut aliter si vis ut tales efficiantur.
Tempore vernali vel cum ferventior aura
Torreat, et flatus Notus, Africus, Auster ab horis (oris)
Ethiopum ducat clandestina murmura, solis
- 280 Meridie radius aure quasi scopa rigentis
Aera mundificans, fodiatur arena marina
Et juxta littus tumulo sit et assimilata
In sabulo fovea, predicto stercore tinctos
Imponamus eos in eam sabulo coopertos
- 285 Usque pedes, sicque satis hos sudare sinamus;
Surgant hinc loti cum precedente lavacro.

CAP. 16. De suffocatione matricis (1).

- Sunt quas subsequitur commixtio nulla virorum
Ut voto (2) tente, vidue vel religiose,
Virgo diu, corrupta simul, custodia stricta
- 290 Quas tenet, ut nequeant crebris amplexibus uti,
Dum petit etatis virtus, carnisque voluptas,
Vel sua vota quibus raro complere licebat,
Sive quibus veneris fuerat creberrimus usus,
Nec nimis omissus solito vel more negatus.
- 295 Cumque nimis grandis coeundi sepe voluptas
Que nequit expleri, constricto spermate tali
Et muliebris adhuc diuturna retentio fluxus
Preter naturam, mulieres aggravet istas.

(1) *Trotula* chap. IV.

(2) ÷ vote (sic) MS.

- Sepius infestat tales tam passio grandis
 300 In matrice, quod he morientes sunt reputate,
 Namque diu clausus vapor inde resolvitur, atque
 Ascendens fumus ad spiritualia membra,
 Ipse venenosus cerebrum sic inficit et cor,
 Membraque nobilia, sursum matrice levata.
 505 Comprimit et membra sic pectoris omnia matrix,
 Sic quoque contracta quod ab ostetricibus ejus
 Os vulve tortum sentitur in interiori.
 Cum motu sensus aufertur, voce remota,
 Pulsus erit spissus et defectissimus harum,
 310 Et quandoque latet quasi nullus, et he morientes
 Jam reputantur. Ita dignoscitur an sibi vita
 Restat adhuc an non: ad nares ponito floccum
 Lane carpite; qui si moveatur, aperte
 Est signum vite; mortis contraria signa.
 315 Vas etiam modicum dimittimus ampne repletum
 Supra pectus ei; quod si moveatur, aperte
 Vivere dat signum; mortem contraria signa.
 Pandere quum causam mulieres sepe verentur
 Istius morbi, sed quum pudor esse fatendam
 320 Abneget, hanc pandeat ratio; precedere talem
 Morbum debilitas mentis, pigritia magna,
 Humiditas oculi, femorum defectio debent.
 Talibus occurret medicamen tale probatum:
 Cum prius invadet exacerbatio tales,
 325 Partibus extremis oleum fomenta ministros,
 Laurinum vel muscileon, sansucileonve;
 Albus et elleborus sternutamenta ministrat.
 Naribus apponas his fetida, galbana, fumum
 Lane combuste, licinia tincta liquore
 320 Fetenti, castor, asa fetida, spiret odorem;
 Subter odorifera ponantur fumigiumque
 Fiat odoriferum, recipit quod balsama muscum
 Ac aloes lignum predicto more paratum,
 Aut oleum sansucinum sambucileonve
 335 Istorum quodvis tingens involvito lana
 Aut in bombace, quem sic supponat eidem
 Consimilis tente sit quam prediximus ante.
 Si careas oleo trypheram tunc accipe magnam
 Atque calescenti modico vino resolutam
 340 Imbibat hoc totum bombax aut succida lana,
 Quam sic supponat; venerem castigat opime
 Sedaturque dolor et cessat passio talis.
 Pessarium vites, matrix quod leditur inde
 Si fuerit torta; si non conferre solebat
 345 Testatur Galienus, ita quod pessariorum
 Usu vel tenta submissa letificata

- Vulva sit ex more coitus mulierque reversa;
 Humor et hinc grossus requiescere fecit eandem
 Sepius egrediens, et sic curata recessit.
- 350 Ventosas etiam ponas in pectine, sive
 Inguinibus. Calidis utantur odoriferisque
 Antidotis; oleis utantur et intus et extra.
 Et subjungatur subfumigium pretiosum,
 Sermonem reddens et eam vigilantem:
- 355 Peucedani recipit dragmas sex, galbana, castor
 Ana bis senas; et grana piper tibi prestet
 Sex et quinque; prius in aceto galbana fundas.
 Cetera tundantur; modicum quoque balsama present.
 Hec simul admisce, que sic servabis ad usum;
- 360 Cum sit opus, modicum cujus mittatur ad ignem
 Supra carbones; in naribus accipiatur
 Illius fumus, qui sic curabit eandem.
 Aut et ventose ponantur in inguine bine;
 Partibus his nulla detractio sanguinis assit.
- 365 Fumum petrolei patiens patienter odoret
 Naribus appositum vivis carbonibus usti.

CAP. 17. De precipitatione matricis (1).

- Precipitatur item matrix ita quod cadit ipsa,
 Sive sinistrorsum vel dextra parte reclinat,
 Aut pars egreditur. Est causa superflui humor
- 370 Qui gravat hoc membrum, vel nervi sepe relaxi
 Hunc ducunt morbum, propriis quem noscitis signis.
 Pectinis et renum fiet dolor atque gravedo
 Ad loca vicina tendens, et punctio quedam
 Et dolor inferius umbilico, retinentur
- 376 Menstrua si forte; quam sic curare decebit:
 Menstrua si desint, instes ducentibus illa:
 Fetida matrici supponas, fumigiumque
 Ex his fiat ibi; sed aromata naribus ejus
 Apponas. Ventosa quidem sine sanguinis haustu
- 380 Sub mammis posita solet his conferre medelam.
 Aut supponatur bombax aut lana frequenter
 Petroleo tincta; quod dicitur hoc pretiosum.

CAP. 18. De signis conceptionis (2).

- Indiciis certis conceptus panditur istis:
 Matrix arescit; venus anxia primo quiescit;
- 385 In coitu virge compressio; clausio vulve;

(1) Chap. V. de *Trotula*.

(2) Ne se trouve pas dans *Trot.*

Fluxus matricis cessat; variatur orexis;
 Durities subita mammarum; tortio ventris
 Ob mellicratum; facies est turbida mense
 Urine primo, post hec clarescit, et inde
 390 Apparet tenuis, in qua sunt alba minuta;
 Per que conceptus ratus est vel languor ineptus.

CAP. 19. *De signis utrum masculum vel feminam conceperit (1).*

Masculus est fetus si sit splendor faciei,
 Membrorumque levis motus venterque rotundus,
 Sepius in dextro spissique coagula lactis;
 395 Si junctis pedibus stans illa pedem quoque dextrum
 Moverit incedens primo, mas esse notetur.
 Quorum femineum signant contraria sexum.

CAP. 20. *De regimine pregnantium (2):*

Quatuor in primis est mensibus illa regenda
 Ne nimius motus anime vel corporis illam
 400 Aggravet; et vitet cathartica, flebotomiam.
 Septimus istud idem mensis petit usque novenum
 Vel decimum mensem, donec discrimina partus
 Institerint. Purgare quidem si convenit illam,
 Inter utrumque decot. Primis nam quatuor ipse
 405 Debilis est fetus, et post hec fortis, et inde
 Fortior effectus materna calcitrat alvo
 Robore tantillo rumpendo cotyledones
 Forsitan egreditur, et in illo vivere mense
 Sic natus poterit; octavo debilitatur
 410 Fetus item mense conamine vique prioris
 Vivere quod nequeat; expectans inde futuri
 Presidium mensis noni decimive; diebus
 Partus impletis, vitalis nascitur infans.
 Forte cibis nocuis si pregnans appetat uti
 415 Mali granati conditum cum nuce succum
 Muscata sumat aloes cum pulvere ligni.
 Perdices, pullos gallinarum, simul hedos
 Uve cum succo manducet sepius acro (*sic*),
 Potet odoriferum vinum, ventoque laborans
 420 Pulvere fungatur carvi marathrique cimini
 Menthe zinziberis, ameos simul et cinnamomi.
 Sique pedes eius inflati sint, chimolea
 Sit contrita diu, cui conjugatur acetum
 Et sic ungetur, vitet que menstrua ducant

(1) Chap. XIV de *Trotula*. avec beaucoup de modifications. *De R.*

(2) Chap. XV de *Trot.* avec la même remarque que plus haut. *De R.*

425 Atque diuretica. Sed eisdem tempore partus
 Sepius utatur, et sumat pingua jura
 Carnibus elixis. Oleis ungatur et istis,
 Irino vel nardileon, lauri vel anethi;
 Leniter et latera manibus palpate licebit.

CAP. 21. *Da abor s u accidente a causis intrinsecis (1).*

430 Pluribus ex causis fieri cum constet aborsum,
 Precipua solet hanc intrinseca causa gravare,
 Utpote matricis angustia; maxima si sit,
 Dicitur hoc vitium non correctibile nobis.
 Et quandoque trahit a muscilagine causam,
 435 Cotyledonibus he fuerint si forte retente,
 Quod cognoscetur solito mulieris aborsu
 Conceptus quarto, terno vel mense secundo.
 Vel si fetus item sit circa cotyledones
 Cum sit abortivus jam muscilagine plenus,
 440 Et sic octavus vel nonus mensis aborsum
 Constabit facere matricis corpore, cui si
 Flegma supergreditur cum jam conceptio facta est,
 Aut mamme graciles, habitudo matris opima.
 Signat et hanc causam venarum strictio magna
 445 Cum non sufficiet fomenti copia fetus
 Aut nutrimenti matris defectus habundat.

CAP. 22. *De causa aborsus ex repletione cotyledonum.*

Flegmatis ex causa si forsitan instet aborsus,
 Et sit plectorica, purgatio proposit opima
 Cumque theodoricon quovis; post balnea fiant
 450 Ad loca vicina: radices decoque malve,
 Bismalve brance, sticados cum semine lini;
 Sique teras oleo cum lauri mercurialem,
 Que liquefacta nimis in testa sive patella,
 Subtili panno si sit consuta decenter
 455 Ad formam digiti tentam formato pusilli
 Et supponatur matrici; mundat eandem.
 Mercurialis idem facit hoc si sola teratur
 Et supponatur. Aliud quod sepe probatum:
 Sume theodoricon et forma magdalionem
 460 Cum dragma semis acuatur et hoc scamonee
 Aut elacterii scrupulo solo geminove,
 Et supponatur cum jam purgatio facta est.
 Huic subfumigium dent ista: storax, calamita

(1) Ce chap. et les suivants sur l'abort ne se trouvent pas dans Trotula, sauf les peu de mots du chap. XXXVIII. *De R.*

Ac aloes lignum, gariofila cum cinamomo,
 465 Nux muscata, rose macis, artemisia, myrrha,
 Diptamnus, ciperus et aromaticæ species que
 Confortent illam; conceptio grata sequetur.

CAP. 23. De causa aborsus ex defectu nutrimenti.

Defectus nutrimenti si fecit aborsum
 Cujus si voti (1) matris defectio presit,
 470 Antidotis calidis utatur; sitque dieta
 Confortativa similis que provocet esum.

CAP. 24. De causa aborsus propter opilationem venarum.

Cujus defectus si sit constrictio vene (2),
 Ipsa diureticas herbas et semina sumat
 Oxymelque diureticum sumatur ab ipsa,
 475 Subtilesque chimos generans sit queque dieta;
 Potus atque cibi repletio queque fugetur,
 Viscosæ carnes vitet. Cui balnea fiant
 In quibus hæc calidas in aquam si coxeris herbas,
 Sique subintret ea mulier, vitabit aborsum:
 480 Pulegium, folia lauri, mentham, calamentum
 Daucum, camedreos, ameos, artemisiamque
 Aut his consimiles que promptius invenientur.

CAP. 25. De causa aborsus accidente a causis extrinsecis.

Causa vel exterius ejus producet aborsum,
 Ut saltu vario, nimio clamore, timore,
 485 Ira, dolor, rursus (cursus?), percussio, tussio, casus
 Ventris vel dorsi, vel fluxus sanguinis obstat,
 Morbus acutus item, sic apostema tenasmon,
 Menstra multa nimis et sternutatio jugis
 Omnibus hæc causis bona preservatio constat:
 490 Passio curetur que causa videtur aborsus,
 Si violenta manet, sed necdum fetus habetur,
 Quod tibi monstrabit infantis motus aperte:
 Major consolida, minor et bedegar, rubus, orni
 Flos, rosa, plantago, balaustia, psidia, galla;
 495 Hec pluvialis aqua coquat aut vinum vel acetum:
 Hinc subfumigium predictis fac pretiosum.

(1) En interligne *appetitus*.

(2) En interligne *venarum*.

- Difficilis partus pregnantibus accidit istis
 Ex causis: tumida seu debilis aut quia crassa,
 Strictio seu vulve, sic apostema nocebit;
 550 Aut fetus magnus, crassus vel hydropicus, aut si
 Hic fuerit biceps, caput aut magnum sit eidem;
 Sive modo recto fetus non exeat, aut si
 Sint plures fetus, aut mortuus esse patescat,
 Sive secundine graviter descisio fiat;
 505 Aut quia non facile rumpuntur cotyledones.
 Aeris hisque nocent frigus, calor, in pariendo,
 Balnea fac illis in aqua qua coctio fiat
 Malve, bismalve, brance, cum semine lini
 Et fenugreci; femorum loca proxima vulve
 510 Ungant cum calidis oleis ac dulcibus; ipse
 Paulatim mote loca per declivia vadant.
 Naribus et labiis his sternutatio clausis
 Accelerat partum. Diptamni dragmaque sola
 Cum fenugreco si sit decocta, juvabit.
 515 Aut piperis grana bis quatuor accipe, rute,
 Absinthi, sticados, artemisie, rubeeque,
 Diptamni pondus equale sit; una lagena
 Vini; que pariter si coxeris, usque due sint
 Partes consumpte vel tres, colentur, et istis
 520 Bullitis iterum myrrhe conjungito dragmam
 Ex opio solam; sic a patiente bibatur
 Jejuna tepidum, quoniam festinat ad ortum (*sic*).

CAP. 27. De timore parientis.

Si patiens timeat, hortari debet ut illa
 Sit segura, quod hanc jam nulla pericla sequent

CAP. 28. De primaria in partu.

- 525 Si primaria sit que nondum talia novit,
 Sic illam doceas ut cum venit hora doloris
 Spiritus attractus sit ad interiora, repulsus
 Et dolor et gemitus, labiis et naribus arctis.

CAP. 29. De malfacta in partu.

- Que si malfiat, asso cum pane resurgat;
 530 Hanc aqua vel simplex aspergat sive rosata

(1) Chap. XVII de Trotula.

CAP. 30. De egressu fetus preter naturam (1).

Si non egreditur ut oportet, cum prius ejus
 Debeat exire caput, inter utramque tenendo
 Coxam ferre manus extensas; pes vel uterque
 Si prius exierit quorum distorsio non sit.
 535 Quoslibet egressu alios natura recusat,
 Exitus et talis sit abstertrice (2) redactus
 Atque modo recto sit ad exteriora reductus.

CAP. 31. De fetu mortuo extrahendo (3).

Mortuus aut si sit, signis quod panditur istis:
 Frigidus est, pulsum nec habet; producat eundem
 540 Si quocumque modo valeat. Si vero sit intus,
 Tempore quo vulve fit apertio, sic sit agendum:
 Unguibus abscissis manus intingatur olivo;
 In pugnum ductam vulve submittat eandem
 Properet et fetum quod sic educere possit.
 545 Aut in linteolo forti ponat parientem,
 Quatuor et teneant sua cornua tot mulieres
 Fortiter; heque trahant huc illuc concutientes
 Erecto capite; pariet sic protinus illa.

CAP. 32. De secundina ejicienda (4).

Sique secundina fuerit fortasse coherens
 550 Interius, fetus et sit progressus ad ortum,
 Obstetrix illum tradat presentibus atque
 Separet hac illac temptando si queat illam;
 Sique moram faciat, inscidatur; reliquumque
 Tentum, cum matrix aperitur, ducitur apte:
 565 Si vero ruptum vel scissum taliter intus
 Raptum se celet, predicto more reducat
 Obstetrix illud. A sensu forte recessum,
 Balsama supposita ducunt vel pota secundam.
 Provocat hanc ipsam sic sternutatio jugis
 560 Et subfumigia predicta juvare solebant.
 Extrahe vel succum porri, sic petroselini
 Pulegii, miscens oleo, patiens bibat istud;
 Aut succum boraginis, hanc quoniam cito ducet,
 Tum quia dat vomitum, cujus conamine forsan
 565 Egredietur, tum quia succus sufficit ille.

(1) Chap. XVII de *Trotula*.(2) Lisez *ab ostetrice*.(3) Partie du chap. XVII de *Trotula*.(4) Partie des chap. XVII et XX de *Trotula*.

- Immoderata solet effluxio sanguinis istis
 Post partum fieri, cui subveniamus oportet:
 Salvia dent succum, parietaria, crispula, mentha,
 Artemisia, pulegium cum talibus ex his
 570 Et tritici farre crispellas confice; desque
 Gustandas illis. Assuescant balnea tales
 Atque modo dicto stringentibus auxiliantur.
 Sume vel argillam cui commiscetur acetum
 Et fac emplastrum super epar nocte ligandum.
 575 Sique fluant nares, in frontem ponimus istud
 Sed ex transverso quod tempora contengat ambo.

CAP. 34. De ruptura peritoneon et exitu matricis (2).

- Sunt alieque quibus male contigit in pariendo
 Aut obstetricis defectibus aut aliarum
 Que circumsteterant, unum quod idemque foramen
 580 Sit duo que fuerant, unus quoque cursus eorum.
 Exit eis matrix indurescitque frequenter.
 Hisque reponendo matricem sic medicare:
 In vino coquere rubeo premitte butyrum
 Quo foveas illam, que mollis ut efficietur
 585 Leniter imposita, post hec ruptura suenda
 Cum filo serico loca per tria sive quaterna
 De lini panno post hoc immittito vulve
 Quantam ferre potest tentam liquida pice tinctam
 Que fetore suo matricem retrahet apte.
 590 Rupturam sanare cito de pulvere facto
 Consolide poteris majoris cum cinamomo.
 Apteturque sibi lectus sub scemate tali:
 Depresso capite jaceat pedibusque levatis;
 Expleat hac omnes solitos quos fecerat actus;
 595 Sic jaceat patiens octove novemque diebus.
 Balnea vitentur nisi fors an ferre valeret.
 Omnibus abstineat quibus indigestio fiet
 Et tussis pariter, ne sic solutio fiat
 Continui, cui sic in partu preveniendum:
 600 Lineus aptatus pannus ponatur in anum
 Ad formam tente cum partus ingruit hora.

CAP. 35. De exitu matricis aliis de causis (3).

Preter eas causas quas diximus in pariendo

- (1) Partie du chap. XX de *Trot.*
 (2) Partie du chap. XX de *Trot.*
 (3) Chap. XXX de *Trot.*

- Exit item matrix cum multitudo chymorum
 605 Ipsam sepe gravat, gelida vel sede frequenter
 Vel potu gelido, vel partus ex gravitate;
 Aut quod non poterat virgam perferre virilem
 Longam cum grossa cum sit patiando coacta
 Egrediens indurescit; cui subveniendum
 Forma predicta. Si forsitan pix tibi desit
 610 Aptetur pannus calidoque linitus olivo;
 Impressus vulve, sit constringendo ligatus,
 Usque retro cedat matrix. Predicta dieta
 Injungatur ei que primo scribitur ante.
 Sumat odorifera per nares, fetida subtus.
 615 Morbum si faciat hunc multitudo chymorum,
 Digere materiam purgando cum benedicta
 Sive theodoricon que fiat acuta modesta.
 Salmacina sed aqua pessaria de benedicta
 Sint resoluta diu cum malva, mercuriali,
 620 Testarum cinis ovorum conspersus eidem
 Ex quibus exclusi sint pulli; conferet istud.
 Ex toto revocabitur hec liquida pice sparsa.

CAP. 36. De ventositate matricis (1).

- Sunt que suscipiunt per vulvam parte sinistra
 Seu dextra ventum; cujus distensio tanta
 625 Aut tortura manet, videantur quod quasi rupte.
 Balnea fac illis ubi sint parietaria, malva
 Brancaque decocte; foveant se parte dolenti,
 Leniter atque fricent hanc partem mollificando,
 Atque moram faciant per multum tempus ibidem,
 630 His fiat post hoc emplastrum tale probatum:
 Alfitia rapistri succo conjungitur; istud
 Apponas calidum lateri; repetatque lavacrum.
 Et quia pruritus partes comitatur easdem
 Sepius excorians, unguentum sufficit hoc, quo
 635 Pustula, vesica curentur et ustio quevis,
 Quod pomi recipit, oleis vini quoque, cere
 Masticis, olibani; sint horum pondus ad equam.
 His quod sufficiet sit sepi (*sic*). Conficiatur
 Sic: tere mundatum pomum prius intus et extra,
 640 Vinum cum sepo ceram miscens oleumque
 Imponas olle super ignem; bulliat istud:
 Cum decocta patent, mastix imponitur atque
 Olibanum trita; per pannum postea cola.
 Si quis ob usturam sic ungetur, locus unctus
 645 Cum foliis hedere sit tectus. Decoque primo
 Hec vino claro vel aceto, sufficit istud.

(1) Chap. XX de Trotula.

CAP. 37. *De dolore matricis sine exitu ejusdem* (1).

Sepe dolet matrix quamvis non exeat illa,
 Sicque medemur ei: modice vinum calefiat
 Atque teras aloen subtiliter, istaque miscens
 650 Intingas pannum; sic apponatur eidem;
 Si dolet aut inflat matrix curabitur istis.

CAP. 38. *De exitu ani* (1).

Istis sive viris si forsitan exeat anus,
 Atque fluat sanguis, hunc restringendo reponas.
 Bulliat absinthum vino, quo primo lavetur
 655 Et fomentetur locus hic omnino, secundo
 Incaustum liniat vel pix navalis eundem;
 Sit calefacta prius modice resoluta per ignem;
 Postea de filice confecto pulvere, cujus
 Radix contrita, picis (?) et cum pulvere mixta
 660 Stercus vaccinum, balaustia, psidia, galla
 Piscis arista simul saliti; sparsio fiat
 Omnibus ex istis prescriptis sive quibusdam;
 Inde reponatur panno bombaceve caute:
 Sorbilibusque cibis utantur, quod levius sic
 665 Assellare queant, quoniam conamine magno
 Sepius egreditur, nimio quoque pondere ventris.

CAP. 39. *De stranguria* (3).

Est quoque stranguria morbus communis utriusque;
 Sicque viros cura: nasturtia decoque trita,
 Ex illis calidis in pectine fac cataplasma
 670 His quorum tepida decoctio balnea prestat.
 Si vero mulier hoc morbo forte laboret,
 Tunc subfumigium fit eis nimis utile, nepte,
 Mentastri cum pulegio cum petroselino.
 Seu vir seu mulier fuerit, sibi balnea fiant.
 675 Sint ubi decocta polycaria juniperusque,
 Mentastrum, folia lauri, daucus, calamentum,
 Absinthum, nepta cum pulegio sit anethum;
 Hicque diu residens benedictam sumet; et ista
 Si lapis est causa nec confirmata valebunt.

CAP. 40. *De calculo* (4).

680 Calculus est etiam morbus communis utriusque.

(1) Chap. XXII de *Trotula*.

(2) Chap. XXXIX de *Trot.*

(3) Chap. XLI de *Trot.*

(4) Chap. XLIII de *Trot.*

- Huic coque saxifragam vel aqua vinove ministrans
 Hunc illi potum vel aque decoctio cuius
 Ejus aquet (*sic*) vinum. Triduo si talia potet,
 Qui si non mingat, lapidis tibi causa patescat.
 685 Que si vesice lapis in collo sit adherens,
 Cum malva cretanus, saxifraga, senetiones,
 Nastur aque, ruta, parietaria, caulis agrestis;
 Ista coquantur aqua cuius sit tertia vini,
 Tertia pars olei; sit aque pars tertia salsa,
 690 Sive marina; bene fomentes partibus illis
 Herbas ducendo; cum fomentatio longa
 Jam fuerit facta, suggendo ducitur ipse;
 Sed prius unge loca virge vicina capudque
 Unguento criseo; trahe post suggendo (1) lapillum.
 695 Frangere si lapidem vis, balnea sepe subintret
 Atque moretur ibi patiens. Milium coque solis (?)
 Ac edere grana, saxifraga feniculusque,
 Bracteos apium, sic petroselinus uterque;
 Cerasa dent nucleos, vino pistata coquantur;
 700 Ista bibat calida cum sederit ipse lavaero.
 Flores vel folia sumac vel grana geneste
 Cum siliquis; illa vino si decoquis albo,
 Ampneve fontino, quem potum da patienti,
 Et lapidem franget, minuens infra breve tempus,
 705 Sic emittet eum per arenas sepe minutas.

Cap. 41. De paralyti vesice (2).

Sunt etiam quidam soliti commingere lectos
 Nolentes etiam; morbus communis et hic est.
 His urinialis via fit paralytica, sicque
 Cum calidis herbis hoc fomentare licebit.

Cap. 42. De fluxu matricis sanioso (3).

- 710 Sunt autem quedam veterane continuantes,
 Cum sanie fluxum velut apostemata passe.
 Sunt alie steriles saniem quasi menstrua dantes,
 Cum natura negat his menstrua frigiditatis
 Ex causa proprie, vice quorum talia ducunt.
 715 Quas sic curabis subfumigium faciendo;
 Juniperus nepta (4), mentastrum pulegiumque

(1) Cf. Malgaigne *Introd. aux Oeuv. d' A. Paré* T. I. p. 24-25, où il corrige le texte de Trotola sur le Ms. 7056, et au lieu de *suggendo* il lit: *unguento aureo caput virgae inungendo*.

(2) Chap. XXXIV de Trot.

(3) Chap. XXIII de Trot.

(4) Superscript. *neptia*.

- Cum foliis lauri polycaria cum calamento;
Ista coquantur aqua; patiens se fumiget illa.
Muscileon mixta sit, post hec tryphera magna;
720 Tunc involvat eam bombax aut succida lana,
Lineus aut pannus, quem sic imponito vulve.
Sunt quedam juvenes morbum talem patientes
Menstrua cum desunt, et tales sepe laborant
Menstrua cum ducant, est causaque frigiditatis.
725 Sed facte steriles raro calide mulieres
Morbo vexantur tali sicce remanentes.

CAP. 43. De apostemate matricis (1).

- In matrice solent his apostemata nasci
Ex percussura, vel fluxus ex statione.
Quod si sit calidum, febris comitatur acuta
730 Atque dolor nimius, sitis et calor in pudibundis;
Si gelidum fuerit, tumor ingens duriciesque
Et gravitas coxis harum comitatur et anchis.
Sique sit in proza vulve, dolor accidit illis
Pectinis et renum, dissuria concomitatur;
735 Sique sit in puppi, dorsi dolor, egerit et vix;
Parteque suprema si sit, loca proxima ledit;
Sique sit inferius, umbilico dolor astat;
Sique sit in latere, fit cruribus, inguine, coxis.
Vulnere jam facto crescunt sinthomata queque.
740 Si fuerit calidum, minuenda basilica vena
Effluat et sanguis ad virtutem patientis,
Aut tali vena minuatur sive caville.
Accipiatur ab his decoctio de tamarindis,
Adjungatur eis sic cassia fistula munda;
745 Ex oleo roseo, plantagine fac cataplasma,
Ac portulaca, semperviva solatroque.
Hic quoque principio fac ut nocitiva repulsa
Fiat materia cessetque doloris acumen;
Post hoc ex oleo violato, semine lini
750 Et fenugreci melliloto quoque malva,
Anseris aut adipe galli pessaria fiant,
Tentare supposita matrici sepe juvabit
Hanc ad idem tentam fac vulve duriciemque:
Anseris hec adipem recipit galliche, crocumque,
755 Ana sex dragmas, cervi vitulique medulle
Ana bis binas, mellis quoque, masticis ana
Ac ysopi dragmam solam; lacti mulieris
Ac oleo roseo miscens supponito vulve.
Si fuerit gelidum, samsuco semine lini

(1) Chap. VIII. de Trot.

- 760 Utendum, fenugreco, ruta, camomilla,
 Consimilesque teras herbas; cataplasmata fiant
 Ex his aut tente predictis partibus apte.
 Si saniem generet, tritici far, alphita, lini
 Et fenugreci semen, carice cataplasma
- 765 Maturativum tibi dent et talia quedam.
 Erupta sanie fiant pessaria mellis
 Et plisane, lactis asinini sive caprini,
 Et que mundificant. Fiat si vulnus ibidem,
 Mundificativis licite tunc utere primo,
- 770 Hinc constrictivis; balaustia, menta, roseque,
 Psidia cum gallis, hec encathismata present.
 Consolidativa tentas pessaria donent.
 Aristologia duplex et acacia, myrrha,
 Thus, licium, bolus, mastix sanguisque draconis.

CAP. 44. De pruritu matricis (1).

- 775 Sunt autem quedam quibus immoderatus habundat
 Pruritus vulve, sic ut videantur habere
 Affectum nimium coitus; repletio salsi
 Flegmatis est causa, cholere vel sanguinis usli.
 Fiat eis tenta: bombax albumine tincta,
- 780 Camphora, sic amidum, sex argentique cerusa,
 Ac oleum roseum; supponat sepius ista,
 Si fuerit vidua, fiet sic alleviata,
 Immittendo sibi digitum scalpendo juvabit,
 Forte tamen melius virgam mittendo virilem.
- 785 Si virgo fuerit, tentam formare licebit
 Et modice mollem virgeque virilis ad instar,
 De nitro, creta, quibus et nasturtia jungas:
 Ista simul trita si sint submissa juvabunt.

CAP. 45. De virginitate restituenda sophisticæ (2).

- Indiget istius etiam medicamine libri
- 790 Quam secretus amor veneris furibunda voluptas
 Perlargam dederant ut amicis crura relaxans
 Voto freta suo privetur virginitate,
 Nubere cum sit opus, ignoret ut ista vir ejus,
 Excecabit eum sic virgo sophistica caute.
- 795 Pulvere contritum zucarinum sumat alumen
 Ovi commiscens albumen aqua pluviali
 In qua decocta sint pulegium, calamentum
 His quoque consimiles herbe quas scripsimus ante;
 His pannum rarum tingat bis terve quaterve;

(1) Chap. X de Trot.

(2) Chap. X XXV de Trofula plus étendu.

- 800 Ipsa, prius quam vir amplexibus ejus habundet,
 Sepius istud idem cum minxerit illa reponat,
 Est quoque predicto matrix prius ampne lavanda.
 Ilicis aut cortex nuper si quando renatus
 Et bene contritus mixtus sit aqua pluviali;
- 805 Hinc fiat tenta quam sic supponat et illa
 Paulo prius vulve quam debeat illa coire.
 Aut sic: plantago, sumac, bolus et rosa, galla
 Major consolida, chimoleaque thus et alumen;
 Haec pluvialis aqua coquat omnia sufficienter:
- 10 His secreta loca foveat velut ante docetur.
 Aut sic: infusas rubeas in aqua pluviali
 Uvas per totam noctem cras decoquat illas
 Fortiter hic ampnis, et postea colet easdem;
 Qua colatura foveatur vulva frequenter,
- 815 Fortiter abstersa, repetatur sepius istud,
 In qua virginea vitulinaque carta coquatur
 Fortiter ut gluten; que desiccata secetur
 Ilicis et gumma, cortex medianus et ejus
 Sorbi vel quercus medio cum cortice spine,
- 820 Quas tere cum gallis atramentoque draconis
 Sanguine, cum rubeis avis, et alumine, thure;
 Junge quibus myrrham, gariofila cum cinamomo,
 Ut redolere queat melius, foveatur et istis.
 Ne nimis interius caveat submittat eidem
- 825 Hoc urinales claudat ne forte meatus.
 Omnibus est melius quibus hunc deludere possit:
 Sanguisugam vulve pridie quam nubat, in ore
 Cautius immittat, vulvam ne forte subintret;
 Exeat hinc sanguis et crustula fiat ibidem
- 830 Sanguinis ob fluxum vulve strictumque meatum.
 Sic coeundo virum deludet virgo sophista
 Nec meretrix aliqua sit partibus his imitanda
 Optans constringi fatue cum pulvere vitri,
 Quod ledit vulvam quam reddit sanguinolentam
- 835 Atque viri membrum sic vulnerat exoriatum.

CAP. 46. De inflatione vulve post coitum (1).

- Ex nimio vulva coitu si forsitan inflet,
 Tunc in aqua calida sedeat qua malva coquantur
 Pulegiumque diu; mulier curata resurget.
 Aut frondes lauri, policularia, pulegiumque
- 840 Ista coquantur aqua, patiens cum sederit intra,
 Per secreta loca fit fomentatio grata
 Caulis et olibanum cui postea fumigium dent.

(1) Chap. XXXI de Trotula.

II.

LIBER II.

INCIPIIT PROLOGUS LIBRI DE ORNATU MULIERUM (1).

Cum sit ab ingressu mundi totius ad actum
 Diversi generis animalibus insita forma,
 Precipue formam mulieris pretulit ipse
 Qui plasmavit eam, prestantior omnibus ut sit,
 5 Cujus amore queat accendi masculus ejus,
 Delectans placidis amplexibus ut generetur
 His animal simile. Genus humanum reparandum
 Sic primo statuit animalia quando creavit
 Conditor omnigene speciei. Si decor ejus
 10 Non sibi sufficiat, ornatus habundet eidem
 Arte reformari fuerit si quando necesse
 Iste liber doceat et precipue mulieres.

Explicit Prologus.

INCIPIUNT CAPITULA TOTIUS LIBRI.

Qualis debeat esse mulier per totum corpus.	Cap.	1
De evulsione pilorum		2
De diversitatibus psilotri		3
De pilis evulsis ne iterum crescant		4
De ornatu capillorum ut longi sint et formosi et spissi		5
De capillis ut molles sint et subtiles		6
De capillis tingendis in nigrum colorem		7
De capillis tingendis in citrinum colorem		8
De multiplici tinctura alcanne		9
De fortiori tinctura nobilium Sarrascenarum		10
Ut capilli fiant fragrantés (fragrantés?) et formosi		11
De canitie juvanda		12
De furfuribus capitis		13
De pediculis et lentibus necandis		14
De tinea capillorum		15
De casu capillorum		16
De ornatu faciei et primo de candore ejus		17
De rubore in faciem inducendo		18
De lentiginibus faciei tollendis		19

(1) Ce livre est une libre et étendue paraphrase métrique du chap. XLII de Trot. De R.

De maculis in facie tollendis que vocantur rose	20
De ornatu labiorum	21
De fissura labiorum	22
De ornatu dentium	23
De dentibus motis et excoriatione palati	24
De fetore oris	28
De fetore sub ascellis et fastidiosis in amplexu	26
De ornatu mamillarum	27
De ornatu manum	28

Expliciunt capitula.

INCIPIT LIBER DE ORNATU MULIERUM.

CAP. 1. Qualis debeat esse mulier per totum corpus.

Primus adornandi modus est ut femina quevis
Plana sit absque pilis, in toto corpore lenis
Inferius capite, per totum deliciosa.

Si non est talis, huic primo stupha paretur

- 5 In qua ponantur lateres totiens calefacti
Donec candescant; quibus aspersis camomilla
Atque rosis, violis, ysopo, nepita, calamento
Flagret odor dulcis, subtilior et caro fiat
Lenis et abstersa; via sic sit aperta pilorum
10 Evellendo levis: cooperta sit undique pannis,
Excepto capite, sudansque moretur ibidem.

CAP. 2. De evulsione pilorum.

Adque pilos evellendos hoc uncta psilotro
Quod commune solet dici quia crebrius usum,
Exeat a stupha, lectoque locetur honesto:

- 15 Trita cribrata de viva sumito calce
Libram; decoquat hanc aqua donec spissa patescat
Ut pulvis; addas his dragmas pulveris octo
Auripigmenti; decoctio plena patescet,
Intincta penna si deplumatio fiat.
20 Ista coquendo tibi caveas quia protinus ardet.

CAP. 3. De diversitatibus psilotri.

Diversi generis quia novimus esse psilotrum
Nam commune quod est prescriptum; sed modus alter
Nobilium preciosus erit: pilus inde necatur,
Reddit odoriferam pellem, subtiliat ipsam

- 25 Atque coloratam sine sordibus, atque nitentem.

- Hujus apud multas est usus sepe paganas.
 Radix vel folia contrita cucumeris agri
 Pondus ad equale lactis quod amygdala prestat;
 His calcem vivam jungas ut scribitur ante;
- 30 Auripigmento per noctem galbana fusa
 In vino commixta diu bullire sinantur,
 Postea colentur; post hoc oleum violatum
 Aut roseum jungas: bullitis rursus et istis
 Istarum pulvis adjungatur specierum:
- 35 Olibanum, mastix, gariofila flosque rosarum
 Cum nuce muscata, costo, nardo, cinamomo
 Pondus ad equale; jungatur pulvis et iste,
 In stupha mulier post hec ungetur eodem.
 Ipsa tamen caveat nimium ne stupha calescat;
- 40 Sed quia debilius est istud forte psilotrum
 Nobiliusque prius scripto, foveatur ab illo,
 Et post hoc isto. Caveat ne quando fricetur
 Durius ipsa cutis ne forsitan excoriatur.
 Lentius ergo pilos vellat, si vulsio possit
- 45 His fieri leniter, aqua tunc infusa tepescens
 Sit, manus expansa leviter trahat omne pilorum.
 Dulcis aque calido se balneet inde lavacro.
 Sulfuris hinc pulvis sit aqua tepida resolutus,
 In colatura cujus sit femina lota.
- 50 Mundificat pellem, lenem quoque reddit eandem.
 Inde lavetur aqua calida dulcique, parumque
 Abstergetur, et hinc albumine temperet ovi
 Alcannam. Mulier hoc omnia membra perungat,
 Nam caro sit lenis ex his et lucida pellis.
- 45 Per totum corpus dicto medicare psilotro,
 Deme supercilia, tactu quia tolleret illa;
 Quorum juncture tamen ex hoc sunt medicande.
 Restat item psilotrum predictis fortius unum.
 Verbene succum recipit quercus quoque pomum
- 60 Ac edere succum terrestris pondus ad equum,
 Buxi cum gumma myrrhe, modicum quoque succi
 Si tibi dent trita, modicum fundatur aceti;
 Pondus ad equale sanguis vespertilionis
 Et sanguis veteris hirci: prestantior illo
- 65 Sanguinis est pulvis. Addatur pulvis et iste,
 Gallarum, sumac, atramentique draconis
 Sanguinis et vive calcis cum vitreoloque,
 Argenti feci jungantur camphora, borax,
 Tartarus, ambra; simul bullitis fortiter istis
- 70 Hoc inspissato tunc clarificetur aceto;
 Omnibus his oleum tandem superadde rosatum
 Aut lentiscinum: sic unguen erit pretiosum.

CAP. 4. *De pilis evulsis ne iterum crescant.*

- Ne crescant iterum loca quolibet unge pilorum
 Verbene succo mixto vespertilionis
- 75 Sanguine: tollit ycor de sanguine flebothomia
 Uctus ubicumque crementum quodque pilorum.
 Fortius est istud a multis sepe probatum
 Ne crescat rursus ablatio facta pilorum;
 Accipias oleum, testudinis atque cruorem
- 80 Aut rane. Corpus si decoquis excoriatum
 Hericii, formicarum quoque conficis ova;
 Hoc post predictum loca protinus unge psilotrum.

CAP. 5 *De ornatu capillorum ut longi sint et spissi.*

- Proximus ornandi modus est ornare capillos,
 Tingere vel canos vel permutare colorem
- 85 Aut in subnigrum, subrufum sive citrinum.
 Principio multos qui gliscit habere capillos
 Longos et spissos: quod dat coloquintida pomum,
 Mundet ab interius natis sub cortice granis,
 Hoc oleo replens laurino, jusquiamique
- 90 Semine contriti nitidi cum lempniacarsen;
 Ex his commixtis ungantur sepe capilli.

CAP. 6. *De capillis ut molles fiant et subtiles et fortes.*

Si velit hos molles subtiles et fore fortes,
 Hos in aqua tepida lavet in qua mixtio fiat
 Pulveris et nitri ciceris quoque pulveris albi.

CAP. 7. *De capillis tingendis in nigrum colorem.*

- 95 Nigros si fieri velit hec lexiva paretur:
 Sarmenti sumat cineres et alumine mixtos,
 Qua loto capite pridie, cras ungat eosdem
 Unguento tali, gallas quod poscit adustas
 Et bene contritas, avellane quoque testas
- 100 Ac atramentum, quam dant Arabes quoque gummam
 Vitreolumque simul. Viridem vel sume lacertam,
 Absciso capite reliquum coque corpus olivo;
 Crines unge, nigros si gliscit habere capillos.

CAP. 8. *De capillis tingendis in citrinum colorem.*

- Tingere citrinos quos si vult, mittat ibidem
- 105 Alcannam: forti bullire sinatur aceto
 Unguenti donec hic inspissatio fiat.

Aut aliter: coruli (sic) siccati frustula sumat,
 Fortiter in fumo que per quarteria findat;
 Istorum quoddam capud accendatur ad ignem,
 110 Fortiter atque premat ferrum per singula candens:
 Hinc emanabit oleum quod tingere fertur.
 Fortius utque sit hoc, addatur pulvis eidem
 Istius unguenti paulo quod scribitur ante.

CAP. 9. De multiplici tinctura alcanna.

Horum tincturis alcanna potentior extat,
 115 Cujus natura quia convertibilis esse
 Dicitur: hec namque si sit conjuncta cimino,
 Coctaque lexiva, dilutis inde capillis,
 Sic rubei fient, addatur sique parumper
 His cere, sed aqua vel aceto sit resoluta:
 120 Sic rufi fient. Oleum miscendo nigrescent,
 Quos sine siccari, sic vix tinctura recedet
 Hinc, nisi cum succo mali citri vel aceto.
 Si caret alcanna, balaustia suppleat ejus
 Ergo vices, avellane vel corticis usus.

CAP. 10. De fortiori tinctura nobilium Sarascenarum.

125 Si qua velit rufos et spissos esse capillos,
 Ista sint loti lexiva sepe capilli:
 Rasure buxi vel cum foliis sociatam
 Junge celidonium; sit eis agrimonia juncta
 Cocta diu; post hoc si sumitur olla minutim
 130 In fundo penetrata, super quam pannus adherens
 Candidus, area cui sternitur una cimini,
 Straminis altera sit, quod prestant ordea triti,
 Tertia rasure buxi sit vel foliorum
 Ypia (sic) det quartam, det eis celidonia quintam;
 135 Straminis hinc una subtilis fiat arene,
 Inde liquiricie de pulvere, sit cinis inde
 Fraxinus aut vitis, quam det bis terve quaterve;
 Hec coletur aqua talem predicta per ollam.
 Ex qua lexiva perloti sepe capilli
 140 Involvuntur ita donec siccatio fiat.
 Tempore sicque brevi mire fient speciosi.
 Pectere cum sit opus, spargatur pulvis et isto
 Subtilis; gariofila, nux, rosa sicca, galanga,
 Cum costo, pipere, cardamomo, cinamomo;
 145 His sed aqua rosea mixta lotisque capillis
 Pectinet inde caput, pecten madefiat ipsum;
 Addas si muscum, magis istud erit pretiosum.

CAP. 11. *Ut capilli fiant fragrantés (fragrantés?) et formosi.*

- Restat item pulcros faciens lexiva capillos
 Flagrantésque nimis: rubeé jungas paratelle
 150 Radicem filicis, flores quos lilia prestant
 Et rosa, decocta sint ista diu, cineresque
 Fraxineos addas et sic lexiva paretur
 Qua loto capite, sarrascenumve saponem
 Aut illum qui fit ex ovi sume vitellis
 155 Involvens panno subtili, sic agitetur
 Hec in lexiva quod spumat fortiter: inde
 Abluti cineres involvantur madefacti
 Donec siccentur et pectine continuentur
 Sed madefiat in his pecten que scripsimus ante.

CAP. 12. *De canitie juvanda.*

- 160 Ne cito canescant ablutio facta frequenter
 Sit de lexiva cinerum de vitibus, ovis
 Corvorum fractis cum testis ablué post hec,
 Peplatumque capud tota dimittito nocte.
 Fiat idem mane predicta, sed excipis ova:
 165 Hoc solet empiricum dici quod sepe probatum:
 Hinc staphisagria, pirethrum, piper, atque nigella
 Dent gargarismum; vel aque tepide sociatum
 Oxymel accipiat yerapigramque dyantos
 Qualibet ebdomada commixtaque pondus ad equum,
 170 Jugis et his confert aloes et masticis usus.

CAP. 13. *De furfuribus capitis.*

- Furfura sic capitis cures: purgatio fiat
 Primo totius, ut videris esse necesse.
 Inde, Dioscorides ut dicit, sumito succum
 De foliis sisami; tolles capud inde lavando
 175 Furfura; mollescent longanturque capilli.
 Vel sic: gallitricum cum summo sume geneste
 Et clavellati cineris lexiva paretur,
 In colatura cujus capud ipsa lavabit.
 Urtice semen tritum jungatur aceto,
 180 Nocte dieque morans ibi; lotum sit capud inde.
 Hinc aqua pura calens hanc abluat, aut ubi coctum
 In vino fuerit ciclamen sepe lavetur.

CAP. 14. *De pediculis et lentibus necandis.*

- His jungatur perimens lexiva pediclos
 Et lentes pariter. Sic fit: staphisagria, nitrum,

- 185 Auripigmentum, nigrum piper et bolus assus,
 Albus et elleborus, centaurea, pixque liquescens;
 Omnibus his pariter contritis, sive quibusdam,
 Fiat lexiva predictis crinibus apta.
 Hoc ad idem fiat unguentum sic preciosum:
 190 Sulfur et argentum vivum, stafsagria trita,
 Porcini veteris adipis commixtio confert.

CAP. 15. De tinea capillorum.

- In summo tinea rodat si forte capillos,
 Persicus, absinthum bullire sinantur aceto;
 Summa capillorum sic sepius inde laventur.
 195 Aut minthe flores foliumve coquantur aceto
 Gallitrici, capita tingantur ut inde pilorum
 Fortem lexivam vitent, quia crinibus obstat.

CAP. 16. De casu capillorum.

- Sique cadant crines, sic restaurare valebis:
 Includantur apes, et eas combure recenti
 200 Olla contritas oleo, capud inde fricatum
 Sepius unge loco quo casum noveris horum.
 Aut agrimoniam tritam cum lacte caprino
 Accipe, vel testas ovorum castaneeque,
 Majorisque nucum et radicem colubrine
 205 Et canne tritas in pulvere; scarificatis
 Ille asperge locis; oleo roseove resolvas
 Aut viole ladanum, facit inspissare capillos
 Ae tritum nasci. Tritum gith, sed prius ustum,
 Infundatur aqua, quamvis locus hic sit adustus
 210 Multiplicat crines. Oleum quoque sic ladaninum;
 Quod si conteritur, oleo nimiumque coquatur,
 Dicitur hoc oleum ladaninum pluribus aptum.
 Comburantur apes cum cortice castanearum,
 Avellanarum, gallarum pondus ad equum;
 215 Istorum pulvis oleo ladani societur
 Et locus ungetur; lotus tamen ante sit ille
 Mirte lexiva, facta de frondibus ejus.

CAP. 17. De ornatu faciei et primo de candore ejus.

- Tertius ornare faciem modus ecce docebit
 Sepe necessarius; hanc occultare nequibit;
 220 Hac etenim mulier placet aut hac displicet omnis.
 At faciem deceat species cum bina colorum,
 Albi cum rubeo, preter quos non decet ullus,
 Ornantes ipsum temptabo docere colores

- Tollere sic omnes alios ipsam maculantes.
- 225 Primo lavet faciem, sit ubi resoluta cerusa,
Ampne calescenti; post hoc aqua furfuris ipsam
Abuat: abstersa facies oleo madefiat
Tartarico nitido quod sic fit: frusta minuta
Ipsius involvas panno nitidoque novoque;
- 230 Sic inter digitos tritus madefiat aceto;
Pulvis hic immissus in vas terrestre vel eris
Demissum modice vel sex vel quinque diebus
Expositum soli; post hoc liquor inde liquescens
In vitreo vase collectus. Vespere, mane,
- 235 Hoc ungat faciem: pateat ne forte diebus
Ampne lavet rursus quo sint resoluta sagimen
Altilis ac amidum; que sic sine sorde patebit.
Hinc stupham subeat, sudansque moretur ibidem;
Ungat eam post hec olei substantia dicti,
- 240 Post hoc unge modo quo paulo scribitur ante,
Post psilothri species. Sit tunc hoc uncta psilotro
Cum cera nitida, colophonia cum pice greca
Igne resolvantur terrestri vase, sed illis
Quod mittunt Arabes cum gummi galbana jungas.
- 245 Cum liquefacta simul sint, ista tepere sinantur;
Lota sit hinc facies, excepta superciliorum
Sint loca; sic sit ibi donec refrigeret istud
Quod prius hec tollas; pellem subtiliat istud
Et faciem nitidam reddit minimeque pilosam.
- 250 Ut nimis albescat facies, oleum violatum
Seu roseum sumas gallinarumque sagimen;
Hisque simul coctis nitidam conjungito ceram,
Tunc vas tolle foco; jungatur et inde ceruse
Pulvis, tunc iterum totum bullire sinatur;
- 255 Post hoc colabis. Addatur camphora post hoc
Et nux muscata, gariofila pulvere trita;
Ex hoc ungatur quem vult clarescere candens.
Quedam sic levius faciunt candescere vultum.
Mundant exterius ciclamen, postea siccant,
- 260 Pulvere contritum commiscent ampne rosato,
Ornatum talem faciunt hoc more pagane:
Radices prestant his vitiscella, ciclamen,
Yreos, atque brionia laureole sociata,
Ac affodilli colubrina, cucumer agrestis
- 265 Si fuerint virides, radices contere; siccis
Pulvere contritis, aqua sic infunditur illis,
Que residens modice puratur, et altera pura
Sepius immissa donec substantia tota
Multum candescat. Sit aqua perfusa rosata;
- 270 Post hoc communem solite miscere cerusam
Cum roseo latice, siccandas sole relinquunt;

- Cum remouent, lacte conspergunt has asinino;
 Hoc cum siccatum fuerit manibusque fricatum,
 Adque nucis formam, facies sunt ungere docte.
- 275 Ecce lavatura faciei nobilis una,
 Albam dans faciem, maculas rugas quoque tollens:
 Mastix et classa (*sic*), nitidus sapo cumque cerusa;
 Uncia sit bina pensans de quolibet horum,
 Camphora, crystallus, porcellaneque cucumer,
- 280 Pondere juncta pari, zucarinum sic sit alumen
 Os sepie, nitidus corallus, ut uncia sola
 Ex his ungetur; boracis cum dragaganto
 Sit bini pondus scrupuli, nitri quoque gipsi
 Uncia sit quina; gemme salis uncia semis,
- 285 Sufficiens sit aque rosee quo conficiatur.
 Confice sic istud: infundatur dragagantum
 Per totam noctem rodostomati, nitidum quod
 Per pannum coles; triti sint camphora, borax
 Pulvere subtili; tunc addatur dragagantum
- 290 Contritum: pulvis addatur tunc aliorum;
 Conficiatur aqua rosea; tunc sic operare:
 In stupham mittas illam totam, faciemve
 Ut nimium sudet, et aqua rosea lauet ipsam;
 Tunc abstergatur facies; ungetur et inde:
- 295 Sic emplastrata modice siccetur, et inde
 Ungat eam totam; tamen excipiantur ocelli.
 Sic per totam noctem peplata jacebit
 Hoc in aqua tepida totum compone rosata.
 Usa diu mulier isto reperire valebit
- 300 Et faciem nitidam, claram, lenem teneramque,
 Et nisi sit vetula, sine sordibus et sine rugis.
 Hoc ad idem fiat a multis sepe probatum:
 Alfita sumatur et mixta sit unica libra
 Dimidie fenugreci quater uncia sitque
- 305 Radicis quam dat siccata brionia, munda
 Semina melonis citrulique cucumeris una
 Ponderus ad equale sit eisque cucurbita juncta
 Atque sapo nitidus. His tritis omnibus, ipsam
 Hinc faciem liniat aqua sed sit juncta rosata.
- 310 Aut sic: ciclamen, vitiscellam colubrinam,
 Ponderus ad equale yaro commixta terantur;
 Melli spumato post hoc infunde cerusam
 Cum rodostomate, lentumque coquantur ad ignem;
 Postea zinziberis pulvis thurisque, sinapis
- 315 Albi, confice quod oleo roseo violeue
 Fiat ut unguentum, facies huic uncta sit illo
 Tempore quo debet hec dormitura jacere.
 Sic tamen aptata sit ad hoc ut scribitur ante.
 Aut in aqua calida faciem stuphare licebit.

- 320 Inde lupinorum fiat lotura farine
 Aut mice panis albi vel furfuris unde.
 Si que lupinorum, cicerum, vel faseolorum
 Cortice mundata sumetur munda farina
 Ampne resoluta tepido cum lacte caprino,
 325 Sed nuper mulso; jungas albumen et ovi:
 Sic fiat per sex aut octo dies remanendo;
 Postea siccetur ut pulvis conficiatur;
 Inde lavet faciem, sed aque sit juncta rosate.

CAP. 18. De rubore in faciem inducendo.

- Sufficit ad faciem quod dicitur albificandam;
 330 Qualiter hec fiat eadem rubicunda sequatur.
 Si cum rasura brasilis jungatur alumen
 Atque later roseus in testa quod dabit ovum
 Etque coagula sint, hiis sit bombace linita
 Intincto facies, que sic rubicunda patebit.
 335 Fortius istud agit faciei dando ruborem:
 Rasure brasilis vino perfusa rubenti:
 Uncia stet bina sub vase recondita vitri
 In calido cinere, sed ab igne remotius astet,
 Ne vas frangatur, tamen ipsum sentiat ignem;
 340 Per bis quinque dies hoc fiat sepe movendo:
 Tunc supradictis addatur aluminis una
 Uncia; perque dies totidem sic fiat, et inde
 Cum sit opus, digito vel cum bombace locetur;
 Ad solem pariter hec desiccata valebunt.
 345 Aut quoque vetonicam vino vel aque sociatam,
 Quam bibat in facie qui gliscit habere ruborem;
 Aut si jejunos manducet sepe lupinos,
 Sive sigillata faciem patiens fricet herba.

CAP. 19. De lentiginibus faciei tollendis.

- Tollere lenticulas faciei sic potes omnes.
 350 Radices recipe vitiscelle colubrine
 Ana mundatas, triteque coquantur in ampne.
 Cumque parum residens ab aqua substantia talis
 Sit divisa, latex omnino proiciatur.
 Quod stabit in fundo quod amigdala prestat olivo
 356 Jungas; unguentum quod sic fiat preciosum.
 Si crepet inde cutis, galline sume sagimen
 Et liquefac igni, quod sufficit adde ceruse;
 Et sic unguentum fiet nimis appreciatum.
 Aut sic: sumat aquam limonum vase receptum
 360 Argenti sive vitri; mittatur in illam
 De porcellanis quod sufficit, ut cooperte

Sint ex hoc ampne; sic tota nocte morentur,
 Que cras invenies ut pastam. Lota sit inde
 Sic tota nocte facies dimissa, sed hoc cras
 365 Abstergetur aqua rosea tepida. Si sepius hoc fit,
 Lentas a facie cum sordibus omnibus aufers.
 Huic leporinus adeps tantum conferre solebat.

CAP. 20. *De maculis in facie que vocantur rose.*

Fiunt in facie macule rubee vocitate
 A pluribusque rose, quas sic curare solemus.
 370 Accipe radices vitiscelle colubrine
 Ana mundatas; quas contere: caseus inde
 Sit cum melle recens contritus, et hinc cataplasma
 Apponatur, quas tollit funditus omnes.

CAP. 21. *De ornatu labiorum.*

Oris ad ornatum liceat procedere librum.
 375 Ornari labia doceat, que sic rubicunda
 Fient. Utque sapor et odor flagrantior assit,
 Accipe mel despumatum laticemque rosatum,
 Juncta brionia sit et vitiscella, cucumer
 380 Agrestis, tibi que radices dent bene tritas
 Cum supradictis commixtas; pulvis et iste
 Addatur: recipit gariofila cum cinamomo
 Et cardamomo, folium macis et super ante
 Cum nuce muscata; si vis, quibus addito muscum;
 Ex hiis conditis sit inunctio facta laborum,
 385 Tam sero quam mane, quod et post prandia fiat
 Cum roseo latice tepido; dabit hocque ruborem
 Et labra dat tenera, redolentia, fortius usque
 Ipsa colorentur, coruli de cortice pulvis
 Rasure brasiliis jungatur, aluminis eque,
 390 Inde fricet labia; vel aqua sint mixta rosata
 Hec tria predicta, quibus ungit sepe labella.

CAP. 22. *De fissuris labiorum.*

Propter amicorum complexus sive virorum
 Sepius incurrunt hee fissuras labiorum;
 Inter se labiis porrectis arida mane
 395 Fissaque sunt sepe; quas sic curamus honeste:
 Lilia radices tibi dent et conficiatur
 Ex hiis unguentum fissure sepe probatum.
 Aere vel vento vel causa qualibet horum
 Consimili si forte patet fissura laborum,
 400 Unge prius labia cum melle, picis quoque Grece
 Pulvis subtilis superaspargatur eisdem.

- Ut sic lucentes pateant nitidique dentes
 Et mundi, pulvis sumatur marmoris albi
 Atque salis tostis, laticis, rubei pumicisque,
 405 Ac ossis sepie. Dentes cum pulvere tali
 Mane fricent seroque simul, post prandia vino
 Os lavet albenti, subtili postea tergat
 De lini panno; quos laneus inde fricabit
 Pannus; muscatamque nucem post prandia sumat,
 410 Aut zedoar; multum mastix prodesse solebat;
 Inde nitent dentes et flagrat haneltus inde.

CAP. 24. *De dentibus molis et excoriatione palati.*

- Frigore laxati dentes si forte moventur,
 Ore diu vinum teneatur quo cocta galanga,
 Gingiber atque piper longum sint, pulvere post hec
 415 Olibani dentes aspergens. Hoc quoque liquore
 Abluat os intus si forte sit excoriatum;
 Pulvere contritum post apponatur alumen.

CAP. 25. *De fetore oris.*

- Fetidus oris odor variis emergere causis
 Dicitur; hic etenim vel de stomachi vicio fit,
 420 Aut a gingivis oritur vel dentibus; ipse
 Sic cognoscetur: digito si forte fricentur,
 Feteat et digitus, vicio fit fetor eorum;
 Et si non, vicio stomachi. Medicina priorum:
 Auripigmenti si sumitur uncia sola
 425 Et calcis vive semis cum sulfure vivo;
 Pecia scarlatte, pulvisque cucumeris assi
 Sint contrita diu; post hec mittatur acetum
 In vas terrestre, calx primo bulliat in quo;
 Auripigmentum post hec addatur, et inde
 430 Sulfur, et inde piper, post hecque cucumer et inde
 Petia; quam citius hec in frigidabitur, istud
 Sic per pastillos cultro partire modestos
 Sole super mensam siccandos; pulvis ut inde
 Fiat, radicem tibi tapsia prestat aceto
 435 Bullitam, cum quo gingivas abluat atque
 Dentes; predictus pulvis superadditur inde:
 Istius morbi radicem funditus aufert.
 Qua sic sublata, tunc aspergatur eisdem
 Pulvis quem rosa dat et cum spica cinamomum.
 440 Si stomachi vicio sit, mundificetur oportet
 Cum yera pigra; quibus aurea pillula confert,
 Masticis ac aloes. Vomitus quoque proderit istis

- Aut aloes pulvis absinthi si societur
 Succo cum zucaro vel si cum melle paretur.
 445 Ex hoc sumantur tria vel coclearia bina;
 Conferet hoc multum fuerit si crebrior usus.
 Sub lingua teneat folium, gariofila, muscum
 Sepius, et si sit sibi dulcis hanelitus, ipsum
 Emeudat; si non, non percipietur ab ullo.

CAP. 26. De fetore sub ascellis et fastidiosis in amplexu.

- 450 Sepe sub ascellis multe fetere solebant
 Si dissolvatur in eisdem putridus humor
 In sudore vel in coitu vel utroque molestus.
 Sepius in toto fit corpore talis habundans
 Humor, precipue muliebres inficit usus,
 455 Sic quod eas Veneris odiosas reddit ad actus.
 Causa subest varia: vel fusio spermatis ampla
 Vel diffusa nimis, vel olens male, vel nimis amplum
 Semper hyans membrum muliebri. Probata medela
 Omnibus hiis fiat. Sumas de cortice mali
 460 Granati, folia lentisci, junctaque gallis
 Pentaflon, folia sint cum radice, minoris
 Consolide radix et majoris, foliumque
 Cum foliis lauri, folium fractusque marini
 Boris cum foliis minte, rosa sicca, terantur;
 465 Bulliat hec pluvialis aqua quod sufficit ejus
 In colatura mastix bullire sinantur
 Galbana cum thure, serapinum, gummaque, carta
 Virginei vituli; rursus colentur, et illi
 Cum foliis lauri rosa sicca sit associata
 470 Ut melius flagrent; in vase recondita vitri
 Ista reserventur veluti preciosa. Set ampne
 Cum roseo fieri si possent, tunc magis essent.
 Quandocunque volet ut amicus visitet illam,
 Tunc pluvialis aqua lavet ipsam partibus illis,
 475 Fortiter ipsa premens coxas, abstergat easdem
 Subtili panno vel cum bombace parato.
 Hec aqua condicta cum pessario muliebri
 Cautius iniecta membro, fluat usque profundum;
 Se lavet hac iterum; que si velit ipsa reponat
 480 In vulva tentam bombacis in hac madefactam,
 Atque moretur ibi; nimis hec desiccet et artat,
 Et redolere facit. Post hec bombace remoto
 Fortiter abstergat. Sumatur pulvis et iste;
 Sint nux muscata, cardamomum, rosa sicca
 485 Cum foliis lauri, gariofila iuncta galange;
 Pulveris istius partem queumat in ore,
 Masticet hanc, reliquo corpus fricet omne. Set ipsi

- Si iungas roseum laticem, prestantior esset.
 Inde sub ascellis et in inguine, pectore, mammis,
 490 Et quocumque volet se proluat; hinc ad amicum
 Accedens secura nimis se mancipet illi.
 Hecque magis prosunt si primo superfluous humor
 Purgari poterit; hinc usque localia tendas.

[CAP. 27. De ornatu mamillarum.

- Estque necessarium de mammis sermo sequatur,
 495 Que nimium grandes fedare solent mulieres;
 Si quandoque breves, graciles in pectore stantes,
 Sint tactu dure, sic illas reddere gratas.
 Quas sic formosas reddes si mummia, galla,
 Mali granati cortex sanguisque draconis,
 500 Mastix ac opium, bolus et balaustia, tanais,
 Thus nigre spine cum cortice, castaneeque,
 Sint contrita bene cum cassilaginis herbe
 Succo confecta super has cataplasmate facto;
 Ex istis modice fient stantesque brevesque.
 505 Extrahere vel succum de cassilaginis herba,
 Aut tere radicem vino tepido sociatam,
 Masticis et thuris subtili pulvere juncto;
 Atque super mammas posito cataplasmate tali,
 Hoc operatur idem. Sic preservare valebit
 510 Se virgo ne turgescant etate sequenti,
 Liniat hec mammas si succo sepe cicute.

CAP. 28. De ornatu manuum.

- Si vis ut mulier manuum candore nitescat,
 Sufficiant quedam que suprascripta patescunt
 De facie; tamen hic quedam specialia pandat
 515 Hic liber, et precii levis invenienda frequenter.
 Accipias malve, blete vel atriplicis undam,
 Aut hiis consimiles herbe bullire sinantur,
 Inde lavetque manus aqua furfuris atque fabarum
 Sive lupinorum, cicerum vel faseolorum;
 520 Si lavet inde manus, tantum conferre solebit.

(1) De pruritu manuum.

- Si cervinus adeps liquefat et attilis eque,
 Qui sic coletur in vase reconditus apto;
 Prurritum manuum solitum curabit et harum
 Fissuram, iugis si fiat inunctio talis;
 525 Et multis aliis hoc unguen erit preciosum:
 Et quamvis facilis precii, tamen apreciandum.

(1) Ce chap. ne se trouve pas compris dans l'index qui précède ce livre.—
 De R.

III.

LIBER TERCIVS

ET

DE CIRURGIA PRIMVS

INCIPIT PROLOGVS LIBRI DE CIRURGIA: (Rog. I. Prol.)

- Post mundi fabricam Deus ejusdemque decorem
 Primum non modico ditavit honore parentem,
 Quem de terrestri limo plasmaverat; eius
 Vultum celesti decoravit lumine miro,
 5 Inspirans sibi perpetue spiracula vite;
 Arbitrii tandem qui libertate potitus
 Predidicit quid erat vitandum quidve tenendum.
 Cujus precepti transgressor multiplicavit
 Erumpnas varias sibimet variosque dolores,
 10 Que genus humanum, velud heredem, comitantur,
 Cui pro scire data manet ignorantia, quique
 Pro regno subit exsilium, pro luce tenebras,
 Delicias misere commutans, gaudia luctu,
 In lacrimas risum vertens, in funera vitam.
 15 Qui plasmatus erat in formarum meliori,
 Post eius lapsum subito fit neuter et eger.
 Sed summus medicus, celesti parte retenta
 Curanda sibimet, terrestrem reddidit ipsi
 Humano generi medicandam. Cumque secetur
 20 In partes medicina duas, quarum quoque prima
 Corporis humani cum denotet intus et extra
 Omnia cum causis horum sinthomata signa,
 Altera que ledunt in corpore respicit apte
 Practica, que morbis cum concomitantibus obstat
 25 Extra que surgunt in corpore continuata
 Solvendo ledens corruptio, nomen habebat
 Inde cyrurgia quod eam manuum comitetur
 Actus. Nostrorum sociorum quoniam prece puls
 Ut consueverunt medici veteres operari,
 30 Dante Deo (1), canimus metricè scribendo sequentes
 Partim Rogerum, partim que novimus ipsi.
 Si quis id a nobis acceperit, ut retinere

(1) Ces deux vers manquent naturellement dans Roger; toute fois le *partim que novimus ipsi*, n'est qu'une traduction du: *ut curam quam a nobis receperint, retinere valeant*. Dans la préface du III livre, l'Auteur oubliant les fictions poétiques, dit tout simplement qu'il a traduit Roger, Guillaume de Salicet, et beaucoup d'autres.

- Possit, et exinde laudem mereamur in evum.
 Si qua minus plene sint hoc in codice scripta,
 35 Si studio polles, lector, supera, de licenter (*sic*),
 Cum nichil humane perfectum conditionis
 Taliter esse queat quod sorte frui meliore
 Abneget. Est ergo corrodere dente canino
 Dedecus hunc librum sub tali scemate factum.
 40 Emulus et quis detractor spectet in isto
 Codice qua lege curentur vulnera queque,
 Hic contenta legat quecumque cyrurgicus optat.
 Quatuor in partes opus hoc distinguere dignum
 Duximus; et capitis erit hec partitio prima
 45 In qua cum curis variis tibi signa patebunt.
 Cum sit nobilius et membrorum dignius inter
 Cetera membra capud, merito sumetur ab illo
 Principium libri, quem consummare rogemus,
 Qui cum Patre manet et sacro Flamine, Natum,
 50 Qui Deus est unus per secula cuncta triumphans.
*Hujus particule sunt ista capitula prime
 Que subscribuntur seriatim, lector, ad apta
 Ordine sectato veluti subscripta docebunt.*

Explicit Prologus.

INCIPIUNT CAPITULA I LIBRI.

Quibus modis vulneretur capud	Cap. 1
De signis lesionis dure matris	2
De signis lesionis pie matris	3
De manifesta fractura cranei cum magno et largo vulnere	4
De carne superflua si super duram matrem excrescat	5
De apostolicon cyrurgico qualiter debeat confici	6
De manifesta fractura cranei cum stricto vulnere	7
De fractura cranei in modum rimule	8
De fractura cranei quando est in alteram partem tantum de- pressum	9
De vulnere capitis sine fractura cranei	10
De tumore capitis sine vulnere cutis	11
De occulta fractura cranei	12
De tumore capitis ex percussione sine fractura cranei vel vulnere	13
De vulnere cutis incise cum craneo in multa quantitate	14
De cute incisa cum craneo in modica quantitate	15
De cute incisa sine aliqua parte cranei	16
De vulnere profundo facto in contumace capitis	17
De sutura facienda in naso vel in alio nobili	18
De naso resecto cum labro	19
De vulnere teli in facie, et si habeat lignum vel ferrum	20
De vulnere sagitte barbate	21

	41
De vulnere capitis in supremo	22
De plicatura cranei	23
De tinea qualiter diversis modis curetur	24
De tinea si fuerit recens	25
De pediculis ibidem natis	26
De ruva	27
De testugine mobili	28
De testugine immobili	29
De mania vel melancholia	30
De epilepsia	31
De dolore oculorum	32
De lacrimis constringendis	33
De pruritu oculorum removendo	34
De arsura et mordacitate oculorum	35
De panno oculorum corrodendo	36
De ordeolo	37
De rubore oculorum	38
De sanguine congregato in oculis ex percussione vel aliquo consimili	39
De inversatione subterioris palpebre	40
De fistula iuxta nasum vel oculum	41
Qualiter debeat mortificari fistula	42
De superfluitate que nascitur in naso, que videtur esse poli- pus et non est	43
De carne ibidem nata	44
De differentia inter polipum et ficum et qualiter curetur ficus	45
De polipo interius qualiter curari debeat	46
De eodem si fuerit sine collectione carnis	47
De polipo si exit per inferiora	48
De polipo urendo	49
De cancro in labiis, gingivis et palato	50
De fissura labiorum	51
De arsura vel punctura labiorum	52
De disiunctione mandibularum	53
De eadem cum fractura carnis et ossis	54
De fistula in eodem loco	55
De dolore dentium	56
De eodem si fuerit ibidem vermis	57
De pustulis in facie	58
De impetigine	59
De serpigine	60
De morphea	61
De dolore aurium ex reumate	62
De dolore aurium ex apostemate ibidem nato	63
De dolore aurium ex verme ibidem nato	64
De grano vel lapillo vel aliquo tali si in aurem deciderit	65

Expliciant capitula primi libri de Chirurgia.

CAP. 1. Rog. I pars cap. 1) *Quibus modis vulneretur capud.*

Pluribus ergo modis capitis cum vulnera fiant,
 Aut sic ex istis cranei fractura patebit,
 Aut non. Quod si sic, est quedam magna patensque
 Et quedam parva; sed uterque secabitur horum
 5 Sic: quedam fiet cum magno et vulnere largo,
 Quedam cum parvo fieri strictoque solebat.
 Sed quecumque tibi cranei fractura patescat,
 Semper in ambiguo sit lesio panniculorum;
 Nam pia tum mater, tum dura reliditur ipsa.

CAP. 2. (Rog. I. p. c. 1.) *De signis lesionis dure matris.*

10 Si mater dura ledatur, sic tibi notum
 Fiet: namque dolor aderit capiti patientis
 In facieque rubor, incensio sic oculorum,
 Mens alienata, lingue plerumque nigredo.

CAP. 3. (Rog. I. p. c. 1.) *De signis lesionis pie matris.*

Sunt hec signa pie quod fiat lesio matris:

15 Virtutis defectus adest, ablatio vocis;
 Multiplicata solet in vultu pustula nasci:
 Cum sanie sanguis a naribus exit et aure;
 Et quod deterius est, constipatio ventris:
 Inque die rigor adveniet ter vel quater ima;
 20 Quod signum mortis certum portenditur esse.
 Omnia que vel plura solent inducere mortem
 Ante dies centum, quam nec vitare valebit.
 Et quoniam cranei fractura pericula magna
 Sepius inducit, ad eam nos transferat ordo.

CAP. 4. (Rog. I. II.) *De manifesta fractura cranei
 cum magno et largo vulnere.*

25 Fracture (*sic*) cranei si magna sit et manifesta
 Amplo cum magno si vulnere fiat, ut ense
 Aut a consimili, nisi fluxus sanguinis obstet,
 Aut aliud quicquam, si quid deceat removeri,
 Abstrahe; tunc pannus subtilis lineus apte
 30 Duram mittatur inter matrem craneumque
 Cum tenta, cranei fracture pannus in ore
 Lineus aptetur subtilis sive vetustus (1).

(1) Ce mot ne se trouve pas dans Roger, mais dans les *additions* de Roland, lesquelles *additions* sont assez souvent représentées dans notre paraphrase métrique.

- Undique sub craneo, ne pus petat interiora,
Ad duram matrem sic lesionem faciendo;
- 35 Et totum vulnus intrinsecus undique pannis,
Ovi perfusis albumine, cantius imple;
Et plumaceolus superapponatur eidem
Pro varia parte capitis cauteque ligetur.
Hocque dies hiemis fieri tantum semel aut bis
- 40 Postulat; estate ter, nam sanies generatur
Plurima tunc. Jaceat patiens in parte dolenti.
Hac igitur facili poteris procedere cura
Sic, donec cranei sit restauratio plena.

**CAP. 5. (Rog. I. III). De carne superflua si super
duram matrem excrescat.**

- Super quam matrem caro si qua superflua crescat
- 45 Ante vicem cranei reparatam, sic medicare;
Ossibus altitium testam si iunxeris ovi,
Ex hiis fit pulvis qui talem rodere carnem
Sufficit. Emplastrum valet istud si superaddas:
Alfita conteritur ovique albumine mixta.
- 50 In reparamento caro talis si sit eodem,
Tunc istud fiat: cornu combure bovinum,
Atque superficies radatur; nigra relicta,
Interior ruffa pars si sit cum sale trita,
Utiliter pulvis talis loca talia rodit.
- 55 Carpia sufficet ad vulnus in exteriori
Cum solo panno; sequiturque finis honestus.

**CAP. 6. (Rog. I. III). De apostolicon cyrurgico et qualiter
debeat confici.**

- Istud apostolicon liceat subiungere, quamvis
Tutum non fuerit apponere, (1), iussit ut auctor.
Hocque picis grece recipit navalis, aceti
- 60 Pondere iuncta pari, libram dent singula semis;
Galbana subiungas serapino; sic opopanac
Jungis amoniaco, quod dragma quartana sit ana;
Uncia ter cere; sic conficiatur: acetum
Bulliat in vase stagnato, cui superaddas
- 65 Gummas predictas, pix greca set excipiatur.
Cum liquefacta simul fuerint; mittatur in ampnem
Inde parum; cum se retinet mutatque colorem,
Adde picem grecam tritam cum mastice, thuris
Pulveris addatur equaliter uncia semis:
- 70 Cum spatula semper agitans incorporet ista,
Cum quasi citrinum premitent ista colorem,
Istud erit signum quod sit decoctio plena.

(1) Cette restriction se trouve dans les additions et non dans le texte.

- Omnibus adiunctis, addatur et uncia semis
 Hiis terebintine cum vas remouetur ab igne.
- 75 Perlotis manibus hec omnia comprime sacco
 Sic quod in ampne cadant et malaxentur ad ignem:
 Extracta set aqua, formentur magdaliones.
 Istud ad equanda valet ossaque consolidanda,
 Pectora quod stricta iuvat et precordia tunsu,
- 80 Quem (*sic*) dudum lesit percussio, tunsio, casus,
 Et multis aliis perpenditur utile causis.

CAP. 7. (Rog. I. IV). *De manifesta fractura cranei cum stricto vulnere.*

- At tibi si magna cranei fractura latebit,
 Vel fuerit strictum si vulnus in exteriori,
 Intromittatur digitus vel tenta (1), probesque
- 85 Sic quod fractura cranei sic panditur apte.
 Et postquam cranei quantum frangatur aperte
 Noveris, inde crucis modus hoc inscidere monstret;
 Inde cutem scarnes cum ruginе quantum
 Fracturam videas, nisi fluxus sanguinis obstet,
- 90 Pincecariolis os protinus extrahe fractum.
 Quod si perlargus sanguis fluat, aut aliud quid
 Impediat, donec cessabunt illa, licebit
 Proposito differre tuo sic in removendis:
 Pannum tunc inter duram matrem craneumque
- 95 Cautius immittas cum tenta; deinde sequaris
 Hic quecumque super facienda docentur.
 Constrictis igitur extra craneumque retractis
 Jam scarnaturis, totum vulnus repleatur
 Subtili panno, tamen hic albumine fusus
- 100 Qui sit; plures alios imposito pannos
 Inque modum crucis inscisos, repleant quoque vulnus
 Omnino, plumaceolum maguum superaddas;
 Hinc varia capitis pro parte ligabitur apte,
 Et sic a mane sero dimittitur usque,
- 105 Cumque revertaris ad idem vulnus, tumefactos
 Quarterios cernens augmentatosque patenter,
 Ecce bonum signum; si forte minuta videntur,
 Aut quasi spasmata, seu mortificata, malignum.
 Illis igitur curis insistere convenit extra
- 110 Donec sic craneum fuerit plene reparatum,
 Tunc pannos minuas et frustula dicta redire
 Usque locum proprium cogas; curare valebit
 Carpja cum solo panno tunc indubitanter (2).

(1) Ce mode d'exploration ne se trouve pas dans le texte, et même il est réprouvé dans les additions.

(2) Ici 5 vers barrés dans le ms. sous la rubrique *De vulnere capitis etc.*, qui se trouve plus loin cap. 10. Du reste la fin du chap. IV manque dans notre paraphrase.

CAP. 8. (Rog. I. v). *De fractura cranei in modum rimule.*

- Finditur interdum craneum quasi rimula, parsque
 115 Nec depressa quidem sursumve levata videtur
 Altera plus alia: si talis ad interiora
 Finditur, idque velis cognoscere, fac quod
 Infirmus teneat os et nares sibi clausas
 Fortiter insufflans; et si per eam videas quid
 120 Exalare, scias craneum fractum manifeste
 Usque latens cerebrum; cui sic sit subveniendum:
 Si strictum vulnus est, largetur, nisi sanguis
 Obviet aut aliud; statim trepano penetrabis
 Partibus ex geminis; tunc apta foramina caute
 125 Quotquot visa tibi constabunt, congrua fiant,
 Inscidas craneum per dicta foramina, sic quod
 Ad finem rime veniens inscisio talis
 Quod fluet ad cerebrum, que pus emittere possit:
 Subtili panno post hec, ut diximus, apta,
 130 Post hec curabis ut cetera vulnera poscunt.

CAP. 9. (Rog. I. v.) *De fractura cranei quando est in alteram partem tantum depressum.*

- Si craneum fractum sit quadam parte repressa
 Frustula de facili nequeant ab ea separari,
 Ex qua parte tenet se secure penetrabis;
 Quot tibi sufficere sint visa foramina fiant:
 135 Postea curabis ut supradicta docebant.

CAP. 10. (Rog. I. VI. (1)). *De vulnere capitis sine fractura cranei.*

- Si vulnus capitis sine fractura cranei sit;
 Statim cum panno repleas albumine fuso
 Atque parum presso, quod contegat undique vulnus;
 Et si tempus adest hiemis, superaddimus istam
 140 Embrocam, donec vulnus pus fecerit ipsum,
 Malve, bismalve, brance, parietaria iuncta
 Ac edere, prestant pugnatam singula solam.
 Hiis bene pistatis, olei superaddito libram
 Semis, aut adipem porcinum, trita vicissim,
 145 Hiis tritici farris et lini seminis ana
 Et fenugreci coniungitur uncia bina:
 Cum vini rubei (2) sint et commixta liquore;
 Lentum deinde focum vasi submittere debes,
 In quo bullierint; hec inspissata reserva.
 150 Estas si fuerit, embrocam ponito talem:
 Si foliis malve pugnatam iunxeris unam

(1) Avec quelques modifications.

(2) *Vino albo* Roger. Ce changement est, sans doute, une licence poétique.

- Cum solatro memite vel cassilaginis herbe.
 Extractis succis, hiis additur uncia trina
 Porcini veteris adipis, triticique farine,
 155 Et tantum mellis, spatulis agitetur ad ignem
 Donec spissari videas, et sic removebis.
 Embrocas istas panno superaddimus usque
 Vulnus pus dederit, et tunc in vulnere pannum
 Immittas siccum donec siccabitur omne
 160 Pus; cum sicca tamen fuerit, tunc carpia sola
 Sufficiet; pannum sed cum caro crescat ipsa,
 Subtrahe: prima dies fluxus et reumatis usque
 Vulnus siccetur, fuscum dare precipit unguen.
 Accipe vervecis, sepi, communis olivi,
 175 Unius libre pondus par, de pice greca
 Uncia sit trina, de navali quoque semis;
 Uncia ter cere, set eis thus, galbana, mastix
 Dentur, amoniacum, serapinum cum terebinto;
 Hiis opopanax adiungitur uncia semis,
 170 Pondere sint equo que suprascripta videntur.
 Masticis et thuris et de greca pice pulvis
 Fiat, de reliquis igni liquefactio fiat,
 Excepta terebintina, spatulis agitando
 Pulvis predictus addatur: significatur
 175 Plene decoctum si quando marmor adherens
 Gutte suppositum digito vix solvitur; inde
 Cum terebintinam misces, deponis ab igne,
 Cola per pannum; quod sic servabis ad usum.
 Hoc saniem generat, maturat et attrahit unguen,
 180 Atque novam carnem generat, nova vulnere curat.
 In reliquis fiat ut suprascripsimus ante.

CAP. 11. (Rog. I. VII.) *De tumore capitis sine vulnere culis.*

- Ex percussura si quem capitis tumor urget
 Nec sit ibi vulnus, cranei tum fractio substat.
 Tum nimis fractura cranei quandoque patescit
 185 Et quandoque latet. Quando manifesta videtur
 In cruce scindatur, et cetera scripta sequantur.

CAP. 12. (Rog. I. VIII.) *De oeculta fractura cranei.*

- Si fractura latet ut rimula, per patientis
 Noscitur indicia; quod si tu videris apta
 Usque dies quinque vel septem, letior esto:
 190 Appetit ille bene, sic dormit, digerit, aut si
 Assellans urinet ita vomitusque sit absens,
 Si neque febrilem videatur habere calorem,
 Integritas igitur cranei te certificabit.
 Cuius fracturam contraria signa figurant.

195 In crucis ergo modum cutis inscidatur, et illa
Ordine prosequimur que suprascriptimus ante.

CAP. 13. (Rog. I. ix). *De tumore capitis ex percussione
sine fractura cranei vel vulnere.*

- Si percussura faciat quandoque tumorem,
Et sine fractura cranei vel vulnere fiat,
Usque dies quinque vel sex hoc per patientis
200 Nosces indicia que suprascripta videntur.
Statim que pellant sunt apponenda tumorem;
Embrocam talem cui sopraonito: cepe,
Absinthum, sic artemisa iuncta cimino;
Hec compistentur equaliter; omnia trita
205 Uncto porcino veterive coquantur olivo;
Ista nimis calida superaddito sepe tumori.
Si tamen ex istis tumor hec cessare recusat,
Embrocam talem superaddimus: accipe malvam
Arthemis simul, absinthum sit ponderis equi,
210 Horum pugnata sola, tritis quibus addens
Unctum porcinum, simul hec incorporet, atque
Far tritici vino pondus iungatur ad equum,
Et tantum mellis; hec omnia decoquat ignis
Que spatula ducas donec spissatio fiat;
215 Huic superaddatur donec maturetur, et inde
Qua plus dependet locus, hac aperire necesse est.
Exprime tunc saniem; sic cetera cuncta sequantur
Et subiungetur cum pertractabitur inde.

CAP. 14. (Rog. I. x). *De vulnere capitis quando cutis
est inscisa cum craneo in nulla quantitate.*

- Si cutis inscisa cranei cum vulnere fiat
220 Ense vel a simili quocumque, cutisque resecta
Pendeat, ipsa cutis dependens scinditur, usque
Ad craneum fractum divisio rugine fiat;
Os quoque proiectum cranei, cutis illa suatur
Partibus ex binis a summis incipiendo.
225 Si subtilis acus, suturaque continuetur,
Et pars inferior utrinque manebit aperta,
Ut se vulnus ea valeat purgare decenter;
Supra quam poterit pulvis rubeus superaddi.
Sic fit: consolida maior, bolus associetur
230 Octo per dragmas, hiis ter picis addita grece
Uncia sit semis, dragme bineque draconis
Sanguinis, ad pondus equum sit mummia; (1) trita

(1) Notre texte de Roger porte seulement la mention *du sang de dragon* mais on voit par les additions de Roland qu'il y étoit primitivement question de la *Mummie*.

Omnia sint pariter, et sic servantur ad usum.

Sanguine stringendo pulvis multum valet iste,

235 Ossaque consolidat et carnem; sic quoque pellem

Inducit, tali suture si superaddas.

Cui superapponas folium plantaginis apte

Aut caulis; sed in extremis immitte tuellum

Et plumaceolum panni superadde decenter,

240 Ut compressa parum sanies petat inferiora;

Hocque modo vulnus citius curare valebis:

Unaquaque die pulvis superadditur iste

Bis, donec videas utrinque resurgere carnem

Et solidam; punctos dictos tunc solvere debes;

245 Extrahe tunc filum donec solidatio fiat;

Sufficiet cure cum panno carpia sola

Cum suprascriptis aliis. Inscisio facta

A medico, pannum siccum captabit, et inde

Cetera curentur ut suprascripsimus ante.

CAP. 15. (Rog. I. xi). De cute incisa cum craneo in modica quantitate.

250 Si cranei modicum sit cum cute forte resectum,

Sic quod non partem contingat ad interiorem,

Ossis tantillum cute tunc removemus ab ipsa;

Cetera prosequimur ut suprascripsimus; extra

Quod non per medium debet, findi cutis ipsa,

255 Inter eam et craneum ne quicquam mittere possis.

CAP. 16. (Rog. I. xi). De cute incisa sine aliqua parte cranei.

Si cutis ipsa sine craneo quocumque resecta

Vulnere vel casu fuerit, tibi cure sit modus idem

Cum supradicto; fuscum tamen addimus unguen,

Quo non ad duram matrem penetrare timemus.

CAP. 17. (Rog. 12). De vulnere profundo facto in contumace capitis

260 In summo capitis si fiant vulnera, retro

Anteve, quod penetrent matrem, mortale notatur.

Si tamen a summo descendat ad inferiora,

Nec cerebrum ledat, set ad emunctoria tendat,

Non sic mortale, quare suprascripta iuvabunt.

**CAP. 18. (Rog. I. XIII). De sutura faciendâ in naso
vel in alio nobili membro.**

265 Si facies, labrum, nasus vel nobile membrum

Vulnus habet, suere carnem quod oporteat, ipsam

Junge superficiem, teneant quoque singula morem

Atque situm proprium; quanto subtilius ipsa

Possit acus serico subtili consue filo,
270 Quodlibet adnectens filum per se religando.

CAP. 19. (Rog. I. xiii). *De naso resecto cum labro.*

Cum labro nasus fuerit si forte resectus,
Quelibet in propria loca disponamus oportet,
Parte quod ex gemina nasi sutura decenter
Aptetur, plumaceolo superadde capistrum
275 Ut sustentetur et ne pars deviet illa.
Si tamen instat opus, in nares mitte tuellam,
Ut sanies per eos purgetur facta meatus,
Suture talis extrema tenebis aperta
In quocumque loco nisi cartillagine solum,
280 Namque locus talis se purgat sufficienter.
Tunc pulvis rubeus scriptus superadditur, inde
Cetera serventur ut suprascripta docebant.

CAP. 20. (Rog. I. xiv). *De vulnere teli in facie,
et si habeat lignum vel ferrum.*

In facie si quis percussus vulnere teli
Sit iuxta nares, vel maxillam, vel ocellam,
285 Vel quocumque loco, quod perforet usque profundum,
Subtiles intrans strictos tortosque meatus
Ferrum, quamvis sit labor hic gravis, extrahe telum
Si quocumque modo media ratione valebis,
Ni ferrum ligno careat, mittatur ad ipsum
290 Per lignum tenta sub eodem vulnere, sique
Cognoscas lignum proprio ferro bene iunctam,
Vibretur modice strictum, moveatur et apte
Cum ligno ferrum, modice tractetur et extra
Sic cum cautela quod fiat lesio pauca.
295 Quod si non poteris, set sit perferre molestum,
Dimittatur ita ferrum, quia tempore multo
Viventes ferrum plures in corpore gestant.
Extracto ferro sic fiat cura: tuellus
Intromittatur; et si non sufficit ut sic
300 Ad fundum penetret, tentam superaddito lini
De panno veteri nitido lardoque peruncto.
Hinc plumaceolum, sicque ligetur
Ut putredo fluat quo facta ligatio cepit,
Plusque retardetur si bina foramina fiant
305 Consolidanda minus que pendet, parsque suprema
Est citius solidanda; jacendo locabitur eger
Ut putredo fluens decurrat ad exteriora.

Si generare velis saniem de vulnere tali,
 Temporibus variis embrocas addito binas
 310 Scriptas; hanc hieme, set et hanc estate reponas.
 Cetera iam fiant ut predocet iste libellus.
 Tenta minoretur cum pus siccatio fiet
 Et solidum vulnus; tunc cetera scripta sequantur.

CAP. 22. (Rog. I. XV). *De vulnere sagitte barbatae.*

Vulneret at si quem graviter barbata sagitta,
 315 Illam forcipibus, si possis, extrahe; largo
 Vulnere barbellas eius torquendo plicabis
 Vicinas ligno: quod si grave forte videtur,
 Barbelle quemvis unius iunge tuellum
 Subtilem, quem sic in concavitate
 320 Suscipe; tunc aliam studio sic attrahe cauto.
 Istud idem pennis uncinis posse duabus
 Credas, cum supradictas par cura iuvabit.

CAP. 23. (Rog. I. XVI). *De vulnere capitis in supremo.*

Ledi supremam capitis cum raro sagitta
 Contingat partem, telo vel talibus armis;
 325 Attamen ista gravis multis quia cura videtur,
 Ad presens merito non pretermittimus illam.
 Cum tibi constiterit craneum penetrasse sagittam,
 Aut aliud tale, quod sic exire videtur
 Opposita parte, curam superaddito talem,
 330 Si non apparent in eo mortalia signa:
 Ex hac parte cutis scindatur qua manifesto
 Exivit telum, craneum cum rugine scarnes,
 Si fieri poterit, statim craneum penetrabis,
 Et circa ferrum formam crucis hic imitando;
 335 Sic elargatus aptetur et ille meatus
 Ut ferrum caute valeas ab eo remove,
 Educens etiam lignum iam parte sub ipsa.
 Altera pars cranei si non penetretur aperte
 Et bona signa patent; donec lux quinta diescat
 340 Aut septena, cutis tunc inscidatur ut ante,
 Et craneum trepano subtili tunc penetrabis;
 Extrahe tunc ipsam predicto more sagittam;
 Cetera de cranei fractura cura docebit.
 Aut levius fiet: cutis inscidatur, et inter
 345 Hec extrema duo, craneum tunc abstrahe fractum;
 Extracto ligno ferrum removebis et ipsum;
 Cetera curentur ut rimula facta docebat.

CAP. 24. Rog. I. XVII). *De plicatura cranei.*

- Si sine fractura cutis aut cranei replicatum
 Ex percussura, casu, petat interiora
 350 Os cranei, cerebri quod motibus illa repugnet;
 Ut si cum patiens in sompnis viderit hostes,
 Surgit et arma rapit, quasi sit vigilans operando.
 Cuius erit cura: cutis (ras. *cutis*) in cruce scinditur apte,
 Rugine scarnata craneum trepano penetretur;
 355 Abstrahere quod totum, sic cura patebit aperte.

CAP. 25. (Rog. I. XVIII (1) *De tineam, qualiter diversis modis curetur.*

- Divide sic tineam: vel erit curabilis aut non:
 Non curanda quidem signis cognoscitur istis:
 Dura cutis, callosa nimis, squamas quoque multas
 Emittens rodensque pilos; non sit tibi cure.
 360 Non (2) curanda manet quedam vicio medicorum,
 Huic si quando nimis emplastrum ponitur urens;
 Per pluresque dies hoc si dimittitur illic,
 Per capud infirmo suspenso, sicque remoto:
 Tunc callosa cutis velut ustio fiet ibidem.
 365 Quam curare potes, species retinet sibi binas:
 Quedam namque pilos multos emittere fertur
 Atque nimis grossos quosdam; cutis est quoque grossa,
 Sed nec dura tamen, nec continuata videtur.
 Altera vero cutem grossam scissamque tenebit
 370 Et cum pruritu multo, saniem quoque mittit
 Istarum quecumque tibi manifesta videtur,
 Crinibus evulsis cura medicaberis ista:
 Ellebori nitidi picis et navalis eodem
 Pondere sume, nucis communis pondus ad unum
 375 Istorum secuplum; sint hec simul omnia trita,
 Unguentique modum comitentur; sique necesse
 Sit, tibi de nucibus hiemali tempore fiat
 Tunc oleum, de quo predictum conficis unguen.
 Ex hoc unguento septemve novemve diebus,
 380 Aut plus sive minus, velut aptius ipse videbis,
 Unge caput; set cum videas hoc mollificatum,
 Ipsos evellas crines radicitus omnes:
 Cotidie rursus hac (*sic*) ungas; cumque renati
 Jam fuerint crines, lexiva deinde lavabis;
 385 Crine resiccato; capud hoc superunge psilotro,

(1) Avec d'assez nombreuses différences et des additions. Ces additions paroissent tirées particulièrement du Commentaire des Quatre-Maitres.

(2) Les 5 vers suivants se retrouvent dans les Commentaires des Quatre-Maitres (init.) Je n'ai pas trouvé de traces de les différences dans Guillaume de Salicet.

- Tamque diu capiti dimitte quousque capillos
De facili possis remove. Fit autem
Sic: calcis vive dragme triginta dueque
Si ferventur aqua, dragmas infundito binas
- 390 Auripigmenti, facias bullire, patebit
Jam bene decoctum pennam, si tinxeris intra
Cuvam subtracte si deplumatio fiat.
Crinibus evulsis aliquem si forte ruborem
Videris in capite, dicto superunge psilotro,
- 395 Omnia predicta faciens que diximus usque:
Absque rubore tibi capud apparere videbis.
Si vero cura tinee non proficit ista,
Hoc erit unguentum tinee nimis apreciandum:
De staphisagria si sumitur uncia sola,
- 400 Ellebori tantum, draganto sic et alumen,
Auripigmento jungatur ibi uncia semis,
Ana gallarum tantum, que trita decenter
Confice sic: floure, fumiterre, titimalli,
Eruce, abrotani, lapati jungantur acuti
- 405 Istorum succi tibi quod sint ponderis equi;
Et modicum fecis olei jungatur eisdem:
Bulliat ad prunas; addatur et uncia trina
Hiis liquide picis. Hoc unguento si capud ungas,
Proderit; in reliquis fac ut prescripta docebant.
- 410 Fontanis (?) levius tineam curare solebant:
Namque siligineam iungunt miscendo farinam
Urine vituli vel tauri; decoquitur sic
Quod quasi sit viscus: capud emplastratur eodem;
Pilleus hinc corii superadditur, hocque diebus
- 415 Binis sive tribus, cui sic dimittitur herens;
Postea pilleolo connexa est corda ligata
Firmiter in trabibus, patientis stante cabelo
Sub pedibus, scanno suspensus ut ille remoto
Dum cadit emplastrum vellatur fune retentum.
- 420 Quo facto si qui remanebunt forte capilli,
Pincecariolis velluntur funditus omnes.
Tunc (1) carnem generant et mundificantia ponunt.
Urina pueri capud egri deinde lavantes
Unaquaque die, solearum pulvere facto
- 425 Stercoris et bovis; hi soliti generare capillos.
Si dolor est magnus capitis, cum melle perungunt.

CAP. 26. (Rog. Rog. I. XVII). *De pediculis ibidem natis.*

Si vero multos videas herere pediclos,
Jungas argentum vivum extinctumque saliva,

(1) Les vers suivants sont en partie représentés dans les *Commentaires des Quatre-Maitres*.

Uncto porcino; vel si locus ille videtur

- 430 Rugosus, veteri capud unge sagimine porci;
 Extrahe deinde pilos, dicto post unge psilotro:
 Et tunc procedas ut prima scripta docebant.

CAP. 27. (Rog. I. xviii). *De tinea si recens fuerit.*

Sique recens fuerit hic morbus vel unius anni,
 Hunc sic curabis evulsis absque capillis.

- 435 Abrotani agrestis, sic eruce quoque flaure
 Cum fumo terre sit et arthemisia iuncta
 Pondus ad equale, bene cum pistentur olivo,
 Usque dies octo vel plus macerabis eodem;
 Postea fac ista bulliri sufficienter.
 440 Isto quam calidum poterit perferre perungas
 Sero cum mane, quod per discrimina fiat.
 Per loca tunc eadem pulvis superadditur iste
 Elleboro fuerit si staphisagria iuncta
 Pondus ad equale, tritus quoque pulvis ut iste:
 445 Sufficienter ibi superaspergatur, inuncta
 Ante tamen capite, donec curatio fiat.

CAP. 28. (Rog. I. xix). *De ruva:*

Estque superfluitas quedam que ruva vocatur,
 Nascens in capite; cui tale parabitur unguen:
 Sulfuris (1) dragmas bis octo, cimini

- 450 Ellebori, argenti vivi, quibus uncia semis
 Junge caputpurgi; tritis hiis sufficienter,
 Porcini veteris adipis datur uncia sena.
 Mixta diu serva, cum quo capud unge probato.
 Ad salsum flegma valet hoc coleramque nigram.
 455 Crinibus herentem coxisve valebit et iste
 Ad scabiem, dextras et cetera plura iuvabit.

CAP. 29. (Rog. I. xx). *De testugine (sic) mobili.*

Estque superfluitas quedam capitis similata
 Scrofis, que vel erit mollis vel dura patebit.
 Quelibet istarum vel fiet mobilis aut non.

- 460 Mobilis est cura talis: digitis teneatur
 Fortiter, ipsa cutis in longum scinditur apte;
 Unco capta prius spatumine scrofula talis
 Scarnetur tunc, si fieri queat absque periculo,
 Nascitur inter quam cum panniculo removenda;
 465 Que si non poterit evelli, vulnus apertum
 Implebis panno tamen ovi albumine fuso;

(1) *Sulfuris vivi*, in textu Rogerii. In cod. h' ante.

- Atque sequente die pulvis superadditur iste;
 Plus tamen es viride frixum cum melle iuvabit.
 Affodillorum si sumitur uncia sena
 470 Succum, sic calcis vive sit ut uncia trina,
 Auripigmenti fungatur et uncia sola:
 Bulliat hic succus; tunc calx addatur eidem:
 Auripigmentum sic permiscebis eisdem.
 Fac bullire parum, spatulis agitando frequenter;
 475 Que bene permixta soli siccanda relinquant.
 Sint ita siccata formentur ut inde troscisci:
 Postea siccati melius servantur ad usum.
 Dicitur hic pulvis talem corrodere carnem
 Inmissus; set cum videas vulnus tumefactum
 480 Et desiccatum, corrosus noscito pannum.
 Intus tunc pannum ponas albumine fusum
 Supra quem stuppas ponas ovo sociatas,
 Donec panniculi fiat decoctio plena
 Et saniem vulnus emittat; postea curam
 485 Jugiter apponas ut cetera vulnera captant.

CAP. 30. (Rog. I. xx). *De testugine immobili.*

- Scrofula que capitis immobilis esse patescit
 Cum craneoque cutim condensat et inficit una,
 Vel mater dura craneo coniuncta per ipsam
 Inficiatur, ita quod eam timeamus habere
 490 Serofe radices craneo mediante latentes.
 Cura: cutis tota radicitus illa secetur,
 Nec sic infectam noscas utramque tabellam,
 Imo supremam, caute trepano penetrabis
 Infectum craneum, sic cum spatumine totum
 495 Abstrahe; difficile cum sit partem remove
 Herentem dure matri, dimittimus illam,
 Inde venire solent quia magna pericula valde;
 Aut si fiat ibi *noti me tangere*, parce.

CAP. 31. (Rog. I. xxi). *De mania et melancholia.*

- Si maniam coleramve nigram curare nequibus
 500 Antidoto quovis, ista succurre medela:
 Preraso capite, cutis in cruce scinditur apte
 In summo capitis cranei coniunctio quo fit;
 Retractis labijs craneum caute penetrabis
 Ad formam nummi, quod fumus ad exteriora
 505 Exalare queat infectus; sicque ligatus
 Eger servetur donec curetur honeste.

CAP. 32. (Rog. I. XXI). *De epilepsia.*

- Hac autem cura morbo succurre caduco:
 Purgetur patiens cum blanca sufficienter;
 Hinc testes cum corde lupi, sanguis leporinus
 510 Sint combusta simul; qui pulvis conficiatur
 Cum zucara vel melle: datum quod sepe probatum est.
 Ovaque corvina prodesse comesta solebant;
 Sumptaque cum vino leporina coagula prosunt;
 Sic antimonium solum (1). Post talia caute
 515 Partibus occipitis prerasis, ustio fiat
 In fontinella sub nodo in concavitate.

CAP. 33. (Rog I. XXII XXIII). *De dolore oculorum.*

- Cum soleant oculi graviter plerumque dolere
 Pro variis causis, curas variare licebit.
 Nam quandoque rubent oculi lacrimando, pilique
 520 Preter naturam ciliis dominantur, ut ipsa
 Mordentes, unde cogunt oculos lacrimari,
 Tunc ex subscriptis poteris sic auxiliari:
 (Rog. I. XXIII). Palpebra si fuerit multum carnosa, pilosque
 Non videas, folium statim paritaria det quo
 525 Palpebra scalpetur intra; iam carne minuta,
 Sanguis ut egreditur exinde pilique patebunt,
 Pincecariolis vellantur funditus omnes.
 Aut locus uratur, albumine post liniatur:
 Si sit hiemps, illi crocus addatur; quotiensque
 530 Hii nati fuerint, totiens erit hoc repetendum.
 Vel sic compressa supra palpebra ligetur,
 Si non carnosa sit, sic evulsio fiat:
 Scalpeturque locus ut diximus; inde sequaris
 Predictam curam. Vel sic operando juvabis
 535 Si rubus, absinthum de cimis dent tibi succos
 Ponderis equalis ovique albumine mixtos:
 Hiis prius intinctam ciliis appone plagellam
 Aut stuppas sic intinctas porrive liquore.
 (Rog. I. XXIV). Si lacrimando rubent, nec cetera signa pate-
 540 Scindatur vena frontis, gemineque duobus
 Temporibus; tantum permittas sanguinis inde
 Exeat usque tibi videatur sufficienter;
 Tunc capiatur acu subtili nec penetretur;
 Parte tamen reliqua filo comitante trahatur
 545 Et bene nectatur ne plus cruor egrediatur,
 In vulnus mittas lardum, sit ibique diebus
 Trinis; post illos caro porci macra per octo
 Aut bis quinque dies, donec bene purificetur;

(1) Je ne retrouve pas ni dans Roger, ni dans Guillaume de Salicet la matière des vers précédents.

- Tunc carnem removebis eam, filoque remoto
 550 Carpia vel pannus intromittatur. Ad illas
 Stringendas seton in cartilaginis auris
 Fonte, sub aure tamen melius combustio fiet.
 Olibanum, mastix, ladanum, liquefacta calenti
 Marmore vel testa, lauri folioque subacta,
 555 Quam poterit calida perferre, ad tempora ponas
 Supra predictas venas, quod sepe iuvabit.

CAP. 34. (Rog. I. xxiv). *De lacrimis constringendis.*

- Ad lacrimas omnes stringendas sufficit istud:
 Olibani pulvis, albumen et additur ovi
 Appositum panno grosso tamen atque recenti
 560 Per medium frontis utrinque trahatur ad aurem.
 Fermento modico mixtum sedare dolorem
 Dicitur hoc dentis, fluxum quoque reumatis omnem.

CAP. 35. (Rog. I. xxv). *De prurritu oculorum removendo.*

- Si vis prurritum removebis sic oculorum:
 Argenti fecis si sumitur uncia semis,
 565 Hinc aloes, thuris dragmas duas sociabis
 Pulvere subtili; viole iungantur olivo
 Aut cum musceleo, vel quem celidonia succo
 Mittit et agresta, iungantur ut ista vicissim
 Unguenti quia modus albi sit conficiendo.
 570 Penna, cum sit opus, oculis immittitur apte.
 Hoc quasi collirium, tamen hec meliora probantur
 Sic: amidum, gummi, dragagantumque corallus
 Albus, emathites; istis in pulvere tritis,
 Accipe feniculus et quantum fragaria succum
 575 Dent et lactuca, verbenaque, lac muliebre.
 Hiis bene colatis, oculis immittito guttam
 Unam sive duas. Aut sic operando iuvabis:
 Feniculi, rute, verbene succus, acetum,
 Sint permixta simul; prurritum sepe iuvabunt.
 580 Aut succus rute, feniculi, lac muliebre,
 Tutia iungantur amidumque; iuvare solebant.

CAP. 36. (Rog. I. xxv). *De arsura et mordacitate oculorum.*

- Si sit ibi quicquam mordax, arsurave, tale
 Collirium facimus: argenti fex aloesque,
 Mastix, trita simul cum succo conficiantur
 585 Absintique rubi cimaram, pondus ad equum,
 Cui sit aque roseae permixtio facta vicissim:
 Hiis et prescriptis multum prodesse solemus.

CAP. 37. (Rog. I. xxvi). *De panno oculorum corrodendo.*

- Pannus corrodens oculorum, conficiatur
 Unguentum tale: pugatam dent tibi solam,
 590 Ana gallitricum, celidonia; que bene trita
 Usque dies quinas incorporetur uncia sena
 Sive novem, vel plus, olei communis ibidem
 Sint ut marcescant, que postea decoquat ignis.
 Quas herbas fundum si quando videbis adire,
 595 Omnia per pannum colabis: ab igne remota
 Que repetant ignem, iungatur et uncia sola
 Hiis cere; liquefacta simul sic experiaris:
 Marmore namque tenax si sit decoctio talis,
 Sufficit. Inde duas viridis superaddimus eris
 600 Dragmas; igne parum lento bullita probetur
 Sic iterum lapide; cui si viridis color insit,
 Tunc iterum removebis eam; dragmas quoque binas
 Pulveris olibani superaddito, postea tantum
 De sarcocolla; licii iungantur olivi
 605 Ac aloes totidem, pulvis subtilis et iste
 Sit prius admixtus oleo, caute tamen ut sint
 Ista parum liquida tria cum commixtio fiet;
 Que sic colata panno serventur ad usum.
 Petma cum sit opus oculis immittito caute.
 610 Cum fuerit pannus consumptus parte sub ulla,
 Accipe tunc succum rute, morsum quoque galli,
 Cuius flos rubeus cum succo pectinis addens
 Ac olei pariter, pannum maculam quoque tollit.
 Aut si castoreo sit sarcocolla iugata,
 615 Olibanoque duas dragmas cum dimidia det
 Camphora dragmas hiis binas, set et uncia bina
 Margaritarum, viridis scrupulus set et eris;
 Primo trita parum soli siccanda relinquant,
 Postea trita magis subtiliter; additur istis
 620 Camphora trita bene cum perlis (1), hecque rosata
 Conficiantur aqua soli siccanda; diemque
 Post trinum iungatur eis aqua dicta; relictis
 Hiis iterum soli siccandis; hoc quoque fiat
 Ter: siccata diu que sic serventur ad usum.

CAP. 38. (Rog. I. xxvii). *De rubore oculorum.*

- 625 Si rubeant oculi, nascens ex sanguine causa
 Vel quecumque patet, et eis inflatio si fit,
 Aut etiam pannus, fiant strictoria primo,
 Postea mundificent oculum que novimus ista:

(1) *Margaritas* in textu Rogerii.

- Gallitrici semen dani vel basiliconis,
 630 Ex quibus est quedam quasi muscillago resultans,
 Que diffusa parum, statim mundabit eundem.
 Postea si sit opus, venis incisio fiat
 De tribus in fronte, set sit modus ille capistri,
 Hac quoque mensura, manus ut iaceat patientis
 635 In nasi summo, qua parte ligatur ad armum,
 Quo supra fontem maiorem terminat, illic
 Signabis digitum: capitis prerasio fiat;
 Deinde tribus digitis super aurem mensio cauta
 Signans utramque partem tendatur ad ipsum
 640 Prefactum signum frontis, signo set ab ipso
 Quod super auriculam est aliud signum faciendo
 Transversum illius signi quod distet utrinque
 Uncia cum semis ab eo, produc quoque signum
 Istud ad hoc, et idem tibi fiat ab aure secunda.
 645 Supra productum cutis incidatur, et inde
 Emanet sanguis, calidum producito ferrum
 Incendasque cutim supra signum; fueritque
 Si quis non patiens tot caumata vel cruciatus,
 Ut prius in fronte signabis, ut uncia trina
 650 Mensuram doceat, et ab hoc ducatur ad illud
 Linea transversa, supra que incisio fiat.
 Tunc locus uratur, pannusque albumine fusus
 Apponatur ibi donec cadat ignis, et inde
 Apponas aliquid quod mitiget et premat ignis
 655 Usturam. Plumaceolum tunc adde decentem,
 Sicque ligatura varia pro parte locetur.
 Cum cadit ignis, ei cordam superaddito panni;
 Per triginta dies teneas sic vulnus apertum;
 Tunc cordam removens permittas consolidari.

CAP. 39. (Rog. I. XXVIII). *De sanguine congregato in oculis
 ex percussione vel aliquo simili.*

- 660 Ex percussura, casu quocunqueve sanguis
 Consurgens oculis, vel si tumor accidit extra:
 Accipe virgineam ceram tritumque ciminum;
 Sint igni calefacta diu commixtaque; fiat
 Ex hiis emplastrum sic illa parte locandum.
 665 Aut sic: absinthum succum verbena tibi dent;
 Hiis roseam si iungis aquam, superadde, valebit.

CAP. 40. (Rog. I. XXIX). *De inversione subterioris palpebre.*

- Vulnere si facto vel consimili sub oculo
 Palpebra subterior inversetur, satis ista
 Sufficiet cura; supra vulnus male sanum
 670 Incidatur in obliquo, plagellaque facta

Assit de plumbo; foramina caute
 Fiant, ut per ea caute palpebra suatur.
 In medio plumaceolus ponatur, et inde
 Comprime pelliculam, loca propria quod petat apte,
 675 Per his quinque dies aut plus, ut videris ipse,
 Dimittatur ita; plagellam postea tollas
 Et sic curabis ut cetera vulnera poscunt.

CAP. 41. *De ordeolo* (1).

Nascitur in ciliis oculorum passio quedam,
 Ordeolum dicta, cuius grano similatur.
 680 Cuius cura satis facilis nobis patet; ut si
 Pincecariolis apte capiatur utrinque:
 Tunc inscisa petit ut cetera vulnera curam.

CAP. 42. (Rog. I. xxx). *De fistula iuxta nasum vel oculum.*

Si quandoque locum iuxta nasum vel ocellum
 Fistula percussit, saniesque foramine stricto
 685 Exteriora petat, oculum ne ledere possis
 Opposita parte ducas, aliudque foramen
 Elargetur ita: sambuci sume medullam
 Siccam que gracilis sic immitatur ut eius
 Os elargetur; ebuli tunc accipe succum,
 690 Alfita iungatur, quo fistula sic repleatur;
 Cui superaddatur emplastrum tale, probatum.
 Fistula cum cancro potu curabitur isto:
 Si caulis folia sumas et canabis ana,
 Atque tanaceti iungatur pondus ad equum;
 695 Maioris rubee radices decoque vino
 Aut in aqua dulci, quod sufficit addito mellis:
 Egroto cyatum sero cum mane propina.
 Albus et elleborus subtili pulvere tritus,
 Si super appositus sit, mire curat utrumque.
 700 Mortificando prius; apii quoque succus et ovi
 Albumen ponatur ibi triticique farina
 Et modicum mellis; post hec ut vulnera cura.
 Aut inscidatur in rectum tenta; tenta subintret
 Usque profunda loca prius ovi albumine fusa
 705 Aut lardo raso. Qui si sit deliciosus,
 Intromittatur cupri ferrive tuellus
 Usque profunda loca; per eundem mitte tuellum
 Si poteris, ferrum candens, eius quod aduste
 Fiant radices; Qui si nimis horreat ignem,
 710 Pilita mittatur talis mediante tuello
 Unguenti rumpentis ibi quod conficitur sic:

(1) Manque dans Roger, mais se trouve un peu plus développé dans Roland, I, 18, rubr. 2.

- Si calcem vivam permisces cum capitello
 Adque modum facias unguenti conficiendo,
 Utque sit ignotum, sit cum fuligine mixtum;
- 715 Set calcem vivam capitello iungere dum vis,
 Immittas hora terna sic usque novenam
 Aut decimam, ponatur ibi donec cadat ignis
 Petia rasura lardi aut albumine tincta
 Aut succo porri; tunc cura patebit ut ante.
- 720 (1) Utile cum fuerit ad plurima sic capitellum
 Conficies: cinerem de stipite sume fabarum,
 Aut alium cinerem, cuius partem geminabis,
 Tercia sit calcis vive: mittantur in ollam
 In cuius fundo sit pannus lineus; inde
- 725 Inmittatur aqua, que sic (si?) dimissa per octo
 Sive dies plures; apte cooperta sit olla
 Argilla: fundus illius tunc penetretur
 Inde quod emanat primum die capitellum;
 Inmittatur aqua rursus, dicesque secundum;
- 730 Tercia dat ternum; sic et procede deinceps.
 Rursus (2) collirium valet hoc quod conficitur sic:
 Sume salisgemme scrupulos binos, modicumque
 Eris de viridi, libras geminas quoque vini
 Albi; trita satis hec apto vase reponas;
- 735 Sed licet in primis liquor hic sit turbidus, ipse
 Jam residens fiet clarus; poteritque per annum
 Hic bene servari; fit eoque molestia nulla;
 Nam iuvat hic lacrimas, oculos quos fistula lesit (3).
 Aut eris viridis si sumitur uncia sola
- 740 Atque salis gemme si iungitur uncia semis,
 Porcini veteris adipis coniungito libram,
 Quem liquefac igni, per pannum postea cola;
 Pulvere contrito tunc omnia conficiantur.
 Unguentum potes hoc multos servare per annos;
- 745 Fistula quo moritur nec eam permittit ut ultra
 Nascatur; sed eam precedere debet honesta
 Ut tibi constabit purgatio sufficienter (4).
 En subiungetur aliud tibi sepe probatum.
 Si porcinus adeps lentum liquefiat ad ignem,
- 750 Postea coletur, cui de succo titimali
 Addatur tantum, permixta coquantur ad ignem
 Donec predicti fiat consumptio succi;

(1) Ce qui suit ne se trouve pas dans Roger; mais dans les Additions de Roland.

(2) Ce qui suit manqué dans Roger et Roland. Je ne le retrouve pas non plus dans Guillaume de Salicet.

(3) Voy. les *Commentaires des Quatre-Maitres* cités plus bas.

(4) Cette recette se retrouve à peu-près textuellement dans le *Commentaire des Quatre-Maitres sur Roger et Roland*, p. 647 T. II. de la *Collectio Salernitana*; p. 151 de l'édition séparée.

Postea coletur et sic servetur ad usum.

Sed si forte times ossis quod lesio fiat
755 Cautius inscidas oculum vitando, nigrumque
Totum radatur cuius corrosio facta est,
Inque modum cranei fiat reparatio plena.

En alius pulvis ad eandem mortificandam:
Pulvis si nitri fuliginis atque nigelle
760 Canabis ac atramenti sit cum sale tosto
Intromissus ei; faciet que diximus ante.

Aut aliter facies: testas si sumpseris ovi
Plenas prescriptis, repleant quoque singula testam
Unam, combusta que sint in pulvere trita,
765 Quo locus aspersus talis nimis inde juvatur
Si sit perlotus succo plantaginis, ante
Omnia, plectoricum pereat purgatio plena.

CAP. 43. Qualiter deceat mortificari fistula.

Fistula sic moritur: piperi si cinnama iuncta
Ana cum gallis sint matrisilvia, cortex
770 Maligranati cum centa pulvis et iste
Intromittatur; aut istud sepe probatum:
Cum sale porcinum fel conficiatur et istud
Instilletur ei vicinis partibus unctis
Unguento cornu cervini, coctio cuius

775 In vino fiat, oleo quoque cum sale mixtis.
Unguentumque valens ad idem, libram capit unam
Porcini veteris adipis, sal gemmaque prestet
Quatuor hiis dragmas, eris viridis quoque sola
Uncia sit, tritis ex hiis mirabile fiet
780 Unguentum tale quo fistula mortificatur,
Et veterem cancrum sic percurabit honeste.

*CAP. 44. (Rog. I. XXXI). De superfluitate que nascitur in naso,
que videtur esse polipus et non est.*

In nasoque superfluitas crescens aliquando
Polipus est; aliquando quidem non; immo videtur
Hic ens (?) in nasi perlargata parte, set exit
785 A naso, supra nasum quandoque morando.
Cuius erit cura: vellatur ut usque profundum
Rugine flebotomo minuas in partibus illis
Utile si videas intervallum faciendū
Conveniens, nares pars si qua remanserit intus
790 Unguento tinctum de viva calce, sapone
Aut eris viridi confecto (sic) mitte tuellum,
Post oleum simplex addas ovique vitellum;
Post ignis casum, dent cetera vulnera curam.
Unguentum viride tamen illic additur apte,

- 795 Quod sic conficitur: Celidonia cum scabiosa,
Gallitricum folia, dent et levisticus ana;
Alleluya dabit hanc cum radicibus eius,
Que bene pistentur; hiis libra set unica sepi
Ac olei tantum, que sic dimitte per octo
- 800 Sive dies plures, stagnato vase coquantur
Usque petant fundum, colentur, postea cere,
Uncia trina quibus estivo tempore detur,
Si sit hiemps, bina; que cum fuerit liquefacta,
Masticis, olibani pulvis superadditur ana
- 805 Uncia dimidia; si sint decocta probantur
Marmore; tunc viridis illis superadditur eris
Tantumdem; rursus in marmore gutta probetur
Si fuerit viridis; tunc deponatur ab igne;
Pulvis hiis aloes iungatur et uncia semis;
- 810 Set prius hic pulvis oleo fiat resolutus
Quod sic coletur et sic servetur ad usum.
Istud et unguentum valet ad plagas veteranas,
Corrodendo malam carnem generat meliorem.
Hoc aliter sic fit: viridis si sumitur eris
- 815 Uncia sola, sal gemme sit et uncia semis,
Porcini veteris adipis sit et unica libra
Ex istis simile predicto conficiatur.

CAP. 45. (Rog. I. xxxii finis). *De carne ibilem nata.*

- Si vero fuerit inter nares caro nata
Magnaue strictura sit naris, per medium tunc
- 820 Inmittas maliterre tentam bene siccam
Cautè formatam bis vel ter; sique necesse
Fiat, cum ferro calido combure, vel illo
Unguento cures viridi quod scribitur ante.

CAP. 46. *De differentia inter polipum et ficum et qualiter curetur ficus (1).*

- Naribus herentes tantum distare videntur
- 825 Polipus et ficus; odor hunc horrendus habebit
Fetidus atque gravis; hunc non. In naribus ipsum
Sic cura ficum: tibi det paritaria succum
Quo linias illum; sic et curabis eundem
Et guttam roseam: sic pustula tollitur eris.

CAP. 47. (Rog. I. xxxii). *De polipo interius qualiter curari debeat.*

- 830 Nares ergo magis consurgit polipus intra,

(1) Je n'ai pas retrouvé le diagnostic différentiel du polype et du fic, ni dans Roger, ni dans Roland. Quelque chose d'analogue se trouve dans Guillaume de Salicet I. 17.

- Interius tendens si quando sit aere pulsus
 Ampliat et nares: horum curabilis alter,
 Alterius signa sunt incurabilis ista:
 Illic locus omnino niger est, nasus quoque durus,
 835 Illa nec inferius caro descendit manifeste.
 Polipus hec signa nobis curabilis offert:
 Nasus erit mollis, tractabilis, haut niger; illi
 Subveniamus ita, fieri si possit honeste:
 Illa supervacua caro cautius accipiat
 840 Pincecariolis curvis, et ad inferiora
 Tracta sit, ut tota veniens scindatur oportet,
 Et pars non veniens tractetur ad inferiora;
 Que si non poterit, siccata imponito tentam
 De maloterre quod nares ampliet illa,
 845 Inque modum canne factum submitte tuellum
 Eris vel frigidi; locus incendatur et inde
 Ovi iungatur oleum commune vitellis;
 Et sic apponas donec cadat ignis, et iude
 Donec pus fiat cere submittito tentam.
 850 Aut succo porri lardi rasura iugata
 Albumenque simul, vel sic: anungia (*sic*) porci
 Absintho iuncta casus quo fit levis ignis (1).
 Si patiens ferrum calidum nimis horreat, ergo
 Per nares tentam panni submittito tinctam
 855 Unguento viridi, tunc cetera scripta sequantur.
 Morbus si fuerit vetus, illam digere primo
 Apte materiam; post aurea pillula purget
 Blancave, tertia lux ex siccis conferet herbis
 Et calidis stupham, quam sic opiata sequatur
 860 Aurea vel similis; tunc scarificatio fiat
 In spatulis, apte tunc cetera scripta sequantur (2).

CAP. 48. De polipo si fuerit sine collectione carnis (3).

- Quem si non aliqua faciat collectio carnis,
 Sive supervacuus extans in naribus humor,
 Accipe verbenam, quem dant agrimonia succum,
 865 Ac oculus Christi, quod fiat pondus ad equum;
 Psidia contrita succis iungantur eisdem

(1) Ces quatre vers sont représentés dans Roger par les mots : *Postea cura ut cetera vulnera.*

(2) Dans Roger ces 6 vers sont représentés par les mots: *Vitellum ovi cum oleo communi superponimus, et cetera que supra diximus in alia cura fiant;* mais il semble que ces 6 vers soient la traduction métrique abrégée d'un des paragraphes du *Commentaire des Quatre-Maitres* sur le chapitre qui nous occupe (§ 2.). Voy. p. 132 et 628 du T. II de la *Collectio Salernitana*. Voy. aussi les *Addit.* de Roland.

(3) Ce chapitre se retrouve presque tout entier dans le *Commentaire des Quatre-Maitres*.

- Ut fieri possit ex hiis sic tenta, subintret
 Unam nocte una narem, reliquamque sequenti
 Bursus citroneo diaterascos societur,
 870 Candelam faciens oleo prius unge rosato,
 Super quam fissum (*scissum?*) tunc aspergatur alumen,
 Naribus immittas, sicut prediximus, illam.
 Aut piretro cum castoreo coniunge sinapim,
 Fiat et hinc pulvis, insuffles naribus illum.

CAP. 49. (Rog. I. XXXII). *De polipo, si exit per inferiora.*

- 875 Polipus interdum casu petit inferiora,
 Illum nature sic expellente vigore:
 Intromittatur in naso cerea tenta
 Ut superexcreseat caro sic et pellis honesta.

CAP. 50. (Rog. I. XXXII). *De polipo urendo.*

- Polipus urendus si sit, combustio fiat
 880 In fontinella capitis, caute tamen uras
 Ne craneum tangat incensio, tunc oculorum
 Sit rubor exemplum que cura sit hic imitanda.

CAP. 51. (Rog. I. XXXIII). *De cancro in naribus, labiis,
 gingivis et palato.*

- Naribus et labiis, gingivis atque palato
 Insurgit cancer, locus et corroditur ipse
 885 Circumquaque, locus etiam quandoque rubescit
 Inversatque cutim, nec eam corrodit at ipsam
 Interius carnem; si vero sit undique dura,
 Livida sive nigra caro, cura gravis tibi fiet.
 Si vero labrum vel nares commaculata
 Vel corrosa patent, hoc quod corrumpitur omne
 890 Inscidas usque vivum calidoque peruras
 Auro vel ferro, superappositoque vitello
 Aut porri succo donec cadat ignis ab illo;
 Postea rumpentis unguenti cura sequatur
 Ut predicta docent. — Insit si quando palato
 895 Tunc calido melius est comburatur ut auro.
 Ast in gingivis si sit, prelotus aceto
 Sit locus ipse dies per tres vel quinque, fricetur
 Inde locus talis vel alumine cum zucarino;
 Abluat os eger istove liquore probato:
 900 Vinum decoctum vel mel iungatur aceto
 Ponderis ad equale, radix flosmi caprifici,
 Maligranati cortex adiuncta piretro,
 Zinziber atque piper, pulvis iungatur et illi
 Postea subscriptus; locus at mundabitur ante

- 905 Abstersus panno nitido prelotus aceto.
 Origanum, rosa si foliis iungantur olive,
 Dactila dent ossa cum cancris, hiis et alumen
 Cum piretro, pipere gariofila, cinnama iungas
 Cum nuce muscata et granati cortice mali ;
- 910 Omnia prescripta sint equo pondere trita,
 Pulvere quo sparsus locus hoc prelotus aceto
 In quo bullierant prius ysopus aut calamentum.
 Si sit dente diu tritus levisticus agri
 Sive caprifolium, vel si sumatur eorum
- 915 Pulvis qui remanet postquam pigmenta fiebant,
 Emmama iungantur foliis et alumen olive
 Dactila dent ossa, quibus assit psidia iuncta
 Pondus ad equale; subtiliter omnia trita
 Prelotoque loco dicto vino vel aceto
- 920 Pulvis hic aspersus omnino curat eundem.
 (1) Si pinpinelle succum plantaginis addas
 Verbene, caprifolii, sic lauceolate,
 Sic apii, scissum quibus associetur alumen,
 Ista trociscuntur, quo pulvere cancer obibit.
- 925 Est tamen hec summa cancrum medicando medela
 In quocumque loco sit corporis; ustio fiat
 In fontinella capitis, quia fluxus ad illas
 De facili tendet partes aliasque relinquet.
 Istud erit gratum si vis corrodere cancrum:
- 930 Extrahitur succus apii cum petrosilino,
 Cum sale pistentur simul hec triticique farina
 Sic apponatur. Aliud quoque sepe probatum:
 Eicis albumen ovi retinesque vitellum,
 Tunc atramento fuligine cum sale testam
- 935 Implens combure. Pulvis qui forte molestus
 Si fuerit, plus hiis ovi superadde vitellum.
 En subiungetur aliud tibi sepe probatum :
 Terra sigillata fuerint si cinnama iuncta
 Albo cum nitro, quibus atramenta iugabis
- 940 Hinc factus pulvis multum conferre solebat,
 Si novus hic fuerit modice corrosus, oportet
 Ex hiis subscriptis curam variare probatis.
 Si gustando serum teneatur in ore caprinum,
 Inde lavando locum cancrorum bisve quaterve
- 945 Cotidie panno nitido, mundabis eundem;
 Aut mel iungatur et sic decocta iuvabunt
 Ista, nimis calida superapponantur eidem.
 Sique suppositus sit pulvis de sale gemma,
 Mortificabit eum fuerit quocumque locorum:

(1) Ce qui suit ne figure pas dans Roger. — Je ne trouve que des rapports éloignés avec les *Commentaires* des Quatre-Maitres, et avec les additions de Roland.

- 950 Quamvis antiquus, inscisio nulla sequatur
Nec precedat eum, viridi si iungitur eris
Huic superapposuit omnino curat eundem.
Herbaque Roberti fuerit si cum sale trita
Atque superposita, cito mortificabit eundem.
- 955 Contere vel folia plantaginis addeque mellis
Quod sibi sufficiet vel laureole foliis sic
Mirtis cum melle, fugient sic fistula, cancer.
Tartaricus pulvis si sit cum melle iugatus
Lineus hunc pannus liget et combustio fiat,
- 960 Pulvis hoc appositus sit, post hoc melle perungas,
Si que recens fuerit, ablutio facta valebit
Urine patientis ei si sit locus extra
Os. — Si sit vetus, hic corrosio fiat
Eris de viridi si pulvis cum sale tosto
Sit, fex argenti cum nitro crustula donec
- 965 Surgat, pura caro videatur. — Pulvere tali
Carnem restaures; sit thus cum mastice iunctus
Consolideque bolus, amidum, sanguisque draconis;
Pulvere quo trito carnis reparatio fiat. —
Aut cum radice rafani limacia nigra
- 970 Cortice cum rubeo quercus melli sociata
Pondus ad equale; simul hec contrita coquantur
Et fac emplastrum quod sic apponito cancro
Nocte dieque loco quod sic dimittito tali;
Cum locus hic fuerit albescens, ponito solum
- 975 Hoc semel emplastrum terna vel luce secunda
Cotidie positum nimium cito curat eundem.

CAP. 52. (Rog. I. XXXIV). *De fissura labiorum.*

- Si labia findantur tibi cura sit ista probata:
Pone super prunas ardentes iusquiami sic
Semen ut emboto fumus capiat ab illis.
- 980 Huicque (1) valent stappe si sint albugine tincte
Cotidieque frica digito ne consolidetur.
Gumma, dragagantum si sint in pulvere trita,
Hiis oleum roseum datur auxungia galli,
Que confecta dabunt unguentum sic preciosum. —
- 985 Hoc ad idem contraque malum mortuum scabiemque
Argenti fecis si sumitur uncia semis
Cum libra semis aut quem dabit enula succi
Aut affodilli succive cucumeris agri,
Ex hiis conficies unguentum sepe probatum.
- 990 Anseris aut galli butiro coniunge sagimen
Cere cum melle, locus hic liniatur ut inde. —

(1) Les 12 vers suivants ne se trouvent ni dans Roger et Roland, ni dans les *Commentaires des Quatre-Maitres*. Il y a quelques traces de cette recette dans Guillaume I, 19.

- Aut aloes, fecis argenti vitreolique,
 Olibani pulvis ana si iungitur herbe
 Flaure cum fumoterre, dent ista manipulum
 995 Unum, conficies sic, istos extrahe succos;
 Hiis modicum dicti permixtio pulveris assit
 Tunc olei viole vel communis superadde
 Tunc tritum succi (1); post hec olei modicum sie,
 Nunc hoc nunc illud simul apponendo vicissim,
 1000 Unguentum fiet ad multos utile morbos. —
 Deinde vel nucleum communi de nuce sumptum
 Quatuor in partes sic accendatur earum
 Una prius, post hoc alie, bis, terve quaterve
 Et superappone, melius quo non reperitur (2).

CAP. 53. (Rog. I. xxxv). *De arsura vel punctura labiorum.*

- 1005 Arsuram vel puncturam cura labiorum
 Ex hiis subscriptis, zucari sumatur alumen
 Melli commiscens intervallum faciendū
 Sit modus unguenti predicti conficiendo,
 Cumque necesse loco fuerit superadde dolenti.
 1010 Aut hoc emplastrum: tritici coniunge farinam
 Cum solatri succo, quibus ovi iunge vitellum.
 Aut amidum roseo miscens coniunge sirupo (3)
 Aut melli; locus hoc uogatur; mitigat istud
 Sepius unguentum cui supraonitur album;
 1015 Hic aqua set rosea vice permittatur aceti,
 Communisque vices oleum suplet violatum;
 Lineus (4) et pannus fortisque novusque vitello
 Intinctus multum valet; in succo quoque porri
 Hinc in rasura lardi quod conferet omni
 1020 Usture quocumque loco sit corporis extra. —
 Hoc tamen unguentum sequitur quod diximus album;
 Masticis, olibani si sumitur uncia semis
 Argenti fecis, usti plumbi simul una
 Uncia, contrite tres dragmas adde ceruse;
 1025 Hinc in mortario modicum mittatur aceti
 Pulvis dictorum modice iungatur eidem,
 Et post hoc olei; post hoc ponatur aceti,
 Nunc hoc nunc illud sic apponendo vicissim
 Est signum plena quod sit decoctio talis
 1030 Quando nec est liquidum nimis aut spissum; valet istud
 Ad morbos plures, ad salsum flegma; iuvando
 Mitigat arsuram putridis humoribus ortam.

(1) Le texte imprimé porte : *idem adijunge de predicto succo* (s. à. d. de l'herbe flaura et de fumusterre).

(2) Ces quatre vers font partie des additions de Roland.

(3) *Sirupo subeli* Roger et Roland; *sirupo* seulement dans Roger.

(4) Les vers suivants ne se trouvent ni dans Roger et Roland, ni dans les Commentaires

CAP. 54. (Rog. I. XXXVI.) *De disiunctione mandibularum.*

- Juncturas proprias excedere mandibularum
 Contingit capita, quod dentes inferiores
 1035 Non coniunguntur aliis, sed ad inferiora
 Tendunt, nec malam faciunt sic inferiorem.
 Quam male coniunctam liceat disiungere nobis
 Et male disiunctam coniungere subveniendo:
 Illarum capita si cautius accipiantur
 1040 Adque situm proprium ducantur, et inferiores
 Dentes supremis equentur; tunc liget illas
 Fascia perstringens, stuppas albumine tinctas
 Expressasque parum superaddas; atque dieta
 Sorbilis hic fiat ne mandibule moveantur.
 1045 Debet apostolicon illi licite superaddi
 Si dolor affuerit nimius, nullum tamen unguem (1).

CAP. 55. (Rog. I. XXXVII.) *De ruptura mandibularum.*

- Set si mandibulam poteris cognoscere ruptam,
 Ruptureque locum, perducas quamlibet apte
 Usque situm proprium tibi que constare valebunt
 1050 Per suprascripta similisque per omnia cura.

CAP. 56. (Rog. I. XXXVII.) *De fractura carnis vel ossis mandibularum.*

- Si fractura patet ossis vel carnis, oportet
 Partem cum parte primo conducere caute
 Et vulnus suere sicut tibi scripsimus ante;
 Inferior cuius pars dimittatur aperta
 1055 Inmittas in quam tentam sic convenientem.
 Tunc pulvis rubeus superapponatur eidem
 Et plumaceolos varia pro parte locabis:
 Predictae similem curans iniunge dietam.

CAP. 57. (Rog. I. XXXVIII (2).) *De fistula in eodem loco.*

- Fistula mandibulam si quando vulneret, osque
 1060 Si strictum fuerit, tunc elargetur ut ante
 Diximus; unguento rumpenti mortificetur;
 Que (?) post os elargatum caute solet uri
 Usque profunda loca ferro candente vel auro,
 Imponas tentam post hoc albumine tinctam;
 1065 Post ignis casum viridi curabitur apte
 Unguento; post hoc ut cetera vulnera poscunt.
 Que nova si fuerit, porus hic teneatur apertus
 Tenta quam tingas, tibi detque brionia succum:

(1) Ces deux vers ne se trouvent pas dans les textes imprimés, mais dans ceux qu'accompagnent le *Commentaire des Quatre-Maitres*.

(2) Avec quelques différences.

- Laureole succus ad idem valet inveterata
 1070 Fistula si fuerit, incisio fiat, ibique
 Os si corrumpat attente prospiciendum;
 Quo lesum remove donec pateat tibi vivum;
 Per quod purgetur dimitte foramen apertum,
 Tunc expectetur ossis reparatio, sicut
 1075 In cranei cura docuimus sufficienter.
 Inde resurgentem saniem cum videris albam.
 Et grossam, scito quod fistula mortificatur;
 Si vero liquidum vel aquosum, perspiciendum
 Fistula ne dentes hec in radicibus horum
 1080 Leserit; hoc si sit, dentes radicitus omnes
 Sunt evellendi, sed in hanc inmittito tentam;
 Post hoc unguento viridi procedere debes
 Ac aliis suprascriptis, et postea pulvis
 Est imponendus de gingivis tibi scriptus

Cap. 58. (Rog. I. XXXIX). *De dolore dentium vel gingivarum
 sine cancro.*

- 1085 Si doleant dentes vel gingivae sine cancro,
 In fontinella fiat coctura retrorsum
 Parte sub auricula carnosa in inferiori;
 Hanc in cocturam cere committe n(odellum) (1)
 Ustio sed melior fiet si cereus ardens
 1090 Inflammet thuris granum bis, terve quaterve,
 Quod sic uratur donec cutis ustio fiat;
 Non lotumque capud per quadraginta dies sit.
 Aut sic: jusquiami, portulacae quoque semen
 Et porri; super ardentes apponito prunas,
 1095 Inde per embotum fumum quem sumat in ore
 Egrotum supra dentem, qui fumus honeste
 Lenit et educit quem fecit reuma dolorem;
 De quorum foliis tritis formato trociscos
 Quosque super prunas ardentes ponito, fumum
 1100 Emboto capiat patiens in dentibus ipsum. —
 Eris (2) cum viridi, piretro, staphisagria iuncta
 Aut maior tyriaca valent, aut ygia graeca
 Metridatum vel paulinum, que dente dolenti
 In lini panno (3) masticet eger.
 1105 Aut maior tyriaca diu teneatur in ore
 Cum succo mixta mente; que sepe iuvabit.

(1) Le ms. a seulement n. — La mention de la cire se trouve dans Roger et Roland, mais non dans Roger seul. — Les quatre vers suivants ne se retrouvent ni dans Roger, ni dans Roland, mais en partie dans les Quatre-Maitres. § 2 de la p. 182.

(2) Ces 6 derniers vers paroissent manifestement tirés du *Commentaire des Quatre-Maitres*, ou d'une source commune.

(3) Un blanc dans le ms.

CAP. 59. (1) *De dolore dentium si fuerit ibi vermis.*

Si dolor ex verme fuerit, sic noscitur apte:
 Dens penetratus erit, cessat plerumque dolere;
 Dum movet et vermis, movet hic et postea cessat,
 1110 Cuius sit cura, ferro candente foramen
 Usque profunda loca dentis penetrare licebit.

CAP. 60. (Rog. I. XL). *De pustulis in facie.*

In facie nata si pustula multiplicetur,
 Uncia tunc mellis iungatur sena duabus
 De ficus lacte tantumque brionia succi
 1115 Det tibi vel malum terre; que mixta simul sint.
 In malo terre sic omnia pone cavato,
 Eius sive loco radice cucumeris agri;
 Ista supra prunas lentas bullire licebit,
 Tunc opportune pulvis superadditur iste.
 1120 Albi si vini feci iungatur alumen
 Atque sinapis eis albe si dragma quaterna
 Ana iungatur leucopiperisque boracis
 Uncia bina, quibus ana iungatur et illis
 Olibani puri sepie iungatur et ossis
 1125 Ana due dragme sint hoc confecta liquore;
 Et quotiens opus est locus hoc unguatur ad ignem;
 Cumque crepatus erit, unguento inungitur albo,
 Hicque vices proprias oleum mutant et acetum (2).

CAP. 61. (Rog. I. XLI). *De impetigine in facie.*

Morfea, serpigo, licet impetigo resurgant
 1130 Per totum corpus, tamen hic sit proxima cura
 De facie, quoniam multum deturpat eandem
 Parte patens illa; sit et impetiginis ista:
 Auripigmentum sumens coniunge saponi;
 Hiis bene permixtis locus ille perungitur (3). Aut sic:
 1135 Candenti ferro gemino combustio fiat
 Frumenti; liquor hic qui defluet inde valebit
 Ad salsum flegma; faciei pustula tali
 Tollitur unguento si sepe sit inde peruncta.
 Quorum (4) principio lac erit nimis utile ficus,
 1140 Gallicus atque sapo vel alumine si sit acutus
 Fece vel argenti vel lempmas arsenico; fit
 Ex hiis unguentum predictis sepe probatum.

(1) Ce chapitre se trouve dans les Additions de Roland, et non dans le texte primitif de Roger.

(2) La paraphrase métrique a omis la recette de l'onguent blanc.

(3) Ces deux vers se retrouvent dans les Additions de Roland, mais sous la rubrique du *serpigo*.

(4) Ces quatre derniers vers ne se retrouvent ni dans Roger et Roland, ni dans les *Commentaires*, ni dans Guillaume de Salicet.

CAP. 62. (Rog. XLI). *De serpigine in facie.*

- Sepius unguentum solet hoc serpigo probare:
Tartaricus pulvis vini si iungitur albi
- 1145 Usto cum plumbo, det et usta cucurbita testam,
Fuligo, piretrum, ciclamen det tibi succum,
Des olei communis eis quod sufficit; ista
Conficiantur ita: partim cum pulvere succus
Sit primo mixtus, oleum tunc, postea succus,
- 1150 Nunc hoc nunc illud, sic apponendo vicissim,
Ex hoc ungatur, facies non lota manebit
Per triduum; post hoc lavet hanc, ungat quoque post hec.
Sic istud fiat donec curetur honeste. —
Huic valet unguento mixtus sapo gallicus albo (1). —
- 1155 Argenti si fex oleum iungantur acetum
Aut affodilli, succumve brionia prestant,
Enula campana, succumve cucumer agrestis;
Sic erit unguentum predictis sepe probatum.
Set prius infectus humor purgabitur omnis
- 1160 Talibus in morbis, et postea stupha sequatur
Congrua, materia minuatur et inde nociva
Aut per ventosas aut scarificatio fiat
Aut per flebotomum sanguis minuatur oportet;
Post hec utatur unguentis ut patet ante.

CAP. 63. (Rog. I. XLII). *De morphea in facie.*

- 1165 Morphea dat trinas species, quarum quoque prima
Alba, secunda nigra, set tertia ruffa notatur.
Set species prima quedam curabilis esse
Dicitur et quedam non, signo quod patet isto:
Si pungatur acu vel flebotomo locus ille,
- 1170 Exeat et sanguis purus, curabilis hec est;
Albe si sit aque par, incurabilis illa.
Que curam recipit unguento tollitur isto:
Tartaricus pulvis si sit cum sulfure vivo
Atque sapo liquidus, cristallus cum sale tosto
- 1175 Auripigmentum, nitrum sint mirra iugata;
Argento vivo fex argenti societur,
Alba cum cera coximbrum, thusque piperque,
Mastix ac oleum laurinum musceleonque
Et commune simul oleum pinguedoque galli;
- 1180 Conficiantur ita, que sunt tere cuncta terenda,
Commiscens oleis cum sulfure cumque sapone
Fac bullire diu, ceram gallique sagimen,
Hoc liquefac per se, reliquis adiunge decenter.
Aut si tartaricus pulvis sit cum sale tosto,

(1) Ce vers fait partie des Additions de Roland. Les suivants ne sont représentés que d'une manière fort éloignée dans les *Commentaires*.

- 85 Auripigmentum si cum fuligine mixtum
 Atque caprifici succus cum sulfuris equo
 Pondere, sic oleum iunges hiis; confice, post hoc
 Unge locum donec patiens sanetur honeste. —
 Aut sulfur vivum iungas utrique saponi
- 1190 Cum nuce communi bene trita, pondus ad equum
 Uncia sit trina, vini fecis quoque bina,
 Totque siligo tibi communeque sal, dabit unam
 Albus et elleborus, tantum quoque lempnias addat,
 Uncia set semis scissi sit aluminis; herbe
- 1195 Flaure cum fumoterre iungatur acuta
 Lappa; dabunt unum per singula queque manipulum,
 Extractis succis horum cum pulvere dicto
 Confice, tres dicti morbi curentur ut isto
 Aut sic: radices centum capitum solatrique,
- 1200 Argento vivo fex argenti societur
 Auripigmento; quod sufficet det oliva:
 Cuncta terenda tere, radicum set trahe succos
 Commiscens pariter, sed conficiendo vicissim;
 Argentum vivum madidis cum crinibus apte
- 1205 Extingui debet, set sit ieiuna saliva,
 Hoc aliis iungas, set sic utaris eodem:
 Radices centum capitum sint cum sale trite
 Fortiter; hiis tritis primo locus ille fricetur,
 Post triduumque diu stupham patiando submitte;
- 1210 Cuius in egressu facies ungetur eodem;
 Sic agat hec patiens donec curetur honeste.
 Sique (1) recens fuerit, solum staphisagria, flora
 Lappaque tundentur, et sic appone dolori.
 Morphea set quoniam de sanguine fit putrefacto,
- 1215 Ut lepra corrupto, purgatio plurima fiat
 Stuphaque conveniens; post hec ventosa sequatur;
 Flebotomia tamen et scarificatio fiat
 Ut sic materiam minus istis nocitivam.
 Postea conveniet ut dicta localia fiant.
- 1220 Hinc yeralogodion fumiterreque sirupum
 Junge, fricetur eo locus hic et postea melle
 Ungatur; post hoc alcanne pulvere sparsus.
 (Rog. I. XLIII). Morphea set nigra licet incurabilis esse
 Dicatur, tamen, ut iam novimus experiendo,
- 1225 Subiungemus ei curam sic convenientem
 Que morbos geminos predictos curat et istum,
 Prurritumque iuvat omnem; valet et scabiosis.
 Tartaricus pulvis argenti fece ligatus
 Pondus ad equale, fuliginis uncia bina
- 1230 Sulfure cum vivo nitro dragmas dabit octo,

(1) Les vers suivants sont représentés, mais d'une forme un peu éloignée dans le *Commentaire des Quatre-Maitres*.

- Auripigmento scissum societur alumen,
 Albus et elleborus; ana sint uncia semis;
 Tunc fumiterre succi sumantur, agrestis
 Abrotani, eruce, flaure, ciclamen, acute
- 1235 Lappe iungatur; ana dent ista maniplum
 Unum; sumatur post hec utriusque saponis,
 Addita predictis equaliter uncia trina;
 De succis modicum cum dicto pulvere misce
 Et post hoc olei; post hec imposito succi
- 1240 Nunc hoc, nunc illud; quod sic servetur ad usum.
 Quatuor (1) autem unguenta, simul commixta, valebunt,
 Scilicet hec: album, fuscum, quibus adde citrinum
 Flegmatis et salsi, tamen hoc acuatur utroque
 Auripigmento cum sulphure, pulvere trito
- 1245 Ellebori pariter et aluminis equiparato.
 Unguentum sic fac ad salsum flegma probatum:
 Argentum vivum sumas aloen cicotrinum
 Olibanum, mastix, colophonia iuncta sit illis,
 Cadinia, citruli, sic melo, cerusa, cucumer,
- 1250 Atque cucurbita, sit horum par pondus, acetum
 Ac oleum simul; hec subtiliter omnia trita
 Commiscere licet ut sic serventur ad usum.
 Aut fumiterre succus bullitus, et illic
 Cera resolvatur oleumque addatur eisdem.
- 1255 Aut fumisterre, fuligo cum capitello,
 Hircinum sepum, preciosum sic erit unguen.
 Accipe vel nigrum serpentem, cui caput aufer,
 Atque tribus digitis caudam mediumque lavetur
 Cum sale permixto, modico vino vel aceto,
- 1160 Sic oleo plena quod dimittatur in olla,
 Quod dissolvatur caro tota, sagimen ad ipsum
 Quod natat in summo nostros servetur ad usum.

CAP. 64. (Reg. I. XLIV). *De dolore aurium ex reumate.*

- Fiunt auriculis ex reumate sepe dolores,
 Et quandoque solet in eisdem vermibus oriri,
- 1265 Illic existens fit maxima causa doloris.
 Aut inferre solent extrinseca sepe dolorem,
 Quem fecit reuma nec ad apostema paratum;
 Ex hiis subscriptis poteris sedare dolorem.
 Accipe musceleon, ex transversa quoque fissam
- 1270 Cepam per medium, que concava fiat; in illam
 Inmittas oleum roseum succumque savine
 Absinthique, super prunas apponito lentas
 Et fac bullire, quam sic appone dolenti

(1) Les vers suivants sont en partie représentés dans le *Commentaire des Quatre-Maitres*.

- Auri quam calidam poterit perferre, valebit:
 1275 Auribus instilla calidum, si quando necesse est,
 Frigida sic oculis sint instillanda decenter.
 Decoque sive fabas et aqua subfumiget aurem;
 Mitigat hoc valde si fiat in aure dolorem.
 Aut sic: absinthum simul, archemisia, malva
 1280 Et rosa dent succum, que sic ponantur in olla;
 Sit cooperta bene, lento quoque bulliat igne,
 Inde per embotum fumus sumatur in aure.
 Accipe vel succum rute, lixi nimis ovi
 Albumen, contrita simul sicco exprime panno
 1285 Ut predicta docent, in cepa ponito succum
 De qua sic facies ut te predicta docebant.
 Aut sic: absinthum, calamentum, juniperumque
 Atque savina simul et salvia, vase decenti
 Ista reponantur et aqua bullire sinantur,
 1290 Et tunc embotum versatum pone; vel illud
 Quod tantum valeat; fumus qui prodiet inde
 Pendentem multum patiens assumat in aurem
 Velato capite; multum conferre solebat.

CAP. 63. (Rog. I. XLIV). *De dolore aurium ex apostemate ibidem nato.*

- Quod si non istis curis dolor ille remotus
 1295 Aut repressus erit, tunc scitur vermis ibidem
 Aut apostema iam confirmatur in illa;
 Cuius erunt signa: locus hic tumet et rubet atque
 Ardorem mittit, cui sic est subveniendum:
 Que saniem generent, maturent ponito, sicut
 1300 Iste sequens tractatus habet, liber atque secundus.
 Omnia (1) maturat hoc apostemata, quod fit
 Ex viridi ficu veterique sagimine porci;
 Sed quoniam ficus generat persepe pediclos,
 Ponitur absinthum vice ficus; aut aliter fit;
 1305 Cum rute succis anguille iunge sagimen,
 Que calefacta parum sanam stillentur in aurem
 Opposita parte; multum conferre solebant.
 In causa si sit hic apostematis humor,
 Accipe radices altee, decoque duro
 1310 Stipite projecto, reliquum contunde licenter,
 Anseris aut galli cui sic coniunge sagimen,
 Et fac emplastrum quod mitigat et saniem dat
 Maturatque satis hec apostemata cuncta.

CAP. 66. (Rog. I. XLIV (2)). *De dolore aurium ex verme ibidem nato.*

Si vero signa tibi non predicta patescant,

(1) Les vers suivants ne se trouvent ni dans Roger et Roland, ni dans les *Commentaires*.

(2) Avec quelques interventions.

- 1315 Vermis in auricula est; quem sic interfice natum:
 Persica dent nucleos pistatos; extrahe succum
 Herbe consimilis, olei quibus addito lini
 Tantumdem, calidum quod sic mittatur in aurem.
 Cui (1) succus valet absinthi, sic quevis amara,
- 1320 Precipue set calx urine si societur
 Aut vino, calida sic instillentur in aurem.
 Auribus amurca sic instillata valebit.
 Quem, postquam fuerit hic mortuus, abstrahe caute
 Pincecariolis subtilibus atque minutis;
- 1325 Aut apponatur ventosa trahens sibi vermem.
 Si fuerint vermes in membro quolibet orti
 Elleborus nitidus albo vino societur,
 Inmittasque loco quo vermes noveris esse;
 Illos occidet inmissus sepius illi.

CAP. 67. (Rog. I. XLIV). *De eiectione vermis ibidem nati
 et mitigatione doloris.*

- 1330 Forsitan ingressus fuerit si vermis in aurem,
 Tunc sumas oleum cum capparibus et calamenti
 Succo de foliis, calidum stilletur in aurem;
 Eicit hic vermem, minuit sedatque dolorem,

CAP. 68. (Rog. I. XLIV). *De grano, vel lapillo, vel aliquo
 tali, si in aurem ceciderit.*

- Si faba sive lapis cecidit vel si quid in aurem,
 1335 Inclina capud ad partem flectendo dolentem,
 Et ventosa trahens nimis apponatur ad illam,
 Sternutamentis adiectis attrahat ad se
 Spiritus interior et ad exteriora repellat.
 Cum quidam ligno soleant obvolvere lanam
- 1340 Aut linum vel bombacem liquida pice tinctum,
 Aut aliquo simili, quod sic mittatur in aurem,
 Ut quod in hanc cecidit, instrumentum trahat illud;
 Set cum sit dubium ne sic inmissa dolorem
 Augmentent potius quam sedent: linquimus illa.

Explicit liber primus de Chirurgia.

(1) Les quatre vers suivants ne se trouvent ni dans Roger et Roland, ni dans le Quatre-Maitres.

LIBER QUARTUS

ET DE CYRURGIA SECUNDUS

INCIPIIT PROLOGUS SECUNDI LIBRI DE CYRURGIA.
(*Rog. Prol. II. L.*)

Prolixi sermonis opus non argue, lector,
Aut incompositi, rudis hic stilus appropriatur
Materie simili, fugiant cum verba colorem
Talia rethoricum; non solum sermo fit iste
5 Profectis, immo iunioribus utilis, hecque
Auditu visuque solent constare probata
Nobis; iste liber procedens ordine recto,
Expletis curis capitis, nunc tendit ad illas
Gutturis et colli cervicis; et incipiatur
10 Hic de vulneribus, hinc apostemate; post hoc
Glandula tractetur cum scrofis; fistula quarto,
Et quinto bocium; sexto sint inferiora
Que sic consurgent curas et signa sequendo.

Explicit Prologus.

INCIPIUNT CAPITULA.

De vulneribus in collo cum ense factis vel aliquo simili	Cap. 1
De vulneribus factis in collo cum sagitta	2
De vulneribus cervicis factis cum ense vel consimili, et si organica vena inscidatur	3
De incisione nervi ex obliquo	4
De incisione nervi ex transverso	5
De eodem et si organica vena inscidatur	6
De vulnere cervicis cum telo	7
De vulnere gutturis vel ysophagi	8
De apostematibus in hiis locis nascentibus	9
De flegmone	10
De carbunculo et antraco	11
De erisipila	12
De herpete estiomeno	13
De zimia	14
De cancro	15
De testudine et glandula et rana et differentia earum	16
De scrofula et glandula et differentia earum	17
De incisione scrofulae et glandule	18

	77
De bubonibus	19
De fistula circa collum et cervicem	20
De bocio in gula	21
De squinancia	22
De branco	23
De uvula	24
De disjunctione ossis in collo	25

Expliciunt capitula.

INCIPIT LIBER SECUNDUS

**CAP. 1. (Rog. II. 1). De vulneribus in collo cum ense
vel aliquo simili.**

- Ense vel a simili si fiant vulnera colli,
In primis attende locum qui leditur, utrum
Os si quidve sit hic quod debeat hinc removeri,
Cum tenta digitove tuo temptabitur apte,
5 Si fieri poterit, hoc abstrahe; postea vulnus
Consue, tunc rubeo spargatur pulvere scripto;
De reliquis curis tunc superscripta sequantur.
Si multus sanguis effluxerit, aut aliud quod
Impediat quod sic de vulnere non removeri
10 Possit, tunc vulnus ex parte suas, et apertum
Partim dimittas, ut cum monstraverit hora
Ecienda loco melius tollantur aperto.
Abstracto vero de vulnere quod removeri
Debet, aperta loca sue, pars linqatur aperta
15 Que plus dependet, et tunc prescripta sequaris.
Emplastrum (1) valet hoc: tibi si dent allia testas
Inscisas coctasque diu, quibus adde sagimen
Porci, trita loco licite superadde dolenti;
Hoc saniem generat sedans hac parte dolorem.
20 Aut cum radice bismalve decoque malve
Tantum de foliis, hiis porci iunge sagimen
Et fac emplastrum quod erit pro talibus aptum

**CAP. 2. (Rog. II. 1). De vulneribus que fiunt in collo
cum sagitta vel consimili.**

- Per medium colli penetret si quando sagitta,**
Aut aliud telum, per dextram sive sinistram,
25 Imponas tentas geminas albumine fusas
Usque dies trinas, et tunc apponere debes
Embrosas superscriptas ut tempora poscunt.
Cum saniem dederit ut cetera vulnera cures;

(1) La source des vers suivants m'est inconnue.

Hoc tamen attende casus quod vulnera queque
 30 Consimilis poscunt, ut pars ea vulneris omnis
 Que plus dependet, plus procuretur ut hec sit
 Consolidanda minus cito, set suprema, tuellum
 Cotidie minuat et sic curatio fiat.

CAP. 3. (Rog. II II.). *De vulneribus cervicis factis cum ense
 vel consimili, et si organica vena inscidatur.*

In cervice quidem si fiat vulnus ab ense
 35 Aut a consimili, sit et organica vena resecta:
 Que sumatur acu, sed non penetrabitur immo,
 Ex alia parte filum ducatur acusque.
 Et nectatur ei filum stricte ne sanguinet; istud
 Suprema parte facias et in inferiori;
 40 In vulnus pannum mittas albumine fusum,
 Nec tamen ex ipso vulnus multum repleatur.
 Aut ferro candente prius combustio fiat
 Partibus extremis venarum; postea cura
 Parte sub opposita cutis inscidatur oportet:
 45 Attractetur acu subtili vena resecta
 Per medium filo suprema parte ligato.
 Si sit hiemps embroca iuvat prescripta; set estas
 Si sit, tunc ovi tantum superadde vitellum.
 Cum saniem dederit, in eam tunc mitte tuellum
 50 Panni, tunc dicta doceant te vulnera curam.
 Cum tibi supremam constet partem putruisse
 Ac imam, poteris predictos tollere filis,
 Hinc removens sequere que te prescripta docebant.

CAP. 4. (Rog. I. II.). *De incisione nervi ex obliquo.*

In longum fuerit si facta resectio nervi,
 55 Aut ex obliquo, set non omnino resecta,
 Consolidabis eum sic: accipe terre
 Lumbricos modice tritos, albumine fusos
 Aut olei modico; quod sic appone bis aut ter,
 Aut quater aut sepe si videris esse necesse;
 60 Aut nervus prius uratur velut ante docetur;
 Si tamen oblique pateat tibi sectio nervi
 Totius, ut quidam tradunt, non consolidatur;
 Pelliculam suere tamen attemptabis honeste
 Ex omni parte; post hoc apponito vermes
 65 Predicto more, sic consolidabitur aperte.

CAP. 5. Rog. II. II. J. *De incisione nervi ex transverso.*

Aut ex transverso nervus si forte secatur,
 Consolidatur ita: vene sic arterieque

Si comburantur ferro, melius tamen auro,
 Talibus auxilio natura sepe iuvante,
 70 Sic poterit cutis illa sui, rubeus quoque pulvis
 Aspergatur ei, fit cura perutilis ista;
 Si locus ille tumet, embrocam ponimus illam
 Que prescripta fuit in precedente libello.

CAP. 6. (Rog. II. II.) *De eodem et si organica vena incidatur.*

Si contingat item cum dicto vulnere scindi
 75 Organicam venam, mittas albumine fusum
 In vulnus pannum, nec multum repleat illud;
 Inde sequaris ea que proxima cura docebat.

CAP. 7. (Rog. II. III.) *De vulnere cervicis cum telo.*

In cervice quidem penetrans infixio teli
 Arteriam sive venam, nimius quoque sanguis
 80 Si fluat hinc, ferro sublato vena suatur
 Ut predicta docent, rubeo vel pulvere, vulnus
 Aspergas, asini fimi vel pulvere sive
 Porcini; quod si siccum desit tibi tale,
 Accipe tunc viride, quod fortiter exprime panno,
 85 Et sic apponas et pannum desuper apta.
 Hoc ad idem: recipit dragmas de thure bis octo,
 De aloes octo, albumen sufficienter
 Atque pilos leporis, que iungas conficiendo,
 Talibus incisis ponens dimittito donec
 90 Hoc cadat a plaga; gipsus tantum valet illic
 Si bene conteritur et sic iungatur arillis
 Datque cipressus idemque si iungatur eisdem.
 Aut sic: cum foliis ebuli coniungito flores
 Laureole, trita que sic superaddita prosunt.
 95 Aut sic: frumenti si granum masticet atque
 Apponatur ei, sanabit sanguine stricto.
 Aut si calx viva cum quarto sit capitello
 Mixta, superposita panno mediante valebit;
 Hocque facit filtrum si supra ponitur ustum.

CAP. 8. *De tumore ibidem superveniente (1).*

100 Si tumor affuerit, emplastrum ponito tale:
 Feniculi succus, apii, sic petrosilini
 Absinthii, radix ebuli cum melle, sagimen
 Altilis aut porci, si cum vino socientur
 Et tritici farre, facto cataplasmate tali,

(1) Ces vers se retrouvent dans le *Commentaire des Quatre-Maitres*.

105 Provocat hoc saniem nimium sedando dolorem.

CAP. 9. (Rog. II. IV.). *De vulnere gutturis vel ysophagi.*

Si vulnus fiat aut gutturis aut ysophagi,
 Aut trachea arteria scindatur vel penetretur
 Cuiuscumque modi, vulnus mortale videtur;
 Aut si principium vel finem sumat ab illis,
 110 Sive sit a telo vel re quacumque cavendum,
 Si cutis aut carnis sit tantum, cura patescit.

CAP. 10. (Rog. II. V.). *De apostematibus in hiis locis nascentibus.*

Cum fuerit varius humani corporis humor,
 Quatuor in primis et precipue dominantur;
 Sanguis cum colera rubea, cum flegmate nigra;
 115 Ex hiis precipue sunt apostemata nata.
 Sanguinis est flegmon et zimia flegmatis, herpes
 Estiomenus erit colere, set dat nigra cancerum;
 Quodlibet istorum propriis cognoscito signis.
 Apostema quidem si sit de sanguine natum,
 120 Pulsus erit fortis, dolor et calor et rubor ingens
 Atque tumor; si sit ex flegmate, signa patebunt
 Hec, albedo loci cum mollicie quoque tali,
 Imprime quo digitum, signum linquitur et antri,
 A colera rubea procedent talia signa:
 125 Cum rubeo mixtus citrinus inest color illi
 Atque calor nimius; sed si niger humor habundat,
 Ingens duricies est cum nigredine quadam.

CAP. 11. (Rog. II. V.). *De flegmone.*

Flegmon curetur sic: rute iunge ciminum,
 Lardum cum cepis, oleum, triticique farinam
 130 Albo cum vino, coque sufficienter, et istud
 Apponas calidum donec pus fecerit; isto
 Jam maturato, locus inscidatur, et ille
 Qui plus dependet, et fiat apertio forme
 Longe, nec totam saniem semel extrahe, set sic
 135 Paulatim (1), quod ea patiens non debilitetur.
 Cui sic inmittas tentam: mutetur et una
 Illa die bis vel ter: fistula (2) si timeatur
 Accipe tunc aloes et mirre pondus ad equum;
 Mel iungatur eis, et det celidonia succum
 140 Absinthumque simul; sic unica gutta dueve
 Instilletur ei, post hec ut vulnera cures.

(1) Le texte de Roger por te: *et diligenter tota sanies exprimatur.*

(2) Ce qui suit manque dans Roger et Roland, et ne se trouve qu'en partie dans les Quatre-Maitres.

- Cuius materiam liceat reflectere primo
 Et prohibere simul ne fistula surgat in illa;
 Cum malve foliis absinthum si coquis ampne,
 145 Apponens tepidum, si vis sedare dolorem
 Hoc quoque cum vino; que maturare solebant
 Atque repercutiunt primo minuuntque dolorem;
 Aut fac emplastrum de lini semine factum
 Et fenugreci veterique sagimine porci,
 150 Althea, malve foliis, cum melle, butiro;
 Istorum quedam si desint omnia sume
 Apponens tepida; maturant ista iuvando (1).

CAP. 12. (Rog. II. VI modifié). *De carbunculo et antrace.*

- Sic curabuntur orti carbunculus, antrax:
 Frigida multa iuvant; ut si iungatur acetum
 155 Cum succo solatri, memite, vel vermicularis
 Capreoli vitis, oleum quibus adde rosatum,
 Aut aliud simile; vehemens reprimentia cauma
 Sint apponenda, quoniam de sanguine tali
 Isti sunt orti; tamen hoc appone vitellum
 160 Ovi cum sale, vel potum cicorea ministret.
 Aut contrita diu cum lardo sit scabiosa,
 Quam sic apponas huic, consolidamve minorem
 Cum gemino lapide tritam: divinitus ista
 Illos occidit curans infra breve tempus,
 165 Ut non indigeat cures quod postea vulnus;
 Pesque (2) columbinus ad idem nimis est preciosus.
 Includo bufone tribus sub vase diebus
 Obturans, modicum dimitte foramen apertum
 Quo spirare queat, eiecto deinde veneno
 170 Suprapone lupo, noli-me-tangere, quodque
 Tale venenosum curabitur inde decenter,
 Osque bufonis eius iungatur et ori
 Omne venenosum suggens; appone vel illi
 Per spinam scissum, faciet que diximus ante;
 175 Accipe lumbricos vivos, appone lupo sic,
 Hiis quod subtractis, alii fixentur olivo,
 Infectam soleant isti cum rodere carnem.

CAP. 13. (Rog. I. VII. VIII). *De herisipila* (3).

De colera rubea sic apostemata cures

(1) Id est *mitigando* dans l'interligne.

(2) Ce qui suit manque dans Roger et Roland et dans les Quatre-Maitres. Dans Guillaume de Salicet (1. 69), il est bien question de l'emploi de la grenouille, mais non du crepaud.

(3) Ces chapitre et les deux suivants n'ont que des rapports fort éloignés avec le texte de Roger et Roland et des Quatre-Maitres.

- Ut docet antracis te cura; set excipiatur
 180 Ne magis apponas hic frigida quam locus ille
 Lividus apparens tibi sit; tunc scarificare
 Possumus hoc apte flegmonis cura sit ista:
 Frigida si timeas quod magna coagula ducant,
 Fomentamus aqua loca cum sale, cum coriandri
 185 Succo, cui mixta sit alfiti det cataplasma,
 Sambuci succus, apii, triticique farina;
 Emplastro facto superapponatur eidem,
 Et sic ad finem doceant te vulnera curam.

CAP. 14. De herpete estiomeno (1).

- Hec facilis cura sit herpetis estiomeni:
 190 Primo materiam purgabis cum colagoga;
 Accipe tunc succum plantaginis et piloselle
 Et pimpinelle, loca talia dilue succo;
 Postea detritis herbis mittas cataplasma;
 Post hoc apponas unguentum tale: citrinum
 195 Ad salsum flegma, fuscum iungantur et album
 Masticis, olibani, spodii, cum pulvere classe
 Ac emathytis lapidis quod sic acuatur:
 Istis utaris donec videas ibi guttas
 Sanguineas carnemque rubescere, surgere crustam;
 200 Hinc generare potes carnem cum pulvere thuris
 Masticis ac aloes, mirreque bolique draconis
 Sanguinis; hac facili poteris procedere cura.

CAP. 15. De Zimia.

- Apostema quidem si sit de flegmate natum
 Emplastro tali curabitur: accipe malve
 205 Radices et bismalve, lini quoque semen;
 Unica sit libra quorum per singula, sintque
 In geminis libris olei bullita, set addas
 Hiis adipis veteris porci libras quoque binas;
 Istis colatis argenti spuma teratur,
 210 Uncia sit bina, lentumque coquatur ad ignem;
 Idque modo mittas emplastri: sume vel illud
 Emplastrum facile quod ad apostemata cuncta
 Est solitum fieri saniem, quod reddit habunde;
 Lilia radices tibi dent, bismalvaque malva
 215 Brancaque, cocta diu, fermentum, lac mulieris,
 Limaces albas oleo cum surfure iungas;
 Hinc porcinus adeps butiro iungatur; et ista
 Omnia cocta simul sic apponantur eidem.

(1) Le même sujet est traité par Guillaume de Salicet (I. 58), mais d'une façon fort différente.

- Hiis suprascripte pultes conferre solebant
 220 Que saniem generant in vulnere; lilia vel dent
 Radices in aqua coctas, sint postea trite,
 Porcinumque recens illis adiunge sagimen,
 Et calefac iterum, quibus assas addito cepas,
 Tunc caulis folia, memite pistata, farinam,
 225 Seminis et lini subtili iunge farine;
 Hec coque cum vino, mittendo talia queque
 Per que materiam sic maturare valebis,
 Ad saniem ducens sic apponantur eidem;
 Maturusque patens locus hic aperitur honeste
 230 Quo plus dependet, et cetera cuncta sequantur,
 Apostema velut docuit de sanguine natum.

CAP. 16. (Rog. II. IX.) De cancro.

- Interiorius vicium facit aut in corpore cancerum
 Humorū si sit talis putrefactio nata;
 Aut erit exterius, et vulnere non bene sano,
 235 Cum transire solet aut menses quatuor aut plus,
 Non iam dicetur vulnus, set fistula, cancer.
 Qui quandoque solet ex multo tempore nasci,
 Et quandoque brevi; quidam loca vendicat ipsa
 Arteriis, venis, nervis contexta; locumque
 240 Carnosum quidam retinet; variatio cure
 Fiet utrimque: locus contextus respuit ignem;
 Sectio nec fit ibi, summio testante magistro (1):
 Occulti quibus affuerint cancri, melius sit
 Non curare quidem, nam curati pereuntes
 245 Sunt; non curati complebunt tempora multa.
 Set quia cervicis venarum copia multa
 Gutturis et colli cum nervis arteriarum
 Constat habere locum, combustio non erit apta
 Nec locus inascisus erit hic, set cura sit ista:
 250 Tempore si multo fuerit circa loca dicta,
 Unguentum tale fiat sibi: lingua bovina
 Det tibi tres dragmas, et bardana quinque, set unam
 Det celidonia; sit horum per singula radix,
 Zinziber et binas, cinnamomum det tibi solam,
 255 Argentum vivum geminas, et cera quaternas;
 Sit tibi sufficiens in conficiendo resina;
 Dragmas quinque dabit vetus hic anxungia porci.
 Confice sic: primo sint zinziber et cinnamomum,
 Hec contrita bene; radices post tere dictas
 260 Hiis admiscendo; sit et hiis anxungia iuncta,
 Argento vivo prius extincto sociata;
 Cera resolvatur lento simul igne resina;

(1) Hippocr. Aph. VI, 3S.

- Hoc liquefac colans et sic servabis ad usum.
 Si non sufficiat hoc, pulvis sufficit iste,
- 265 Optimus ad cancrum, loca qui nervosa iuvabit:
 Albus et elleborus et aristologia rotunda
 Sint contrita diu, locus aspergatur et istis;
 Si vero fuerit extinctus pulvere tali,
 Cum stuppis oleum tunc apponatur et ovum;
- 270 Unguentum viride tunc apponatur honeste.
 Ad cancrum (1) veterem poligonia dicitur apta,
 Laureole iuncta, celidonia sic sit agrestis,
 Tapsus barbatus et pinpinella; sit horum
 Quodlibet admixtum cum melle; iuvabit eundem
- 275 Mortificans illum quamvis nimis inveteratum.
 Trita caprifolia superaddita mortificabunt
 Tam veterem cancrum quam si corrosio virge
 Dimidie fuerit, quam quis curare nequivit;
 Hiis curare potes hoc si medicamen adaptes:
- 280 Albo de nitro factus de cortice mali
 Pulvis acetosi granati mortificabit
 Cancrum, sic album de plumbo si superaddas.
 Sic quecumque valent antraci, congrua cancro
 Sunt, ut siccate ficus et cum sale trite,
- 285 Atque superposite; crudum sic pone vitellum
 Cum sale; sic uvas passas et cum sale mixtas;
 Et quecumque valent antraci, mortificabunt
 Cancrum sic veterem, que ponantur super ulcus
 Ac assistentes partes, caro mortua donec
- 290 Corrodatur ibi, caro citrinescere tandem
 Sive rubere tibi videatur, et effluat inde
 Pus; tamen in primis caro cum tibi rubra patescit
 Quamvis non bona sit, apponas quodlibet horum;
 Posque diem trinum nigra si tibi forte patescat
- 295 Post obitum cancri postquam corrosio facta est
 Carnis, cotidie superapponas cataplasma
 Ex apii suco quod fit triticique farina
 Sive siliginea cum cocto melle iugata.

CAP. 17. *De testudine et glandula et rana et differentia earum.*

- In quocumque loco testudo, glandula surgant
 300 Corporis, ortus erit illarum flegmatis; atque
 Testudo maior et mollior est, variasque
 In membris retinet formas, formamque rotundam
 Glandula presumit; manibus tractata dolere
 Nescit; predura iuncturis nascitur ipsis

(1) Ce qui suit jusqu' au chap. 18 manque dans Roger et Roland, et n'a pas de correspondance dans les Quatre-Maitres. Voy. Liv. I. chap. 30 (Rog. 1, 20) pour le chap. 17.

305 Nervosisque locis; est ranaque mollior ipsis
 Omnibus. Est cura communis in omnibus istis:
 Scissa quod in longum cutis ipsius usque profundum
 Scarnetur; quem panniculum removeare licebit;
 Hinc superscripta doceant te vulnera curam.

CAP. 18. (Rog. I. x. (1). *De serofula et glandula et differentia earum.*

- 310 Sepe sub ascellis et in inguine serophula glandes
 Atque gula fiunt; ibi glandula sepius orta
 Est, que non seropha; sic cognoscetur utrum sit
 Glandula seu seropha, quia serophula dura lapilli
 Tacta modum retinet, et glandula mobilis esse
- 315 Dicitur et tacta cedens et mollior extans.
 Cura sit hic talis: edere terrestris ut ana
 Cum citri foliis oleo bullita, diesque
 Per trinas tepida superapponantur eisdem :
 Si minuantur ita, tunc instes hac medicina.
- 320 Si vero rubeant ita quod duci videantur
 Ad saniem posse, tunc maturantia ponas.
 Hiis maturatis, incisio iusta sequatur
 Exeat ut sanies ut poscit portio talis.
 Si vero crescant indurescantque per annum
- 325 Dimidium, vel per mensem, patiensque puer sit,
 Hoc oleum fiat: Rafanus prestabit agrestis,
 Tapsia radices, olei sit pondus ad equum
 Horum, radicum primo purgatio fiat.
 Hiis bene contritis oleo bullire sinantur
- 330 Ad medium vel plus; sit et hoc vas ampne repletum
 Ferventi positum super ignem, bulliat in quo
 Vas aliud cum predictis, hujusque liquoris
 Instilles auri guttas sic quatuor aut tres
 Alterius partis, et dimittantur in illa;
- 335 Sique per hoc auris oleum sit fracta tumescens
 Sic quod ibi sanies hinc exalare patescat,
 Scito per hanc egrum curari posse medelam;
 Que si non tumeat, tunc non curabitur illa.
 Si vero signum tibi det curatio certum,
- 340 Sepius insistas, cum predictoque perungas
 Ut predicta docent, et fiat potio talis:
 Dent tibi radices serophularia, bruscus, arundo,
 Et malum terre, niger elleborus nitidusque;
 Agrestis rafanus et aristologia rotunda
- 345 Spatula vel fetens, faba sit coniuncta lupina,
 Laureole foliis equaliter, omnibus ex hiis
 Purgatis et pistatis, bullire sinantur
 Ad medietatem vini, de quo bibat ipse

(1) Avec des additions dont quelques unes sont tirées de Roland.

- Qualibet ebdomada semel aut bis mane, puerque
 350 Aut iuuenis si sit, potum bis octo ministret
 Dragmas cum vino mixtum, calicemque repletum
 Ebibat; at si sit horribilis ille saporis,
 Aspergatur ei zucarum, patiensque cavebit
 Ut laxatio sibi, nam ter vel quater aut plus
 355 Assellare facit. Fuerint si forte recentes,
 Ustio tunc auris in cartilagine fiat
 In medio; dentis solet hic sedare dolorem.
 In decremento cum non nisi sola diesque
 Lune bis quinque restent, hic accipiat tot
 360 Crispellas primo quas prestet spatula fetens
 De radice tibi, rafanus cum qua sit agrestis
 Adiunctus; post hec que decem; post hecque novem sic
 Cotidie minuens donec lunatio finem
 Compleat; at si non sibi conferat ista medela,
 365 Usque cyrurgiam regressio fiat oportet;
 Hecque notato prius quod nunquam glandula debet
 Scindi vel scrophia quam pertractare nequibis
 Sive tenere manu. Valet hoc ad idem cataplasma:
 Affodillorum radix salicisque coquatur
 370 In vino, sulfur addatur et hoc superaddas.
 Aut albas tritas limaces cum capitello
 Felleque porcino jungas vel cum pecorino,
 Et superapponas; emplastrum conferet istud,
 Potio vel talis: tibi dent agrimonia succum
 375 Rutaque decocto cum melle coquas et aceto,
 Sero, mane simul sumatur potio talis:
 Quantum testa capit ovi; prodesse solebat;
 Aut herbas istas superapponas calefactas.

CAP. 19. (Rog. II. x. 2. p.). *De incisione scrophule et glandule.*

- Glandula vel scrophia sic incidenda sit apte:
 380 Firmiter una manus illam teneat prius, atque
 Tunc suprema cutis in longum scissa sit, atque
 Undique scarnetur; unco sumatur et ipsam
 Extrahe quam statim; fuerit quam si qua sequuta,
 Extrahe quotquot ibi fuerint cum folliculis; set
 385 Si nimius sanguis effluxerit, eiciantur
 He successive; repleas albumine fuso
 Vulnus cum panno; lux tertia sive secunda
 Si quid folliculi vel scrophe det remanendum,
 Affodillorum pulvis ponatur ad ipsum
 390 Jam supradictus; sanies extracta sit, inde
 Ad corrodendum, rumpendum panniculum sit
 Pulvis hic immissus; et cum vulnus tumefactum
 Videris aut siccum, pannos albumine fustos

In vulnus mittas, stupas ovo sociatas,
 395 Supra quod ponas donec videas putrefactum
 Panniculum, videas saniem tibi reddere vulnus;
 Post hoc unguento viridi curetur ut ante.

CAP. 20. *De bubonibus (1).*

Est que superfluitas humoris in inguine nata;
 Atque sub ascellis, in qua collectio grandis
 400 Eminent et dura, membrum subit usque profundum.
 Dicitur hoc bubo; quarum curabilis una,
 Altera non. Si vero sitim patiendo calorem
 Senserit ingentem, vehementer et extenuetur,
 Et si magna nimis fuerit collectio talis
 405 Atque dolens, pectus si senserit usque profundum
 Ipse sub ascellis, hec incurabilis extat.
 Rursus cum signis predictis si caro mollis
 Sit quocumque loco, quod de sanie videatur
 Esse latens aliquid, et circumquaque caro sit
 410 Tacta nimis dura, sic incurabilis hec est.
 Erupta rursus sanie quocumque modo sit
 Interius, si qua caro multa superflua, sive
 Dura sit aut mollis, cui si positus magis crescat
 Sic corrosivis quam diminuatur et ista.
 415 Si vero fuerit tumor hic velut anseris ovum
 Sive minor, careat thorax omnino dolore,
 A reliquis etiam symptomatibus velut expertus,
 Hunc quamvis nimis calor aut sitis urgeat, ille
 Curari poterit habentia dummodo dicta
 420 Non fuerit tanta. Cui sic sit subveniendum:
 Maturativis opus est insistere primo,
 Donec materia modice digesta patescat
 Expectans, nullam rationem flebotomabis
 Quod crepet hec per se, quia sic curare valebis
 425 Bubonem raro vel numquam sic medicando;
 Vulneris alterius post hec curabis ad instar.

CAP. 21. (Rog. II. II). *De fistula circa collum et cervicem.*

Fistula vulnus habet vetus; hinc strictura patescet
 Oris habens latum parte inferiore profundum;
 Alba caro cuius et dura; fluit nichil inde
 430 Sepius, et multam quandoque set os aperitur
 Huius quandoque, plerumque recluditur ipsum.
 Interdum recte quod ad interiora penetrat,
 Aut ex transverso corrodens talia membra.
 Sepius os unum tenet hec et plurima sepe.

(1) Voy. Roger et Roland II, 4. § 1.

- 435 Hec etiam vicio quandoque fit exteriorum,
 Aut sic interius, vel inepte vulnere sano.
 Hec quandoque solet ex multo tempore nasci,
 Et quandoque brevi; quedam loca plena subintrat
 Arteriis, venis, nervis, carnosaque quedam;
- 440 Est quedam carnem corrodens, os quoque quedam;
 Et quedam vivum tantum. Per propria signa
 Noscere sic poteris manifeste quamlibet harum
 Que carnem tantum corrumpit, aquam velut albam
 Emittit saniem. Nervi si lesio fiat,
- 445 Est nigra tunc sanies huic sanguineive coloris;
 Osis si fuerit, carnis lotura patebit.
 Ex hiis colligitur quod sit variatio cure
 Corporis in parte varia, quia gutture, collo
 Et cervice solet incisio nulla probari,
- 450 Nec locus incendi, quoniam locus ille repletus
 Predictis tribus est; aliter cui subveniatur.
 Si fuerit strictus prius elargato meatum
 Cum maliterre tenta; sit et ille meatus
 Tenta repletus, sero dimissa sic usque
- 455 Mane, vel e contra; cuius si videris amplum
 Os, nisi contextus fuerit locus hic, velut ante
 Diximus, unguentum rumpens immittitur illi
 Quod fit de calce viva simul et capitello.
 Si locus est talis, pulvis tunc ponitur apte
- 460 Affodillorum; tritus valet hiis aloes si
 Pulvis iungatur mirre, quibus associetur
 Absinthi succus et mel. Si deliciosus
 Vir sit hic, unguentum tunc addimus hoc preciosum:
 Auripigmenti, piperis, piretrique sinapis,
- 465 Ellebori gemini, galle, viridis simul eris;
 Cuilibet istorum par pondus aluminis addas,
 Et calcis vive quantum simul omnia pensant.
 Confice sic: hec trita diu commixta sapone
 Cum liquido, tentam sic informabis et inde;
- 470 Hanc intromittas illius ut usque profundum
 Que liquefiet ibi, fit ea quoque fistula sicca
 Leniter occisa; set ad illam mortificandam
 Eris de viridi si pulvis conficiatur
 Cum cocto melle, sit triplaque portio mellis,
- 475 Pulveris et quarta; tunc intingatur in isto
 Unguento tenta, sic et mittatur in illud.
 Anseris a fimo valet hic expressio succi,
 Cum foliisque suis anabulle coctio prodest.
 Ipsam mortificans sic unguen fit preciosum:
- 480 Absinthum, plantago, simul celidonia succum
 Mixtum cum melle prestant equaliter; ista
 Sint bullita diu decoctaque mellis ad instar;

- Hiis aloes, mirre pulvis superadditur, inde
Intincta tenta sic immittatur eidem.
- 485 Sic cognoscetur si fistula mortificetur:
Que liquidam saniem prius emittebat ut ampnem,
Hec cum det spissam, patet ipsam mortificatam.
Ustio si facta fuerit, tunc pone vitellum
Cum stupis, aut sic oleum mixtumque vitellum
- 490 Inmittas illi donec cadat ignis, et inde
Unguentum viride; doceant quoque cetera curam.
Arterils si non nervis venisque repleta
Set tantum fuerit cutis hic et lesio carnis,
Aut ex obliquo vel longo scinditur apte.
- 495 Cuius si fuerit os strictum, largius ipsum
Efficce cum tenta ligni, quod et usque profundum
Immittatur ei; set si cutis ipsa levetur
Ad suprema loca, sic a fundo sit et usque
Eius ad os, supra tentam scindatur ad ipsam
- 500 Donec pervenias, et tunc albumine fustum
Immittas pannum, quod sic dimittito mane
Usque fere noctem; ponatur postea pulvis
Affodillorum; cum videris hoc tumefactum
Vulnus, tunc noscas quod fistula mortificatur;
- 505 Tunc cum predictis albumen sufficit ovi.
Contra (1) quam cancrumque lupum fit pulveris huius
Optimus hic usus: bufonem sumito vivum;
Intestina trahens, corpus repleto butiro,
Inque veru positum quod sic assetur ad ignem;
- 510 Quod liquefiet ab hoc in honesto vase recondas,
Asseturque diu, sic dessiccatus ut inde
Jam pulvis factus intromittatur eidem
Usque profunda loca, set de pinguedine dicta
Instillentur ei tres gutte sive quaterne;
- 515 Cum sit opus tali morbos medicamine dictos
Curabis. Potu curatur fistula tali
Interioris viciu si sit vel ab exteriori:
Salvia, lanceola, poligonia, pesque columbe,
Pes leporis, plantago simul celidonia bina,
- 520 Piopinella simul, absinthum; trita parumper
Hec bullire sinas vino, set aqua madefacto.
Hiis bene decoctis addatur mel quod oportet;
Abiectis herbis sumatur potio talis
Cotidie donec curatam videris ipsam.

CAP. 22. (Rog. II. XII). *De bocio in gula.*

525 Fitque gule bocio medicamen tale probatum:

(1) La source des vers suivants m'est inconnue; mais voyez le *Comment.* des Quatre-Maitres sur le chap. *De fistula mandibule*. Je ne trouve non plus rien d'analogue dans Guillaume de Salicet,

- Ter cantando *Pater noster* nucis arbore fossa
 Cum radice sua, cum stipite, frondibus eius
 Que nondum fructum fecit, bene si teris illam
 Cum centum piperis granis, hec decoque vino
 530 Donec dimidie partis consumptio fiat;
 Hoc etiam vino patiens utatur in omni
 Sero cum mane donec curetur honeste.
 Aut aliud fiat medicamen tale probatum:
 Accipe radices vitiscelle sparagique,
 535 Brusci, maioris rubee, ciclamini, atque
 Aristologie, polipodii quoque flosmi,
 Jari, betonice, burithque, cucumeris agri,
 Brance; combuste sint spongia, palla marina,
 Lac scrophe primos fetus parientis, et illis
 540 Jungatur butiri quod sufficit; omnia trita
 Sint commixta bene; de quo supponito lingue
 Cum dormiturus requiescet sero, valebit;
 Inde polipodium, ciclamen vetonicamque,
 Tapsi barbarsti radices ampne coquantur
 545 Sic ut tres fiale cocte ducantur ad unam;
 Predictus pulvis modice ponatur ibidem
 Sero, quem mane tribuas potum patienti;
 Quem sic colatum tribuas qui scribitur ampnem.
 Ipsa sero die non potet aquam, neque pulvis,
 550 Potio nec talis ipso sumatur ab egro
 Usque diem trinum, set ab ipso pulvis hic omni
 Mane reponatur sub lingua, sic operando
 Usque dies bis sex, predictaque potio fiat.
 Maioris (1) nucis contritus sit medianus
 555 Cortex, cui mixta sit staphisagria trita
 Cum mirra; pariter spumato melle coquantur;
 Hinc fac emplastrum tali bocio nimis aptum,
 Solvens materiam cuius consumit eandem.
 Spongia sive maris trito coniuncta cimino,
 560 Melleque confecta, succo vel aristologie,
 Materiam talem consumit potio talis.
 Hoc ex humorum fluxu quia creditur esse
 Usque locum talem, decet hunc purgare frequenter;
 Si non curetur istis patiens medicinis,
 565 Usque chirurgiam statim progressio fiat.
 Sit si forte recens botium, cauteria fiant
 Cum nodo; si forte vetus, sint facta sub aure
 Ut fluat hinc sanies. Si sic curatio non fit
 Et fuerit solum, ferro mediante calenti
 570 Apponatur ibi seton; tamen hic memorandum
 Non ex transverso, set sit pertractio longa;

(1) La source des 14 vers suivants m'est inconnue.

- Huicque superponas pannos albumine fusos,
 Omni mane trahens illum seroque decenter,
 Ut caro truncetur per eum sic funditur illa.
- 575 Nec sic curato botio, si forte patescat
 Ex una parte colli nervisque repletum
 Non sit, tunc illud inscidens extrahe sicut
 Scribitur in scrophis cum pellicula, set utramque
 Si tenet hoc partem, fiet curatio nulla.
- 580 Insciso (1) bocio nimius si fluxerit inde
 Sanguis, curetur locus hic ut scribitur ante,
 Perque dies trinas hoc sic dimittito quod non
 Solvatur propter fluxum; si quid remanebit,
 Affodillorum pulvis ponatur ibidem
- 585 Aut eris viridis; post hoc albumine cura.
 Hoc quoque sit notum bocii quod folliculus sit
 Funditus extractus, qui ni foret adnichilatus
 Crescet item facile modica pro parte manente;
 Qui bene purgatus locus est in parte suendus;
- 590 Aspergatur ei pulvis rubeus, velut ante
 Scribitur; in reliquis suturis cura sequatur.
 Adque modum mamme bocium si pendeat, illud
 Juxta radicem filo serico religetur,
 Per multosque dies illud constringere debes,
- 595 Aut cum cortice laureole, seta vel equina,
 Sic magis atque magis, donec per se cadat illud;
 Postea curetur locus hic ut vulnera poscunt.
 Si vero magnum nervis venisque repletum
 Sit bocium, modica quoque virtus sit patientis
- 600 Aut etas nimia processit, nulla patescit,
 Judice me, cura; bociumque tale solebat
 Partibus in multis herens in gutture ramos
 Figere, quos graviter aut vix evellere nullus
 Sufficiet, calido quos nullus adurere ferro
- 605 Ausus erit, vene cum nervis, arteriense
 Ledantur graviter. Quocumque modo tamen istis
 More cyrurgie si subveniatur, oportet
 Firmiter astrictos hos in scamno religari;
 Si vero (2) bocium poteris comprehendere totum,
- 610 Hoc cum corrigia forti religato per horas
 Quatuor aut trinas, quod sic dimitte morari:
 Post hoc inscidens bocium sic extrahe totum

(1) Les 10 vers suivants se trouvent répétés à la fin du chap. après le vers *Post hoc inscidens botium, etc.* C'est ici leur véritable place d'après les textes imprimés.

(2) Le 4 vers suivants sont représentés dans le texte de Roger et Roland du ms. de la Mazarine, mais non dans les textes imprimés.

- Esse squinantiam nascens in gutture quoddam
Fertur apostema; species tres esse leguntur;
- 615 Nomine totius illarum prima vocatur;
Est locus istius ysmon, que perniciosa
Dicitur esse cito solique Deo medicanda
Cura reservetur istius; et altera partem
Interior que retinet, cuius pars iminet extra,
- 620 Perniciosa minus est prima; dicta sinantis.
Tercia set species cuius transmittitur extra
Materies tota, minus illis perniciosa ;
Dicta quinantia. Sunt hec generalia signa:
Ortomia, cibum nec potum sumere possunt,
- 625 Mittere nec sputum, nec transglutire salivam,
Et vox omnino quandoque negatur ad horam.
Hiis a principio sic subveniat oportet,
Si virtus, etas coeant, minuatur utroque
Egrotans armo, de cephalica moderate,
- 630 Sive per antipasim fiat detractio sola.
Vinum cum melle bullitum seu sapa sola
Sive dyamoron sibi gargarismata presentent;
Et si sub lingua fortasse minutio fiat
Et nimius fluxus assit, teneatur in ore
- 635 Fluxum constringens, aqua set calefacta parumper
Huic gargarismum faciat prodesse probatum;
Nilque repercutiens morbum ponatur ad istum.
Sume liquiriciam, caricas, mel cum dragaganto
Et gargariza; vel fiat tale probatum :
- 640 Sume diureticum de multis talibus herbis
Oximel factum; quod gargarisma valebit.
Hoc valet emplastrum quod fit de semine lini
Et fenugreci trito, triticique farina
Melli commixtis, oleo vino coque coctis.
- 645 Aut fenugreci, bismalva, semine lini
Coniunctis butiro porcive sagimine, confert.
Aut herule trite porci coniunge sagimen
Sive recens butirum; sic fit cataplasma probatum;
Aut hiis unge gulam, fiet curatio mira.
- 650 Sive dyalthea butiroque; simul liquefactis,
Aut appone loco tali stupas ibi tinctas.
Sive cataplasma sibi fiat tale probatum,
Tercia quo species curabitur atque secunda:
Accipe radices ebuli nondumque remotos
- 655 Porros, absinthum, cardum pariter, benedictam;
Hiis bene pistatis ex istis extrahe succum,

(1) Avec des additions et des modifications dont la source m'est inconnue.

- Alfita iungatur, pulvis de semine lini,
 Sint tamen hec liquida; post hec liquefactus ad ignem
 Sit porcinus adeps, tantum cui iungito mellis;
 660 Omnia bullire facias commixta vicissim
 Donec spissa tibi pateant, embroca sit instar :
 Quam calidum poterit istud cataplasma ligetur
 Una sepe die, ter vel quater hoc removendo.
 Cum saniem dederit, digito lignove licebit
 665 Imposito cuneo per dentes rumpere tactum
 Istud apostema dictum vitando periculum.

CAP. 24. (Rog. II. XIV). De branco.

- Si tumet interius crescens ut amigdala branco,
 Excreat unde grave, fit spiritus anxius eius;
 Si non contulerint huic gargarismata dicta,
 670 Usque cyrurgiam statim migrare licebit.
 Infirmus primo coram te constituatur;
 Os aperi cuius, infra sit lingua repressa;
 Ut videas illas quot sint, ubi sit locus harum,
 Cautius illarum valeas inscidere pelles;
 675 Extrahe quas uncho, sibi vicinasque relinquo
 Illas, et aque rosee iungatur acetum
 Ac arnoglosse succus, teneantur in ore
 Ut gargarismus hinc fiat congruus illis.
 Si multus sanguis fluat hinc, tunc conferet istud:
 680 Conferat cauterium factum mediante tuello
 Per ferrum candens a partibus interiorum;
 Quod si dat saniem, confert inscisio longa;
 Extractis illis vellas radicitus omnes:
 Auro vel ferro locus hinc uratur honeste.

CAP. 25. (Rog. II. xv). De uvula.

- 685 Sepe relaxatur et sepius uva tumescit;
 Tunc constrictivis et desiccantibus uti
 Pulveribus liceat, et saltem pulvere tali:
 Psidia, galla, rose, balaustia cum cinamomo,
 Et piper et piretrum cum ferro pone cavato
 690 Ut levet hoc uvam; tunc gargarisma sequatur
 Istud: quod dulce vinum recipit mel, acetum,
 Sint staphisagria, balaustia, psidia iuncta
 Et piper et piretrum; sint omnia pondus ad equum;
 Bulliat hocque parum sero cum mane bibendum.
 695 In summo (1) capitis aut occipiti religetur
 Emplastrum tale: recipit nasturcia, baccas,

(1) Les huit vers suivants sont pris dans les additions de Roland.

- Olibanum, mastix liquida pice cum resina
 Jungitur hiis; aut utatur cataplasmate tali
 Quod fit de melle calido baccis quoque lauri
 700 Pulvere contritis, euforbia iunge cimino,
 Origanum cum pulegio, rasisque capillis
 In summo capitis aut in cervice locato
 Cum stupa. Si non sic desiccatio fiat,
 Tunc cum forcipibus inscisio recta sequatur
 705 Inferiore loco; ne radices tamen eius
 Tangas evita; quam gargarisma sequatur
 Desiccativum, quod sumat nocte dieque;
 Atque sibi caveat iaceat ne forte supinus;
 Dormiat et modicum per noctes quatuor aut tres;
 710 Gargarizet aqua qua sit pinguisima cocta
 Altilis; hieve prius quam sic inscisio fiat;
 Aureus hanc nummus comburat, et inde sequaris
 Que prescribuntur cum gargarismate dicto.

CAP. 26. (Rog. II. XVI). De disiunctione ossis in collo.

- Os iugulare loco proprio quandoque recedit,
 715 Unde solet collum disiungi, quod vicium fit
 Colli iunctura: cui ni cito subveniatur,
 De facili moritur patiens; cui subveniendum
 Sic festinanter: Os illius est aperiri
 Cogendum cuneo, digito, ligno, similive;
 720 Fasceolus sub mandibulis ponatur, utramque
 Fasceoli partem medicus levet usque suprema
 Firmiter in manibus retinens, sit fixus in isto
 Unus pes humero, reliquus quoque fixus in illo,
 Ut pressis humeris capud ad suprema levando
 725 Sic ad iuncturam propriam ducatur os ipsum.
 Inde dyalthea vel marciaton locus ille
 Ungatur, vel cum butiro, vel melle frequenter;
 Super quem stupa vel succida lana ligetur.
 Cotidie talis hic fomentatio fiat;
 730 Tercia vero dies est utilis ad minuendum.

Explicit liber secundus de cyrurgia.

LIBER QUINTUS

ET DE CYRURGIA TERTIUS.

INCIPIIT PROLOGUS LIBRI TERTII DE CYRURGIA.

(Rog. Prolog. Lib. III.).

- Nos operis tanti librum nec scribere cogunt
 Ocia sermone metrico, nec premia quorum
 Fas erit audire scriptum; set gratia mera
 Profectus quorum liber hic procedet ad aures;
- 5 Multorum (1) secreta legent hoc codice, mixtim
 Dogmata Willermi (2), mixtim quoque verba Rogeri,
 Mixtim multorum pandet liber iste virorum.
 Quesimus ergo pie ne quis livoris oculo
 Detrahat inspecto corrodens dente canino.
- 10 Si quid in hoc opere nimiumve minusve repertum
 Sit quod non deceat, humane conditioni
 Imputet, et potius hoc corrigat; emulus omnis
 Cesset detrahere pictoribus atque poetis.
 Expletis aliis iam poscit homoplata curas,
- 15 Sic quod ab hac usque genitalia membra sequenter
 Tractatus fiat curas et signa sequendo.

Explicit Prologus.

INCIPIUNT CAPITULA TERTII LIBRI DE CYRURGIA.

De vulneribus que fiunt in homoplatis	Cap. 1
De labiis vulneris retractis	2
De vulneribus que fiunt in cathena gula	3
De osse in cathena gula fracto vel extra locato	4
De disiunctione humeri a superioribus	5
De labiis vulneris si non possunt coniungi	6
De osse curando si a superioribus non disiungitur	7
De vulnere brachii sine lesione ossis aut nervi	8
De vulnere brachii cum fractura ossis	9
De vulnere brachii si os infectum sit aut infistulatum	10
De incisione ossis aut nervi ex transverso	11
De dolore aut tumore aut spasmō aut duricie ibi innatis	12
De purificatione vulneris putrefacti	12
De superflua carne a vulnere removenda	14
De herisipila superveniente vulnere	15

(1) Ces trois vers ne se trouvent naturellement pas dans le texte imprimé de Roger.

(2) Guillaume de Salicet? Voy. ma préface.

De carne generanda in vulneribus concavis	16
De carbunculo superveniente vulnere	17
De antrace superveniente vulnere	18
De vulnere brachii cum suspitione lacerti lesi	19
De vulnere lacertorum, nervorum et musculorum brachii	20
De brachio telo perforato	21
De vulnere manus cum vulnere nervi aut ossis	22
De eodem si neutrum eorum est lesum	23
De casuali lesione alicuius membri unde sequitur inflatio si- ne vulnere	24
De eodem cum vulnere	25
De disiunctione humeri a spatula	26
De osse cubiti fracto in iunctura	27
De disiunctione ossis cubiti	28
De disiunctura manus	29
De superfluo digito	30
De digitis coniunctis	31
De fractura ossis brachii aut humeri sine ruptura carnis	32
De eadem cum ruptura carnis	33
De fistulis et cancri et apostematibus in hiis locis nascentibus	34
De vulnere thoracis vel pectoris cum ense vel aliquo simili	35
De eodem sive ferrum intus lateat sive non	36
De ruptura costarum	37
De vulneribus que fiunt usque ad intestina et inguina sine exi- tu et lesione eorum	38
De intestinis vel syphac exeuntibus et qualiter ad proprium locum reducantur.	39
De vulnere cordis, epatis, stomachi, pulmonis et dyaphragmatis	40
De vulnere splenis	41
De exitu epatis per vulnus	42
De intestinis vulneratis in longum vel in obliquum exeunti- bus a corpore	43
De apostemate, cancro et fistula in hiis locis nascentibus	44
De cancro in mamillis	45
De apostemate in mamillis	46
De vulnere virilium membrorum	47
De cancro in virili membro	48
De pustulis ibidem nascentibus	49
De excoriatione membri virilis et ruptura filii eius unde se- quitur inflatio et duricies	50
De rubore, tumore et excoriatione testicularum	51
De excoriatione in virga vel in vulva	52
De inflatione alterius testiculi tantum	53
De ruptura syphac sive magna sive parva	54
De eodem si cadant intestina in osceum	55
De hernia sive sit ex humore sive ventositate	56
De signis lapidis in vesica et cura	57

Explicium capitula.

CAP. 1. (Rog. III. 1). *De vulneribus que fiunt in homoplatis.*

- Ense vel a simili si facto vulnere tali
(In homoplatis?) statim sic subveniendum:
 Cum vino cocto mundare superflua primo
 Debes et suere post hoc; liquantur aperta
 5 Hic extrema, superasperso pulvere dicto,
 Et suprascripta tunc cetera queque sequantur;
 Sique vetus fuerit locus hic mundetur ut ante;
 Sanguine producto caute locus ille suatur,
 Inde sequaris ea que suprascripta patescunt
 10 In cura colli quando telo penetratur;
 Si nequeat sanguis produci, cristula galli
 Inscidatur et hoc infundas sanguine vulnus.

CAP. 19. *De labiis vulneris retractis* (1).

- Vulneris at partes fuerint si forte retracti
 Illas quod suere nequeas, sic subveniendum:
 15 Masticis, olibani cum pulvere pondus ad equum
 lunge picis liquide, panno superadde recenti;
 Aptetur pannus quod vulnus non tegat ipsum;
 Set circa labia, panni quoque primo suantur
 Atque parum stricte, tunc strictius, inde magis sic.
 20 Donec fiat ibi sic consolidatio grata.

CAP. 3. (Rog. III. 11). *De vulneribus que fiunt in cathena gule.*

- Sique cathena gule telo sit forte resecta,
 In primis vulnus repleas albumine panno
 Ovi perfuso, presso tamen; inde vitellum
 Ovi cum stupis apponas desuper illud.
 25 Consolidativum autem sic fiat cataplasma
 Ossis et alterius cuiuslibet utile valde:
 Mummia, consolidida, thus, mastix, pixque resina,
 Et pix navalis, nastur, sanguisque draconis;
 Pulvere contrita sint hec; albumine primo
 30 Sit locus ablutus, cui coniungatur acetum;
 Sit superaspersus hic pulvis, vel semel aut bis
 Usque sit ad formam digiti grossum; patet inde
 Unguento fusco, reliquisque medela sequenter
 Ex suprascriptis si lector providus assit.

(1) Ce chap. fait partie du *Commentaire des Quatre-Maitres* (p. 51 édit. à part, et pag. 547 *Coll. Salern.*)

CAP. 4. (Rog. III. n). *De osse in cathena gule fracto
vel extra locato.*

- 35 Sique cathena gule frangatur sive locetur
Extra, tunc medici manus hec humerum levet, illa
Comprimat inferius partem sic illius ossis;
Sitque superposita plagella albumine fusa
Cum plumaceolo, feruleque ligentur oportet,
- 40 Inque modum crucis hic, quos fascia longa ligabit
Ex omni parte, collumque ligetur ad armum
Suspensum; plumaceolum submittere debes
Ascellis, cadere ne possit ad inferiora;
Donec sanetur ne deponatur oportet.
- 45 Si fractura sit hic cum vulnere, non super illam
Fascia longa liget, set dimittatur apertum
Quo fractura fuit, ut sic locus ille tuellum
Suscipiat, que sic curari possit ut ante;
Illius parti superassit fascia longa;
- 50 Aut (1) isti fiat emplastrum tale probatum,
Cui superappositum cito consolidabit eandem:
Pix, bolus et mastix, et thus, sanguisque draconis.

CAP. 5. (Rog. III. m). *De disiunctione humeri a superioribus.*

- Vulneris ob causas humeri disiunctio si sit
Partibus a superis, vulnus bene mundificetur
- 55 Primo, sique recens non sit, renovetur oportet
Sanguis in hoc; si quid assit quod ab hinc removeri
Debeat, hoc fiat: vulnus modus iste suendi
Sit tibi: pars parti reddatur congrua parte
Suprema, capiatu ac u pars utraq ue plage
- 60 Firmiter, et filum quod adheret ei replicatum
Obvolvatur ei caute; sutura sit ista
Sic ibi dimissa donec solidatio fiat
Vulneris, hocque modo facias quotcumque videbis
Esse necessarios punctos et acu revolutos
- 65 Dimittas; post hoc rubeo cum pulvere scripto
Sparge locum, vel ei superapponas cataplasma
Consolidativum paulo quod scribitur ante,
Atque superpone plumaceolum, set apertas
Extremas partes dimittas, cetera cuncta
- 70 Attendens; alias que suprascripta videntur
Cum de suturis est supra mentio facta.
Deponantur acus et fila movenda, tuellos
Inmittens, minuas, ut suprascripta docebant.

(1) Le Commentaire des Quatre-Maitres ont fourni la matière de ces trois vers.

CAP. 6. (1). *De labiis vulneris si non possunt coniungi.*

Vulneris at partes valeant si raro reduci
 75 Ad centrum, suere partes non convenit ipsas;
 Immo resolvatur in vulnere pix et eidem
 Addatur bolus, mastix, sanguisque draconis
 Tritus et impositus panno forti, labiisque
 Vulneris appositus; hic pulvis si renovetur
 80 Cotidie, labia citius producet in unum.

CAP. 7. (Rog. III. pars cap. III). *De osse curando si a superioribus non disiungitur.*

Non a supremis ossis disiunctio si sit,
 Primo trahantur ea tibi que removenda videntur:
 Inde sequaris ea que te sutura docebat.

CAP. 8. (Rog. III. x). *De vulnere brachii sine lesione ossis aut nervi.*

Brachia si lesa fuerint sine vulnere nervi
 85 Aut ossis, tunc cura patet facilis; sue partes
 Distantes et divisas; linquantur aperta
 Ora duo per que sanies fluat, inde sequendo
 Que predicta docet in precedentibus auctor.

CAP. 9. (2). *De vulnere brachii cum fractura ossis.*

Si frangatur os hic, astellis primo ligetur
 90 Usque situm proprium tamen ossis sit capud aptum;
 Ora duo linquas vel totum vulnus apertum;
 Inde sequaris ea que te prescripta docebant.

CAP. 10. (Rog. III. xxii avec des modifications). *De vulnere brachii si os infectum sit aut infistulatum.*

Sique sit infectum, proprium vel habere colorem
 Non videatur idem, vel fistula leserit ipsum,
 95 Tunc labra non poteris ossis coniungere donec
 Infectum removeere queas, quod sic removebis:
 Accipias folia caprifolii, vetus unctum
 Porci, sive recens, pariter contrita, locoque
 Infecto superapponas, os proicit istud;
 100 Set caveas carnem ne tangat, et hinc tibi cura
 Per predicta patet et cetera cuncta sequentur.

(1) Ce chap. paroît tiré des Quatre-Maitres, p. 51 de l'édition à part (Coll. Sal. T. II. 547) Voy. plus haut chap. 2.

(2) Cf. Rog. III, xiv, rapports très éloignés. Beaucoup plus court. Il en est de même par Guillaume de Salicet.

- Ossis vel nervi si scissio facta sit armi,
 In primis panno repleas albumine fuso
 Vulnus, ei pannum post hec immittito siccum;
 105 Embrocas etiam siccas ut tempora poscunt
 Apponas, removens si que removenda videbis;
 Hinc nervum cures ut te prescripta docebant.
Roland III. v. Aut si lumbricos terre pistaveris, atque
 Vulneris in labia ponas, tribus atque diebus
 110 Sint ibi, consolidant nervos curantque potenter;
 Horum set capita primo comburere debes.

CAP. 12. (Reg. III. v). *De dolore, aut tumore, aut spasmus,
 aut duricie ibi innatis.*

- Si dolor aut spasmus, inflatio duriciesve
 Nervis infuerit, fomentum fiat ibidem
 De fenugreco, malva cum semine lini,
 115 Althea, branca; locus ille perungitur apte
 Uguento tali; recipit de semine lini
 Et fenugreci libram monos, oleique
 Tres, althea duas tibi, squillaque semis,
 Cera duas, edere, gummi sit et uncia sola
 120 Et terebintine, tantum tibi galbana prestent,
 Pixque resina libram semis, colofonia tantum;
 Ablue radices et contere semina, squillam;
 Imponantur aque libris sex, perque dies tres
 Sint ibi, set quarta simul omnia decoque, donec
 125 Hec inspissentur, hinc deponantur ab igne;
 Exprime per saccum baculis, ferventis et unde
 Adde parum, viscosus ut hinc sic exeat humor;
 Accipias inde libras geminas oleumque,
 Decoque mixta simul donec consumptio succi
 130 Imineat certa; post hoc imponito ceram,
 Hinc terebintinam, spatulis agitando frequenter;
 Hinc edere gummam contritam, galbana post hoc,
 Hinc utramque picem, quod deponatur ab igne
 Cum coctum fuerit, cuius decoctio signum
 135 Hoc dat: cum gutta stillans in marmore sicca
 Sit; quod colatum cum sit servetur ad usum.
 Pectoris et capitis solet hoc conferre dolori
 Frigoris ex causis vel reumatis ante gravati;
 Pleuresis et morbo confert; loca frigore lesa
 140 Ariditate simul iuvat omnia, que calefacta
 Reddit et humecta; testa calefiat in ovi
 Inde locus lesus ungetur; mitigat istud,
 Mollit et humectat, calefit locus inde perunctus.

CAP. 31. (Rog. III. vi). *De purificatione vulneris putrefacti.*

- Si male curatum vulnus putrescat, oportet
- 145 Unguento tali curari, quod dabit unam
Ex oleo libram sepi quoque semis ovini;
Uncia trina picis sit grece, binaque cere
Albe, lentiscus, savinaque, salvia, ruta,
Cum balsamita menta societur anetum;
- 150 Omnibus ex istis pignatam sumito solam;
Confice sic: oleum, ceram sepumque resolve,
Cunctaque trita simul hiis admiscere licebit;
Istud colatum sic conservetur ad usum.
En subiungetur aliud tibi sepe probatum:
- 155 Si plantago bovis cum lingua, lanceolata,
Centaurea minor, arthemisie socientur,
Pinpinella simul, polygonia, salvia bina;
Omnibus ex istis pignatam contere solam;
Hiis libra dimidia sepi iungatur ovini;
- 160 Ex hiis contritis informa magdaliones
Et dimitte simul ut marcescant in aceto.
Post hoc immittas olei communis in unam
Libram, stagnato quod sic bullire sinatur
Vase diu, donec herbas fundum repetentes
- 165 Videris; hoc totum tunc sic removebis ab igne
Et sic colabis; iterum ponatur ad ignem
Hec colatura; rursus cum bulliet ipsa,
Estas si fuerit, adiungitur uncia trina
Cere, sufficet hiemis sub tempore bina;
- 170 Cum liquefacta sit hec, addatur pulveris una
Masticis, olibani, sic navalis picis ana,
Cum spatulis semper agitans incorporet istud;
Tunc vas tolle foco, quod sic residere sinatur;
Hinc terebintine modicum iungatur, et illud
- 175 Cum spatulis agita, quod sic servetur ad usum.
Hoc valet unguentum nimis ad vulnus putrefactum;
Mire mundificans illud, carnem generabit
De facili, nutribit eam, solidabit eandem.
Usus (1) et agrippe tantum conferre solebat,
- 180 Si careas ipsis quod dictum postulat unguen,
Et preservat idem ne fistula surgat in illud.
Illud idem faciet hec potio sumpta frequenter:
Salvia, pes leporis, polygonia, runcia, maior
Et plantago minor, celidonia senationque,
- 185 Centaurea minor, agrimonia pesque columbe,
Absinthum, buglosa, simul bullire sinantur,
Si non febricitet, in vino; iungito mellis

(1) La source des vers suivants n'est inconnue.

Hiis quod sufficiet; si febrat ampne coquantur;
 Hiis zucorum fungas, utatur vespere, mane,
 190 Hoc potu patiens, mire curabit eundem.

CAP. 14. (Rog. III. VII (1)). *De superflua carne a vulnere removenda.*

Sique supervacua caro vulneribus superassit,
 Multa solent illam corrodere, set tamen unum
 Plus alio corrodit eam; prestantia quedam
 Sunt magis atque minus et corrodentia sunt hec:
 195 Lempnas utrumque, cum vitreoloque cerusa,
 Tutia, salgemma, sal hermodactilus, esque
 Ustum, sicque sapo, flos eris, alumen utrumque,
 Elleborique pares, antimoniumque, realgar,
 Et centum grana, cuculi quoque panis adustus.
 200 Que quamvis bona sint tamen hermodactilus apte
 Ponitur hic tritus, si cum bombace saliva
 Intingas, pulvis superapponatur eidem
 Hinc supra vulnus, et sic corrodet honeste.
 Aut sic: de calce viva quater uncia soli
 205 Auripigmenti iungatur, aqueque calentis
 Sit quod sufficiet; prius hoc quam sentiat ignem
 Cum spatulis miscere diu sic ista licebit;
 Postea dimitte donec siccentur ad estum
 Solis, et inde tere subtiliter atque reserva.
 210 Aut fiat pulvis soliti quo sepius uti
 Nos sumus, huncque dabunt hic hermodactilus ante,
 Flos erisque simul et aristologia rotunda;
 Sint hec trita diu, que sic servetur ad usum.
 Non violentus erit, tamen hic corrodere carnem
 215 Dicitur, et mire cum vulnus egebit eodem.
 Accipe vel calcem vivam cum melleque tritam
 Adque modum paste, panis quoque fiat ut inde,
 Huncque super lateres calidos coque, pulvere facto
 Qui sic corrodit, caneros interficit; hecque
 220 Si coquis in furno, tantum conferre solebant;
 De sale communi tosto tantum valet illi
 Pulvis subtilis carnisque pericula vitat;
 Aut centum grana si sint in pulvere trita
 Hoc operantur idem, ficum curare solebant;
 225 Aut horum succus potatus idem facit ipsum.

CAP. 15. (Rog. III. VIII (2)). *De herisipila superveniente vulnere.*

Vulnera sepe solet herisipila concomitari
 Talia vel quedam quorum distantia talis

(1) Avec des additions et des modifications.

(2) Voy. aussi les *Commentaires* des Quatre-Maitres.

- Fiet et in signis et curis; pustula multa
 Vulnus concomitans si forte sit alba; locusque
 230 Si moderatus erit, tractabilis, hec bona signa
 Vulneris esse solent; si pustula nigra locusque
 Durus qui totus male sit tractabilis haut sic:
 Immo malum signum; cui sic sit subveniendum:
 Apponatur ei plagella, set ipsa prius sit
 235 In succo tincta solatri, vel vermicularis,
 Aut sempervive, lactuce, iusquiamive
 Aut umbilici Veneris, quibus additur ovi
 Albumen, rubeus et tritus sandalus albus;
 Hiis addas oleum violatum sive rosatum.
 240 Istorum quedam sumas aut omnia, cumque
 Ad propriam redeant naturam, desine, curans
 Ut predicta docent; unguentum tamen hoc preciosum
 Est hac in causa; si cadmia det tibi dragmas
 Octo, bis totidem det acetum, cui sit olivum
 245 Junctum commune; patiens locus inde perunctus
 Sit; viscus spine vel quercus coctus in ampne,
 Aut si sit frixa paritaria, curat eandem.

CAP. 16. (Rog. III. pars cap. VIII). *De carne generanda
 in vulneribus concavis.*

- Concava si fuerint hic vulnera, sic generabis
 Illorum carnem; sepi coletur ovini
 250 Unica libra, picis navalis sit libra semis
 Juncta, duas olei fialas petit uncia cere
 Multiplicata quater; sit masticis uncia triana
 Cum mirra, thure contritis pondus ad equum;
 Confice sic: oleum cum sepo cera soluta
 255 Sint et colata, iungatur pulvis et iste;
 Quod sic cum solidum fuerit, servetur ad usum.
 Hic valet unguentum cum pulvere thuris acutum
 Album, namque valet generans in vulnere carnem.

CAP. 17. (Rog. III. IX). *De carbunculo superveniente vulnere.*

- Sique superveniat plage carbunculus, ipsum
 260 Populeon cures unguento; fiat et illud
 Sic: oculos recipit quos det tibi populus arbor,
 Unica sit libra cum semis, iusquiamique
 Cum solatri foliis, lactuce, vermicularis,
 Bardana, mandragore foliisque papaveris atris
 265 Cum cimis rubi teneris molaria iuncta;
 Pondere trita pari per se cuiuslibet horum
 Uncia sit trina; veterisque sagimini assiat
 Sive recentis ibi porci libra ter repetita;

- Confice sic: oculi primo pistentur et inde
 270 Adde sagimen eis, informans magdaliones,
 Perque dies octo vel plus serventur ut isti;
 Postea frustatim decisos decoquat ignis
 Lentus, odoriferi vini iungatur et albi
 Unica libra, tamen spatulis agitando frequenter
 275 Donec consumptum sit vinum; postea cola,
 Herbis proiectis, liquor hic servabitur usque
 Cras, quod erit durum tibi conservetur ad usum,
 Unguentum valet hoc ad caumata febris acute;
 Et qui dormire nequeunt, si tempora plante
 280 Atque vole pulsus unguatur eo, violato
 Aut oleo roseo mixto, tollitque calorem
 Partibus hiis unctum; sed et umbilicus inunctus
 Provocat in toto sudorem corpore statim.
 Atque venenosos rapidi (*sic*) canis, aspidis actus;
 285 Hinc dolor atque tumor sedatur quilibet apte
 Quos calor invasit vel adustio leserat ignis.
 Supra quem ponas hoc unguentum preciosum:
 Quod piperis recipit nigri cum lempinas (?) ana
 Ad libitum, ficus siccas; tere conficiensque
 280 Hec cum melle, coque donec tibi spissa pateant;
 Hoc superappositum cito mortificabit eundem.
 Ut cadat ergo caro tunc mortua, ponitur istud:
 Altheam recipit malvam, brancam quoque tritam
 Pondus ad equale, porci quibus adde sagimen,
 295 Perque dies trinas istud marcescere ponas;
 Inde coquens cola; modicum cui iungito cere,
 Masticis et thuris, et sic servetur ad usum.
 Aut pulvis valet hic tantum: lilifagus atque
 Tartaricus pulvis simul hermodactilus assus,
 300 Namque malam carnem corrodunt ista potenter.
 Omnia que prosunt antraci dicimus esse
 Sepe necessaria curetur morbus ut iste.

CAP. 18. De antrace superveniente vulnere.

- Sique superveniat antrax, curabitur apte
 Ut predicta docent in precedente libello,
 305 In quo tractatus fit eorum sufficienter.

*CAP. 19. (Rog. III. x). De vulnere brachii cum suspitione
 lacerti lesi.*

- Carnosisque locis armi si vulnera facta
 Sint inter cubitos humerumque trium digitorum
 Per spacium, que si fuerint vicina lacertis,
 Hec intra vulnus incauta pericula cura

- 310 Et mala dat sepe, reliquis quoque partibus anni
 Non est sic dubium. Si pustula partibus illis
 Atra superveniat, tumor ad suprema resurgat,
 Ecce malum signum; si pustula forte sit alba
 Et tumor inferius tendat, bona signa figurat.
- 315 Cura sit hic eadem quam supradiximus armi,
 Quo non est ossis vulnus nec fractio certa.

CAP. 20. (Rog. III. XI). *De vulnere lacertorum, nervorum
 et musculorum brachii.*

- Sique lacertorum cum nervo vulnera fiant,
 Musculus aut scissus si sit, mortale figurat;
 Et si nec nervus nec musculus est ibi lesus,
 320 Vulnus et in longum fiat, pars utraque parti
 Sit compressa sue, que sic coniuncta suatur;
 Quod magis dependet dimitte foramen apertum
 Unde queat vulnus purgari; cura patescit
 Hic eadem que de suturis ante docetur.
- 325 Sique superveniat herisipila, cura patescit;
 Hoc tamen attendas quod si contritio fiat,
 Aut contundatur ferro, mortale figurat
 Si sit in obliquum, set in oblongum secus extat.

CAP. 21. (Rog. III. XII). *De brachio telo perforato.*

- Arms per medium si sit telo penetratus.
 330 Ex una parte lardonem immittimus unum,
 Ex alia reliquum *(sic)*; si perforet usque profundum
 De panno tenta est vel de stuppa facienda
 Unctaque cum lardo; fiant quoque cuncta sequenter,
 Hic ubi de collo penetrato scribitur ante.

CAP. 22. (Rog. III. XIII). *De vulnere manus cum
 vulnere nervi aut ossis.*

- 335 Sique manus, os vel nervus sit forte resectum,
 Immittatur ei pannus (1), velut ante docetur;
 Sique necesse foret ne pas se segreget ulla,
 Extendatur ea supra tabulam religata.

CAP. 23. (Rog. III. XIII). *De eodem si neutrum eorum est lesum.*

- Sique nec os lesum fuerit, set lesio nervi,
 340 Consue tunc supra nervum, vulnus quoque totum

(1) En interligne: *scilicet tinctus in albumine*

Predicto more cures; rubeus quoque pulvis
 Apponatur ei, mire conglutinat ipsum
 Consolidans sepe; si lesio neutrius horum
 Affuerit, more predicto cura sequatur.

CAP. 24 (Rog. III. pars cap. XIV.) *De casuali lesione alicuius
 membri unde sequitur inflatio sine vulnere.*

- 345 Accidit interdum percussio, fractio, casus
 Membris, unde solet contingi lesio magna
 Et tumor hic fieri si forte superfluous humor
 Tendit ad has partes; putredo set hic generata
 Ni prius emissa fuerit, cum carnibus ossa
- 350 Nervi putrescent. In primis ergo diebus
 Quatuor aut quinque si forte ligatio possit
 Hic fieri, superapponas albumine stuppas
 Infusas, modice pressas; religatio firma
 Fiat ut hiis mediis nocitiva reperiatur
- 355 Cautè materia; quod si quandoque necesse
 Videris hic fieri, sic ipsa reperiatur
 Talia (1) sunt glandes, galle, chimolea, papaver
 Jusquiamus, rampnus, solatrum cum mercuriali,
 Capreoli vitis, ypoquistis, acatia, plumbum
- 360 Atque iovis barba, memite cum vermiculari;
 Talis materia si confirmata videtur,
 Non cum predictis, sed cum dissolventibus insta (2);
 Qualia sunt ameos et aristologia, cicuta,
 Balsamus, abrotanus, affodilli ciperusque,
- 365 Cuscuta, camedreos, camepiteos, cinamomum,
 Capparis et carice, cardamomum, camomilla,
 Acorus et cepe, calamentum cum coriandro,
 Allia, castoreum, polium, celidonia bina,
 Semen cum foliis eruce, ruta, ciminum,
- 370 Hericius, fenugrecum, bulbusque caninus,
 Urtice semen, mentastrum, vitreolumque,
 Yreos et mastix, eupatorium, pineeque,
 Ysopus et furfur, nitrum, pinguedo leonis,
 Tapsia, sambucus et gentiana, sayina,
- 375 Zinziber et grana citri, politaria, lini
 Semen, opopanac, scolopendria cum sagapino,
 Et pix navalis, pice cum liquida, terebintus,
 Petroleum, sisamum, mustele sanguis, et uve
 Passe, narcissus, euforbium, asa fetida, stercus
- 380 Soricis et vacce, sic vini fex et aceti.

(1) En rouge à la marge *repercussiva*. Tout ce qui suit manque dans Roger et Roland; Cf. Guillaume de Salicet V. 3. et suiv. mais les rapports sont très éloignés.

(2) En rouge à la marge *dissolutiva*.

Que si dissolvi nequeat, curare licebit

- (1) Maturativis que sunt hec: lilia, radix
 Althee, sticados, ladanum, lini quoque semen
 Et fenugreci, fermentum cum sale mixtum
 385 Ac oleo, branca, porcinus adeps, vitulinus
 Et gallinaceus, ursinus et anseris, uva
 Passa, storax liquida, calamita, viri quoque sudor
 Mixtaque frumento ieiuna saliva, farina
 Frumenti cocta communi si sit olivo
 390 Ampneque; sic panis opirus decoctus eodem
 Atque superfusus tepida, butirum, ydroleonque,
 Lumbrici terre si frixi sint in olivo.
 Si matura nimis fuerit, non amplius istis
 Est insistendum. Declivi parte sagitta
 395 Flebotomove licet incidere, sicque trahatur
 Hinc modice sanies; membrum coniungito membro,
 Sicque ligatura fiat quod brachia iuncta
 Sint humero, crura genibus coxisque decenter,
 Et sic de reliquis que fiant sepius usque
 400 Omnis materia putrescens exeat; inde
 Cetera curentur ut cetera vulnera poscunt.

CAP. 25. (Rog. III. par. c. XIV). *De eodem cum vulnere*

Si fit ibi vulnus, os dimittatur apertum
 Effluat ut sanies; licet hic immittere tentam
 Ut predicta docent; progressio fiat ut ante.

CAP. 26. (Rog. III. xv (2)). *De disiunctione humeri a spatula.*

- 405 A spatula si sit humeri disiunctio, cura
 Hanc sic: accipias ex una parte rotundum
 Lignum vel lapidem, magis altera pars sit acuta,
 Cui superappositis filis, fiat quasi globus
 Filorum, quod sub ascellis pone; supinus
 410 Infirmus iaceat, medicusque diu super illum
 Calcitret, atque diu premat, et manibus levet ipsum
 Usque statum proprium petat os; tamen ipse priusquam
 Ablatus fuerit, mittas albumine fusam
 In vulnus tentam, quam fascia longa ligabit
 415 Undique; set globus ibi dimissus religetur
 Cum plumaceolo; sit ibi religatio firma
 Ut sic suspensum teneat vel sublevet armum.
 Post tres inde dies, aptatum si bene non sit,
 Rursus adaptetur aptandum si quid habetur;

(1) En rouge à la marge *maturativa*.

(2) Correspondance très éloignée.

- 420 Inde dyalthea licet ungere sicque ligare.
 Si tamen humorum sit ibi collectio facta,
 Tunc per contrariam sit facta minutio partem.
 Si fortasse modo predicto non valet illud
 Aptari, longum modice quoque fiat et amplum
- 425 Lignum sic aptum medio quod sit penetratum
 Globus ut aptetur ibi missus parte sub ampla;
 Firmiter atque duo lignum teneant, patiensque
 Stet supra scamnum fixus, globusque sub ala
 Aptetur; medicus teneat sibi firmiter armum
- 430 Ac humerum pariter; lignum set uterque levabit
 Qui tenet, a pedibus caute sit sella remota
 Ut quasi suspensus patiens sit in aere, donec
 Membra situm proprium repetant; religatio firma
 Fiat, et hec etiam que suprascripta notantur;
- 435 Sique puer fuerit, hoc solum sufficiens est,
 Quod pugnum medicus mittat patientis in alis,
 Altera vero manus humerum trahat, et levet illum
 A terra; sic os resilit rediensque repente
 Usque statum proprium, patiens curabitur apte.
- 440 Primo, si sit opus, hec fomentatio fiat:
 Malvam cum branca communi si coquis ampne,
 Et similes herbas, multum conferre solebant;
 Inde dyalthea vel marciaton locus ille
 Ungatur, stupa sic apponatur eidem,
- 445 Sicque ligatura fiat velut ante docetur;
 Et cum iuncturam propriam retinere patebit,
 Pulvere cum rubeo iungas albumen et ovi
 Cum tritici farre commixtis; sit locus istis
 Unctus, et involvat sic pannus lineus ipsum
- 450 Longus, et ut primo fiat religatio firma.
 Signum perfecte stricture dicitur esse
 Cum superexcrecit caro membra ligata sub omni
 Parte ligature; carnem livescere cernens
 Per bis sex horas, illam laxare necesse est;
- 455 Sed prius apponas stuppas albumine tinctas,
 Perque dies bis sex religatio facta sinatur
 Donec iunctura bene confirmata pateat.
 Cumque tumor fuerit hic quem constrictio fecit
 Repressus, fomentet enim tunc unda calescens
- 460 Abluat et posita strictoria; si bene stare
 Omnia cognoscas, emplastrum ponito tale:
 Mastix, olibanum, pix greca, bolusque terantur
 Pulvere subtili, sint hec quoque pondus ad equum,
 Cera resolvatur, arietis et addito sepum;
- 495 Jungatur pulvis; quorum liquefactio fiat;
 Hiis infusa loco ponatur petia panni,
 Sitque tepens istud. Aut apponatur eidem

Illud apostolicon libro quod panditur isto.

CAP. 27. *De osse cubiti fracto in iunctura (1).*

- Ossis et in cubiti iunctura fractio si sit,
 470 Quod cognoscetur per tactum et per paritatem
 Alterius sane partis; si forte recens sit,
 Fomentare locum prius hiis a maue licebit
 Usque fere noctem, bismalva, semine lini
 Et consimilibus decoctis; sique retractum
 475 Videris, extende paulatim, postea cura.

CAP. 28. (Rog. III. XVI.). *De disiunctione ossis cubiti.*

- A proprioque loco cubiti disiunctio si sit
 Ossis, sic illi medicus valet auxiliari:
 Quo plicat hic armum ponatur fascia, nodum
 Ex illa faciat cuius pes fixus in illa
 480 Comprimat inferius armum, levet atque reponat
 Sic humerum, plicet et replicet, rursusque levetur,
 Sicque ligetur ut ad collum suspensio fiat
 Eiusdem quod nec fieri replicatio possit;
 Postque dies paucos infirmus sepius ipsum
 485 Temptet, si possit deponere sive levare;
 Sicque ligatura fiat ne flexio membri
 Impediatur ob hanc, et cetera queque patescunt.

CAP. 29. (Rog. III. XVII.). *De disiunctione manus.*

- Si iunctura manus loca propria transgrediatur,
 Hoc manus accipiens, armum trahat, illa manumque
 490 Usque locum proprium leviter producat; eidem,
 Si sit opus, scripta sit fomentatio facta,
 Et locus unguentis ungatur ut ante docetur;
 Inde ligatura positus utrimque tabellis;
 Fiat idem digitis si metas transgrediantur.

CAP. 30. *De superfluo digito (2).*

- 495 Sique supervacuus aliis digitus sit adherens
 Ortus nature vicio, resecare licebit
 Omne supervacuum; plagella albumine tincta
 Apponatur ei; post hec cum pulvere rubro,
 Unguento pariter fusco curare licebit.

(1) Chapitre dont la source m'est inconnue.

(2) La source des deux chap. suivants m'est inconnue. Jusqu'ici je n'ai pas retrouvé non plus ce sujet traité dans Guillaume de Salicet.

- 500 Aut duo vel plures digiti si contiguentur,
 Quantumcumque decet incisio fiat eorum;
 Inter quos ponas plagellas undique tinctas
 Ut predicta docent; religatio fiat eorum
 Per se cuiusque; curabis postea sicut
 505 Superscripta docent ut cetera vulnera poscunt.

CAP. 32. (Rog. III. XVIII (1). *De fractura ossis brachii
 aut humeri sine ruptura carnis.*

- Os sine ruptura carnis si frangitur armi
 Aut humeri, leviter membrum capiatur utrinque
 Suaviter expressum, manibus compressio fiat
 Eius ut ad propria loca tendat; si sit in armo
 510 Fractio, discipulum faciat retinere magister
 Extendendo manus digitos, armum quoque totum;
 Assit et alter ibi teneat qui firmiter egrum
 Per spatulam reliquam, medicus coningat et ossa
 Adque statum proprium deducat quelibet apte,
 515 Hic plumaceolum ponens albumine fustum;
 Sicque ligatura fiat circumdet ut armum
 Hec ter sive quater, stringatur ut ante docetur;
 Petia rursus ei religetur parte sub omni
 Que sit adequata, ferulas tamen ante paratas
 520 Hic aptare decet; post hec religatio corde
 Fiat; perque dies tres sic dimitte, dieque
 Terna sic facias et terna luce sequenti;
 Postque diem nonum strictoria congrua fiant,
 Scilicet ille rubeus pulvis qui scribitur ante,
 525 Cum quo stringatur armus bene, sicque ligetur,
 Predictoque modo reparetur fascia iunctis
 Cum ferulis, semper membrum servetur ut eger
 Se non appodiet super illud, sicque sinatur
 Usque dies multos donec solidatio constet
 530 Ossis iam fieri; quod sic cognosce: tumor qui
 Propter stricturam fuit hic, iam desiit esse;
 Nec tamen omnino debes dissolvere strictum,
 Immo relaxare modice, servare decebit
 Per mensis spacium sic aut plus; fiat et inde
 535 Dulcis aque calide lavacrum, strictoria post hec
 Subtrahe, fomentum cui salvia, menta ministrent,
 Absinthum, rosa cocta diu vino vel in ampne.
 Os si sic solidum fuerit, velut ante ligetur,
 Stuppa superposita sit, fascia cum ferulis sit

(1) Moins le commencement.

- 540 Addita; set debet locus ungi marciatonve
Sive dyallhea; set si bene consolidatum
Non pateat, fiant iterum strictoria scripta,
Atque modo simili procedis usque patescat
Ut decet; et solidum cum fit, religatio fiant
- 545 Unctio, fomenta predicta, diemque per omnem
Donec sanetur. Si forte ligatio firma
Ducat herisipilam, locus hic solvatur oportet
Donec curetur; paritaria frixa potenter
Curat herisipilam, vel mortiferum solatrum, vel
- 550 Jusquiamus frixus tepidus superadditus ipsi.

CAP. 33. (Rog. III XIX). *De fractura ossis cum vulnere.*

- Ossis fractura si sit cum vulnere facta,
Primo sint aliqui membrum lesum retinentes
Firmiter utrimque; medico temptare licebit
Os si sit fractum; disiunctio carnis ab illo
- 555 Si penitus fiat, ipsum tunc extrahe; si non,
Intus ducatur, quoniam natura potenter
Consolidabit idem; set os ossi iungito sic quod
Ad proprium scema ducantur; fascia post hec,
Ut predicta docent, infusa albumine, stricte
- 560 Hec religare licet; set fascia sit penetrata
Vulneris ad formam; super hanc aliam penetratam
Addito, dispositis ferulis, ferule nisi quod pars
Ex ima parte ponatur et altera plage
Ex alia; pannus albumine tinctus ibidem
- 565 Intromittatur, omnique die renovetur,
Vulneris alterius ad formam; nec ferularum
Copia disjuncta sit ibi, set, ut ante docetur,
De terna in ternam lucem religatio fiat,
Et fomenta simul que suprascripta patescunt.
- 570 Si (1) contingat ibi virtutis debilitate
Non nutrimentum membris prestare potentis
Aut senio, nequeat quod sit os consolidari;
Et si fit solidum, magnum tamen inde dolorem
Sentit, ei fiat emplastrum tale probatum:
- 575 Galbana, navalis pix, greca, resinaque, cera
Igne resolvantur, et quam tolerare valebit
Fervida ponantur, et suaviter ista ligentur.
(Rog. III. 21) Si tribus aut binis maneant sic mensibus ante
Quam medicum petit hic, os non fuerit bene rectum.
- 580 Primo fomentum det eis decoctio malve,
Absinthi, brance, lini quoque seminis ana
Et fenugreci, quod fiat sepius usque

(1) Les huit vers suivants correspondent au chap. 30 de Roger.

Sit locus hic mollis et sic rumpatur, et inde
Curam prosequere veluti prescripta docebant.

**CAP. 34. (Rog. III. xxii (1)). De fistulis et canceris et apostematibus
in hiis locis nascentibus.**

- 585 Fistula curetur et cancer ut ante docetur;
Partibus hiis nata si vulneris est ibi causa,
Affodillorum ponatur pulvis et unguen
Prescriptum; sed non ad cancerum sufficient hec,
Nam nervosa loca cancerum curare recusant;
- 590 Si tamen insit ei, nec lesio certa lacerti
Affuerit, cancerum primo licet urere totum
Usque bonam carnem; mittatur rasio lardi
Cum succo porri, vetus aut anxungia porci,
Succus et absinthi, donec cadat ignis, et ovi
- 595 Albumen licet hiis aut commiscere vitellum;
Post hec unguento viridi curetur et illis
Vulnera que poscunt. Cancer tamen inveteratus
In quocumque loco natus curatur ut antrax;
Set carnosa loca si fistula rodat in armo,
- 600 Unguentum rumpens immittas, caumata fiant;
In reliquis sequere que suprascripta docebant.
Si sit os infectum aut tabescens, erit illud
Abstractum penitus, et procedatur ut ante;
Hoc tamen attendas quod si polygonia succum
- 605 Det tibi, quem mittas in eam, sic mortificatur;
Si latet interius, eadem potetur ab egro.

CAP. 35. (Rog. III. xxiii). De apostemate.

Apostema quidem si partibus accidat istis,
Hec sibi sufficiant que suprascripta notantur.

**CAP. 36. (Rog. III. xxiiii). De vulnere thoracis vel pectoris
cum ense vel aliquo simili.**

- In thorace quidem vel pectore vulnere facto
- 610 Ense vel a simili, vulnus quoque pendeat, ipsum
Consue; si fuerit transversum, cura sequatur
Ut prescripta docent; si perforet usque profundum,
Immittatur ei pannus vel tenta madescens
Ex stuppis, albumen ei iungatur et ovi,
- 615 Tentaque caudata fiat filisque ligata,
Ne trahat interius vis attractiva; manebit
Vulnus hyans menses per binos, cura patebit

(1) Avec des différences considérables.

Ut supra; sanguis si fluxit ad interiora,
 Aut pus, mittatur aqua qua rosa, minta coquatur,
 620 Absinthum pariter et salvia vulnus in ipsum;
 Giretur post hec ut dolia corpus, et inde
 Supra vulnus ita iaceat quod fluxus eorum
 Exteriora petat penitus, quotiensque paratur
 Vulnus, in hanc partem patiens vertatur oportet
 625 Effluat ut sanguis et vulnus mundificetur.
 Sic iaceat patiens donec sanetur honeste.
 Sique sit in longum, nec perforet usque profundum,
 Non fiat sutura, set hoc quod scribitur ante.

CAP. 37. (Rog. III. xxiv). *De eodem, sive ferrum
 intus lateat sive non.*

Si latet hic ferrum, thoracis os est penetrandum
 630 Cum trepano leviter, et sic extractio fiat;
 Si sit sub costis aut inter eas, penetretur
 Inter utramque, locus sit apertus, sit cuneusque
 Inter eas positus ut sic extractio fiat;
 Sique trahi facile nequeat, dimittimus ipsum.
 635 Quod si non ferrum penetrans sit ad interiora,
 Abstrahe, cui mittas stuppas albumine fusas,
 Et curam sequere quam superscripta docebant.
 Sique sit interius penetrans, immittito pannum
 Aut tentam superscriptam, religetur ut ante;
 640 Cetera curentur ut superscripta docebant.

CAP. 38. (Rog. III. xxv init.). *De ruptura costarum.*

Flecti si costam contingat ad interiora,
 Primo ducatur patiens ad balnea, loto
 Quo, siccata manus medici sit tincta liquore
 Vel terebintine, vel mellis, quo liniatur,
 645 Vel pice, vel visco; loca passa manus premat ipsa
 Fortiter atque levet statim; sic sepius usque
 Costa situm proprium petat; ignea cuffa
 Id facit apposita, vel apostolicón calefactum,
 Aut aliud simile, si supra ponitur illi;
 650 Aut pice navali liquefacta petia panni
 Intingatur ei, sic apponatur et illi.

CAP. 39. (Rog. III. xxv fin). *De vulneribus que fiunt usque
 ad inguina et intestina sine exitu et lesione eorum,*

In quocumque loco vulnus sit corporis usque
 Viscera, que lesa non sint, aut inguinis ulla

Pars egressa locum proprium, curetur ut ante
 655 Diximus in cura thoracis, sive lateat
 Interius ferrum vel non; exceptio fiat
 Cum latet interius: incisio longa sequatur.

CAP. 40. Rog. III. XXIX (1). *De intestinis vel syphac exeuntibus
 et qualiter ad proprium locum reducantur.*

Intestinorum vel syphac exitus omnis,
 Vulneris ob causam, sic ad proprium remeabit:
 660 Lineus intinctus sit pannus in ampne calenti
 In quo cocta rosa sit et absinthum, quibus addas
 Mintam; qui positus hiis sepe reducet ad illum
 Quo sunt lapsa locum; vel saccus conferet istud
 Semina quo cocta fuerint diuretica; sive
 665 Pultes lenticule cicerumve coquantur in ampne,
 Et fiant spisse cum melleque conficiantur;
 Aut faba fracta modo predicto conficiatur;
 Sic apponantur calidi ventosa quod horum
 Vis sit repressa; statim sic interiora
 670 Intestina petent; et sic tibi cura patebit.

CAP. 41. (Rog. III. XXVI). *De vulnere cordis, epatis, stomachi,
 pulmonis et dyafragmatis.*

Si cui cor vel epar, stomachus, pulmo, dyafragma,
 Vulnus habere patet, cure committere nostre
 Non licet hunc; istis cognoscito vulnera signis
 Horum: si fuerit in corde, niger fluet inde
 675 Sanguis habundanter; eparum, dat lesio signum
 Epatis; in stomacho si sit, cibus egredietur
 Per vulnus; spumosus erit quem pulmo ministrat
 Sanguis, hanelitus et mutatur, spissus habetur
 Sanguis, hanelitus a dyafragmate, quod cito mortem
 680 Procreat. Istorum quodcumque videmus adesse,
 Ne nostro vicio reputetur, linqumus ipsum;
 Si tamen in fundo stomachi sit, cura patescit,
 Ut quidam tradunt; sed nunquam vidimus istud.

CAP. 42. (Rog. III. XXVII). *De vulnere splenis.*

Corporis in membris cum splen servile notetur
 685 Membrum, de facili patietur scismata sive
 Consimiles actus; quare si vulnera passum
 Sit, sic curetur ut suprascripta docebant,
 Aut penitus lesa pars inscidatur oportet.

(1) Très différent et beaucoup plus court. Voy. le chap. 44. de notre poëme.

CAP. 43. (Rog. III. XXVIII (1). *De exitu epatis per vulnus.*

- Si fortassis epar per vulnus strictius exit,
 690 Et timeamus ob hoc quod maior lesio fiat,
 Unde nec audemus huic elargare meatum,
 Subveniamus ei: patiente iacente supino,
 Et bene distento, medicus si parte suprema
 Accipiendo cutim transversam sublevet illam,
 695 Discipulus pariter faciat, set ab inferiori
 Parte tenendo cutim; sic ambo protinus ipsum
 Extollant corpus patientis, ab aere tracto
 Compellatur epar metas ne transgrediatur;
 Hoc tamen attende quod supra tacta docebant
 700 Istius curam manifeste, viscera, syphac.

CAP. 44. Rog. III. pars. c. XXIX). *De intestinis vulneratis in longum
 vel in obliquum exeuntibus a corpore (2).*

- Ac intestinum si forsitan egrediatur
 Per factum vulnus in corpore, parte manente
 Maiori sana; cuius dum scissio facta est
 In longum vel in obliquum, sic auxiliare:
 705 Intervallatim fuerint si frigida facta,
 Per medium scindas gallinam sive catellum,
 Aut aliquid simile super intestina locatum,
 Sicque relinquantur donec calefactio fiat
 Intestinorum, naturalique calore
 710 Sic confortentur mollita iuvamine tali;
 Hinc de sambuco liceat reparare tuellum
 Vulneris ad formas intestinique capacem,
 Qui superet vulnus in longum, sit spaciumque
 Unius digiti per utrumque latus, set et ipse
 715 Subtilis fiat, intromittatur in eius
 Vulnus ut aptetur sic ut fex transeat eius
 Per medium; nec suture fiat nocumentum
 Vulneris, et subtilis acus filo suat ipsum;
 Pendeat hoc extra; cuius solidatio cum fit,
 720 Extrahat hoc medicus leviter si forte necesse est.
 Aut trachea arteria (3) vice commutata tuelli
 Hic fomenta valent (4) que suprascripta notantur;
 Aut cinis in duplici sacco ponatur, et ipsum
 Decoque cum vino, tepidum super ipsa reponens;

(1) Roger ne parle que de la hernie du poumon ; mais Roland traite de celle du foie et du poumon dans le même chap. (III, 24).

(2) On voit manifestement dans ce chap. les traces du *Commentaire des Quatre-Maitres*.

(3) Procédé propre aux Quatre Maitres.

(4) Les cinq vers suivants ne se trouvent ni dans Roger et Roland, ni dans les Quatre-Maitres.

- 725 Ventum consumit, in frigidatusque calescit
 Hinc locus, et contra colicam valet yliacamque.
 Spongia deinde maris infusa sit ampne calenti,
 Fortiter expressa, sordes exergat ab illis
 Suaviter; hiis sic mundatis, per vulnus idem quo
- 730 Exierant, rursus immittito viscera ventri,
 Et patiens supra tabulam sic concutiatur
 Ad loca quod propria sint intestina reducta;
 Et si vulnus ita strictum sit quod nequeant hec
 Immitti leviter, magis elargetur oportet.
- 735 Hiis intromissis, dimittito vulnus apertum
 Usque tibi pateat quod viscera consolidentur;
 Postea cotidie pulvis rubeus sit eidem
 Suture positus postquam solidatio facta est
 Sic intestini. Curatio vulneris extra
- 740 Fit cum sutura et reliquis que scripsimus ante.
 At si sit magnum vulnus, superaddimus istud,
 Quod pannus longus vulnus mittatur in ipsum
 In longum, metas plage quod transeat ipsas
 Egrediens; partem sue cautius interiorem
- 745 Vulneris hunc supra pannum, rubeus quoque pulvis.
 Huic apponatur; pannum qui manserat intus
 Cotidie versus pendentem contrahe partem,
 Et pannum renova; quod cum fuerit solidatum
 Vulnus, tunc illum totum trahe finibus ipsis
- 750 Nondum conclusis, ut cetera vulnera curans;
 Et pronus iaceat, sanies ne perforet intra;
 Sitque dieta levis et digestibilis eius,
 Nulla tamen detur per tres aut quatuor ipsi.

CAP. 45. (Rog. III. xxx). *De apostemate, cancro et fistula
 in hiis locis nascentibus.*

- Apostema locis si fistula cancer in istis
- 755 Affuerint orta, sic curabuntur ut ante,
 Cum carnosa loca teneantur caumata ferre
 Inscidique valent, violenta set unguina mitti
 Pulvere cum simili possunt; tamen addimus istud:
 Fistula si quando ventrem penetraverit, unguen
- 760 Nec pulvis talis immitti debet eidem
 Viscera ne ledant: set si sit forte meatus
 Strictus, largetur ciclamine sive medulla
 Sambuci, supra discum prono patiente
 Sic inclinato quod pus petat exteriora;
- 765 Hinc ponatur ibi caute rumpente tuellus
 Unguento tinctus, ut te prescripta docebant.
 Sique (1) sit hic cancer, fuerit nec lesio syphac,

(1) Les vers suivants manquent dans Roger et Roland.

Quo raro solitum est contingere, detur eidem
 In potu succus quem det celidonia, sive
 770 Absinthum, cura quo solo sepe fiebat.

CAP. 46. (Rog. III. xxxl.). *De cancro in mamilla.*

Sique sit in mammis cancer, superaddimus istud:
 Si caro sit tota torrescens, livida, dura,
 Non curanda manet nisi totam funditus ipsam
 Evellas; circa collum (1) si dura sit ipsa
 775 Tantum, set reliquis tractabilis esse patescat
 Partibus, unguentis et pluribus ante notatis
 Insistamus ei; vel si (2) celidonia succum
 Det tibi cum melle coctum; que sufficienter
 Sint despumata potuque resumpta frequenti;
 780 Fistula vel cancer sic mortificatur, et isto
 Preservare potes ne vulnus fistula ledat.
 Cum cuius succo si flos eius societur
 Tritus, et intingas tentam, sic mortificabit;
 Ordea, sal et mel testa combure, terensque
 785 Apponas cancro, confert licet inveterato.

CAP. 47. Rog. III. xxxii). *De apostemate in mamillis.*

Sepius in mamma sunt apostemata nata,
 Sanguinis ex fluxu, partes muliebris ad illas;
 Spongia cui similis, sic attrahit ista liquori
 Sanguineam massam quam transfert lactis ad instar
 790 Et nequit emitti donec tempus pariendi
 Institerit, mammam remanens indurat eandem,
 Accidit inde dolor nimius; cui subveniamus
 Maturativis que suprascripta docebant.
 Cum fuerit membrum per talia mollificatum,
 795 Ut prescripta docent, inscidere convenit, atque
 Tentam caudatam sic intromitte, nec ipsum
 Extrahe pus totum simul et semel, immo vicissim,
 Tentaque caudata sit ibi ne forte subintrans
 Interius remanens magni sit causa doloris,
 800 Quod nisi scindatur leviter non extrahet illam.
 Si primaria (3) sit, cui mamme sepe caput sic
 Ducitur interius, quod eam non accipit infans,
 Unde malum sequitur istud, ventosa sit eius
 Apponenda prius capiti quod suggat et ad se
 805 Attrahat, hoc vetula poterit suggendo iuvare
 Extrahet ut saniem; post hec curetur ut ante.

(1) *Locum* texte imprimé; ce qui est une leçon préférable.

(2) La source des vers suivants m'est inconnue. Je n'en trouve nulle trace dans Guillaume de Salicet.

(3) Ce qui suit se trouve dans Roger et Roland, mais non dans Roger seul.

Vulnera si ledant fortasse virilia membra,
 Nos curamus ea cum sutura facienda
 Omnibus et reliquis que suprascripta docebant;
 810 Istud item fiat in testibus, ut patet ante;
 Quod si folliculi proprii foret exitus ullus,
 Introducatur, proprio quoque scemate sumpto,
 Consue vulnus, et hinc rubeo cum pulvere sparge;
 Cetera curentur ut cetera vulnera poseunt.

CAP. 49. (Rog. III. XXXIV). *De cancro in virili membro.*

815 Inque viri membro fuerit si cancer, et illud
 Occupet omne, decet cancrosum inscidere totum
 Infectumque, parum de vivo tollere, deinde
 Auro vel calido ferro licet urere; post hec
 Cura patet scripta; fuerit si fistula nata,
 820 Unguentum rumpens et cetera plura iuvabunt.

CAP. 50. (Rog. III. XXXV). *De pustulis ibidem natis.*

Sique superveniat hic pustula (1) multiplicata,
 Huic apponatur unguen quod scribitur album,
 Ampnis quo roseus commutatur aceti,
 Communisque vices oleum suplet violatum.

CAP. 51. (Rog. III. XXXV). *De excoriatione membri virilis, et ruptura
 fli eius unde tumor et duricia sequitur.*

825 Forsan idem membrum si videris excoriari,
 Et filum rumpi, tumor hinc sit duriciesque;
 Huic oleum roseum mittas albumine mixtum
 Aut viole tepidum, sanies ut libera fiat
 Et tumor hic cesset; cuius si strictio magna
 830 Oris sive tumor fuerit, sibi tenta paretur
 Cerea vel similis, ut pus petat exteriora;
 Sed (2) valet emplastrum plus hic de semine lioi,
 Aut fenugreci, si sint in pulvere trita,
 Ampneque decocta; posito cataplasmate tali
 835 In bursa tepido circumvolvatur eidem;
 Sicque ligatura fiat, renovetur et istud
 Sepius; althee radix decocta iuvabit
 Si cataplasmetur per se vel consociata;
 Aut apii succos, aloes, oleum violatum
 840 Albumenque simul iungens immitte; iuvabit.

(1) *Fistula*, texte imprimé de Roger; *fistulae* dans Roger et Roland.

(2) Le sept vers suivants, ne se trouvent pas dans Roger et Roland, ni dans les Quatre-Maitres.

CAP. 52. (Rog. III. XXXVI). *De rubore, tumore
et excoriatione testicularum.*

- Si rubeant testes, tumeant aut excorientur,
Accipe vernicem, chimoleam cum pice greca,
Mirram, vetonicam, tritis quibus adde resinam
Commiscens oleo; modice bullire sinantur
845 Ampue calescenti; prelotis testibus unguen
Hoc superapponas; faba confert excoriata
Sicque parata quasi pranderi debeat; aut si
Syphia contrita iungatur vermiculari
Ac oleo viole iungas albumen et ovi;
850 Conferet (1) illud idem positum; viole vel olivum
Si permixta simul fuerint albumen et ovi;
Aut sic: radicem stuppis involve cicute,
Cum fuerit cocta medio fluidatur, et illis
Apponas calidam; vel pimpinella teratur,
855 Sepum caprinum iungas, ponatur ibidem
Et quocumque loco consurget lesio talis,
Sique novus fuerit cancer, curabitur isto;
Fistula si sit ibi, cinis hic de vitibus illi
Cribratus confert positus cancerumque iuvabit.

CAP. 53. *De corrosione in virga virili vel vulva*

- 760 Sique sit in vulva corrosio sive virili
Membro, tunc fiat emplastrum tale probatum:
Si viridis brusci foliis anxungia porci
Juncta recens fuerit contrita, valebit eidem
In quocumque loco fuerit; tamen inveterata
865 Si validus foret, purgetur cum benedicta.

CAP. 54. *De inflatione alterius testiculi tantum.*

- Alterius si sit inflatio testicularum,
Hunc ex subscriptis poteris curare medelis;
Si fuerit dexter inflatus, ab epate venam
Flebotomo ferias venientem: sique sinister,
870 Inscidas venam splenis, calefactaque sola
Fumigium det aqua; iuvat educendo vaporem,
Materiam solvens; spodium serpentis eidem
Apponas frixum cum melle; vel arida ficus
Melli commixta demptis ponatur arillis,
875 Pulvere contritum subtili iunge ciminum;
Hec inducta novo panno superadde tumentis,
Aut apium tritum melli iungatur, et ipsum
Quam calidum ferre poterit ponatur ibidem;
Sapius hoc fiat et sic curatio fiet.

(1) J'ignore la source des vers suivants; il en est de même du chap. 53 et 54.

- 890 Panniculus syphac est intestina reflectens
Hec ne forte cadant in bursam testicularem;
Sepe relaxatur hoc aut abrumpitur, hocque
Fit magis atque minus; si parva crepatio fiat,
Exiet hinc ventus solus, facietque tumorem
- 885 Ad nucis exemplar, ad formam sepius ovi;
Que si magna foret, tunc viscera parva deorsum
Tendent ad didimum medium syphac penetrando
Qui per testiculos procedit, et hernia fiet;
Sique crepatura sit parva, et tempore parvo,
- 890 Sitque puer patiens, fiat religatio talis
Que premat hanc supra, denturque cibaria pauca;
Crispellas etiam facias quas des patienti
Cum superesse scies de luna quinque dies et
Sex, ex hiis comedat donec lunatio finem
- 895 Compleat; hec (1) fiunt sic: ovi sume vitellum
Mixtum consolide succo maioris, et unam
Unaquaque die sumantur diminuendo;
Albave yacea cum nigra dent tibi succum
Qui despumato cum melle coquatur, et usu
- 900 Longo pro potu sumptus curabit eandem,
Si sit forte recens, quo consolidatio fiet;
Et si consolide maioris fungitur illis
Expediet succus, hoc cum sit sepe probatum.
Aut apponatur emplastrum de sale gemma
- 905 Pulvere contrita cum succo lanceolate
Ac arnoglosse commixtis et cinoglosse.
Pulvere vescatur visci cui stipes adheret
Arboris illius bedegar que dicitur; ille
Quolibet in fluxu ventris nimis utilis extat.
- 910 Sique crepatura sit magna aut parva, puerque
Sit patiens, aut etatis maioris adultus,
Tempore que longo duravit, caumata fiant,
Et licet inscidi sic si curare velimus:
Sit prius in scanno patiens mensave ligatus,
- 915 Ut caput ac humeros ac spiritualia membra
Deprimat inferius ac intestina sequantur,
Cruribus ac coxis tamen ad suprema levatis;
Testiculum partis illius ducito caute
Quo ruptura patet, et signum fiat ibidem
- 920 Incausto vel consimili circumdet ut illum

(1) Les trois vers suivants ne sont représentés que dans le Ms. de la Mazarine d'après lequel j'ai publié le *Commentaire des Quatre-Maitres*. La source des douze autres vers m'est inconnue.

- Cum didimo; post hec hoc totum sume rotundum,
 Et primo ferrum calidum mittatur ab uno
 Ad signum reliquum (*sic*) medium quod transeat eius;
 Inde stilum ligni licet intromittere, ferro
 925 Abstracto prius, in longum latumque, calescens
 Immittas ferrum post hos, qui sic remanebunt
 In cruce; subtilis pannus mittatur ibidem
 Atque ligetur ita; post hec cauteria trina
 Usque stilos fieri ferro candente licebit.
 930 Que si parva foret, pellem tunc accipe solam
 Cum didimo, dietoque modo signetur ab uno
 Ad reliquum signum, candens immittito ferrum
 Et bene ducatur huc illuc, atque deorsum
 Et sursum, vicibusque tribus sic caumata fiant,
 935 Et quandoque locum super hunc inscido: solam
 Pellem cum didimo scarnato, cauma sequatur;
 Hinc superapponas stuppas albumine tinctas,
 Cruribus et coxis sursum patiente levatis
 In lectum misso coxas ad crura ligabis
 940 Ne distendat eas, et culcitra sit penetrata
 Cautè, consuta rursus sub renibus egri
 Ut pulvinar ibi mittatur; cumque necesse
 Sit, removebis idem patiens cum ventris egebit
 Officio. Rubens, cum casum noveris ignis,
 945 Ponatur pulvis et que constringere possint;
 Ponat apostolicon postquam sanatio facta est.
 Aut despumetur mel coctum, cumque farina
 Lenticule mixtum suturam consolidabit
 Hinc superappositum, quod constat saepe probatum;
 950 Sitque dieta lenis et digestibilis eius;
 Inde ligatura fiat per quatuor aut tres
 Menses; a coitu caveat quia forte noceret.

CAP. 56. (Rog. III. xxxviii). *De eodem si cadant intestina
 in osceum.*

- Forsan in osceum faciant si viscera casum,
 Primo locum proprium repetant, ut scribitur ante;
 955 Quod si non poterunt leviter, clistere paretur,
 Aut purgare licet, aut mollificantia ponat.
 Hiis intromissis ut supra diximus aptet,
 Et quo ruptura est, a discipulo teneatur
 Hic digitus, medicus inscidere debet eandem
 960 Supra testiculum pellem, didimum quoque scarnet;
 Extracto teste, cum clava (1) consimiliive,

(1) Voy. *Comment. des Quatre-Maitres* pag. 188. de l'édit. à part, et pag. 684, T. II. de la *Coll. Sal.* Les textes imprimés ont *glova* ou *giova*, ce qui paroît une leçon altérée, peut être par suite de quelque italianisme.

- Ut stans ventus ibi sit ad interiora remissus,
 Et suat hunc spagus cum quo religatio fiat
 Ipsius didimi; caput inter utrumque sinatur
- 965 Extra pendere missum, positisque tabellis
 Trinis cauteriis didimum licet urere scissum
 Usque locum spagi; post hec apponito stuppam
 Ovo perfusam; lectum petat inde paratum,
 Ut predicta docent; oleum ponatur et ovum
- 970 Usque dies ter tres; post hec cadet ignis et ille
 Spagus, aqua cocta que sint paritaria, malva,
 Absinthum, branca, sit fomentatio facta;
 Postea curetur ut suprascripta docebant.
 Aut (1) ubi ruptura super inguen facta reductis
- 975 Est intestinis, ad propria cum remeabunt
 Inscidi liceat, et quantumcumque videtur
 Esse supervacuum de syphac, extrahe, statim
 Filis ceratis transmissis in cruce fiat
 Apta ligatura cum sutura facienda;
- 980 Inde supervacuum totum scindatur, et inde
 Ferro candenti locus inscendatur oportet
 Inscisus; post hec stuppas albumine fusas
 Apponens, cura veluti prescripta docebant;
 Hic tamen attendas inscisio fiat ut omnis
- 985 Visceribus vacuis et post ieiunia multa;
 Utatur multa requie tenuique dieta
 Noveris usque locum perfecte consolidatum.

**CAP. 57. (Rog. III. xxxix et xl). De hernia sive sit ex humore
 sive ventositate.**

- Hernia sic fiet; veniens a renibus humor
 Si fluat ad testes; poteris quam noscere tactu,
- 999 Nam cedit tacta, statimque revertitur ipsa;
 Et (2) quocumque modo patiens et tempore quovis
 Se gerat, apparet. Cui primo stupa paretur
 Ex herbis calidis, velut origano, calamento,
 Marubio, nepta; quorum decoctio fiat
- 995 In vino vel aqua post hec fiat cataplasma
 Ex uvis passis tritis et melle, cimini
 Pulvere; vel sicce ficus, demptis set arillis,
 Mixte predictis sic apponantur eidem;
 Hiis maturatur aut hiis dissolvitur humor.
- 1000 Que si sic nequeat curari, inscisio fiat
 Pellicule supra testem; sanie vel aqua sic

(1) Les vers suivants se trouvent dans les Quatre-Maîtres (p. 191 de l'édition à part, et p. 687 du T. II. Col. Sal.)

(2) La source des neuf vers suivants m'est inconnue.

- Extracta, quo vulneris hic purgatio fiat
 Cautius aptatam licet intrmittere tentam.
 Cauterium fiat hic ne mage fluxus eorum
 1005 Tendat ad has partes ne forte reciprocet eger;
 Testiculus si sit putridus cognoscito primo;
 Integer hic si sit, illum dimittito; si non,
 Extrahe. De reliquis doceant te vulnera curam.
 Et si carnosa quedam nascentia iuxta
 1010 Testiculum fuerint, ut in hoc natura fit errans,
 Sepe fit hic morbus; et tunc incisio pellis
 Fiat ut hoc vicium pateat, coriumque remotum
 Exterius sit ab hoc; didimi discisio fiat
 Proiecti; locus hinc uratur, et inde suatur
 1015 Osceum; post hec reliquorum cura patescit.

CAP. 58. (Rog. III. XLI. XLII. XLIII. XLIV): *De signis lapidis
 in vesica et cura.*

- Vesice lapidem signis cognoscimus istis:
 In scanno sedeat aliquis fortissimus, atque
 Impressis pedibus in scanno subteriori:
 1020 Inde super coxas eius patiente sedente,
 Fasceolo strictis ad collum cruribus eius
 Qui sedet in scanno, medicus coram patiente
 Stans, longum digitum patientis mittat in anum;
 Altera vero manus faciens in pectine pugnum,
 1025 Ut sic immisso digito vesica levetur
 Ad suprema loca; digito pulsetur et ipsa:
 Si quid ibi durum, globosum noveris esse
 Aut grave, constat ibi lapidem fore; si sit ibidem
 Molle et carnosum, non urine nocumentum
 Est lapis, immo locus res hec oppilat eundem.
 1030 Si lapis in collo vesice constet, et eius
 Ad fundam studeas illum depellere causa
 Preservativa, primo sit inunctio facta,
 Et fomentur locus hic, mediante siringa
 Petroleum immittas intervallo quoque facto,
 1035 Cautius ad collum vesice mitte siringam,
 Suaviter a collo fundum pellatur ad eius;
 Iste modus quoniam securior est operandi,
 Precipue senibus, quia non inscidimus illos.
 Omnibus iuncturis et fomentis prius actis
 1040 Ut premissa docent, cum noverit esse lapillum
 Vesice, modici digitus mittatur in anum,
 Alteriusque manus mittens in pectine pugnum
 Ut pressis digitis sic tendat ad inferiora,
 Sicque diu tales nos preservare valemus.

- 1045 At lapidem si vis educere, primo dieta
 Precedat tenuis, et ieiunare diebus
 Egrotus debet binis ut stercora pauca
 Sint; modicum comedat; post hec in luce sequenti,
 Ante cibi gustum, premissis omnibus illis
- 1 050 Fomentis suprascriptis, lapis inveniatur
 Ut prescripta docent, et perducatur ad eius
 Collum, quo debet digitis in fonte duobus
 In longum inscidi super anum; ferreus uncus
 Quem trahat; inde dies post ter tres vespere, mane,
- 1055 Huic fomento dabunt paritaria, malvaque, branca,
 Inde superponas stuppas albumine tinctas
 Estas si fuerit, si non, intinge vitello.
 Sique (1) supervacua caro collo nata sit ipso
 Vesice iuxta vulnus, removebis eandem
- 1060 Inscidens, tribus aut binis quod consue punctis;
 Post ea curetur ut cetera vulnera poscunt.
 Hicque notes quia si magnus sit forte lapillus,
 Si curare velis, inscidere non licet illum,
 A collo potius est depellendus ad ima;
- 1065 Attamen inscidi levius solet ipse lapillus
 Ens in vesica, si nexis cruribus egri
 Firmiter ad collum natium relevatio fiat;
 Depresso capite digitus mittatur in anum
 Ut prescripta docent; inscisio collateralis
- 1070 Fiat, ut in medio natium virgeque virilis,
 Set magis usque natem spectet, quem ferreus uncus
 Extrahat, hinc solas ponas in vulnere stuppas
 Nam bene vulnus ita solidabitur; attamen illic
 Cautius attendas inscisio ne sit in illa
- 1075 Membrana tenui, quia nunquam consolidatur
 Vulnus ibi factum, set in eius parte suprema,

(1) Les vers suivants représentent, pour le 44 chap. le texte de Roger et celui de Roland, avec quelques modifications.

VI.

LIBER SEXTUS

ET DE CYRURGIA QUARTUS.

INCIPIIT PROLOGUS LIBRI QUARTI DE CYRURGIA.
(*Rog. Prolog. Lib. IV. avec des développements.*)

A modo propositum sit ut a genitalibus usque
Inferiora loca tractatus fiat, et hec que
Sunt ommissa prius, postremus ut hic liber addat
Unde sumus memores, divinaque gratia complens
5 Omnia concludat inceptum fine beato
Prosit ut auditus et visus egentibus illo;
A quibus acceptus, quibus editus, et quibus aptus
Iste liber fuerit personis respice, lector,
Et superedifica que videris expedienda;
10 Cum nichil in nostra perfectum conditione
Noveris, huic operi veniam det quilibet ultro.
Cum raro soleant quos littera tollit in altum
Acta cyrurgie sectari velle, rudisque
Thematis umbra, carens faleris, sit luminis expers
15 Rethorici, fiet merito verbique decoris
Nescius hic calamus qui non sublimia tangit,
Inculto facie procedens tendit ad ima
Imis compositus, sub scemate thematis imi
Imus et ipse stilus iam metam figet in imis.

Explicit Prologus.

INCIPIENT CAPITULA QUARTI LIBRI DE CYRURGIA.

De vulneribus que fiunt in posteriori parte corporis ita quod spina inscidatur ex transverso	Cap.	1
De eodem si fiat in longum cum ense vel aliquo simili		2
De vulnere renum		3
De fistula renum		4
De apostemate et fistula iuxta anum		5
De emoroidis et atricis vel ficibus		6
De stranguria propter vulnus pectinis aut vicinarum partium vesice		7
De exitu ani		8
De vulnere scie		9
De vulnere coxe cum ense vel aliquo simili		10

De lupo et ejus signis et cura	11
De vulnere genuum	12
De vulnere cruris quocumque modo facto	13
De disiunctura coxe a superioribus	14
De ruptura ossis coxe cum ruptura carnis et vulnere	15
De disiunctione cruris a coxa	16
De ruptura cruris cum vulnere carnis et sine	17
De fistulis et cancri in hiis locis nascentibus	18
De pustulis et ruptura carnis que fiunt in cruribus que dicuntur malum mortuum	19
De verrucis	20
De incendio ignis vel aque calide	21
De eodem si usque ad profundum penetraverit	22
De spasmo superveniente vulnere	23
De eodem et arthetica frigida	24
De arthetica ex calida causa	25
De arthetica ex frigida causa	26
De lepra et eius signis et cura	27
De scabie et prurritu	28
De vulnere pedum cum lesione nervorum et sine	29
De disiunctura pedum a crure	30
De disiunctura digitorum pedum	31
De cauteriis faciendis et setonibus	32

Explicunt capitula.

INCIPIT LIBER QUARTUS DE CYRURGIA.

CAP. 1. (Rog. III. XLV (1)). *De vulneribus que fiunt in posteriori parte corporis ita quod spina incidatur ex transverso.*

Vulnera si parte fiant in posteriori,
 Hec quocumque modo contingant, cura patescit
 Ut prescripta docent: spine superaddito dorsi
 Si sit ibi vulnus in longum, lesa medulla
 5 Nec fuerit, poterit ut nervus consolidari;
 Transversumque nequit, exit si forte medulla,
 Interiusve manens, cuius corruptio si sit,
 Nulla cyrurgia poterit conferre medellam.
 Si vulnus longum fuerit nec lesa medulla,
 10 Non apponamus tentam, set consue vulnus
 Si magnum fuerit, et dimittatur apertum
 Emundare queat quo se; cui si dolor assit,
 Huic cataplasma dabunt de restibus allia coctis
 In vino vel aqua, porci quibus adde sagimen;

(1) Avec des développements dont la source m'est inconnue. Cf. Guillaume de Salicet (II, 13); mais les rapports sont très éloignés.

- 15 Aut istud fiat de lini semine cocto;
 Aut apponantur omnem sedare tumorem
 Que docet iste liber; ex transverso quoque vulnus
 Suturam poscit et que prescripta docebant.

CAP. 2. (Rog. III. XLVI avec quelques modifications). *De eodem
 si fiat in longum cum ense vel aliquo simili.*

- Cura lacertorum doceat de vulnere longo
 20 Ense vel a simili facto, transversio spine
 Si foret incisa penitus, set finibus eius
 Sit divisa vel ab una vel parlibus eius
 Extremis, licet hanc spago forti religare
 Hanc iuxta partem qua se tenet, et bene stringas
 25 Sic quod ad extremam partem quod nutriat illam
 Nil veniat; strictum quod sic dimittito donec
 Pars extrema sui putrescat mortificata
 Ut cadat hinc per se; post hec insio (*sic*) fiat;
 Hinc curam sequere quam cetera vulnera poscunt;
 30 Cuius si non sit omnino incisio facta,
 Ex cura fatua contingent sepe pericla;
 At si cum telo sit vulnus forsitan actum
 Cura lacertorum pariter curare docebit.

CAP. 3-4. (Rog. III. XLVII. (1)). *De vulnere renum (1).*

- Cum raro fieri contingat vulnera renum,
 35 Si quandoque tamen fiant, committere cure
 Non licet hec nostre, quia non immittere tentas
 Audemus; natura tamen virtute potenti
 Consolidabit ea cum potu mundificante
 Qui carnem generat et nutrit consolidatque.
 42 Que tamen et vulnus predictum potio talis
 Curabit, set et ista simul curabit utrumque:
 Pes leporis, buglosa, bolus, sanguisque draconis,
 Absinthum, gumi quod dant Arabes, dragagantum;
 Confice sic: herbe predicte dent tibi succum,
 45 Cetera trita bene cum succo conficiantur;
 Cotidie sumat in potu, vespere, mane,
 Quantum testa capit ovi, quia potio talis
 Consolidat vulnus, hac fistula mortificatur.

CAP. 5. (Rog. III. XLVIII). *De apostemate et fistula iuxta anum.*

- Ano vicinum veluti carbunculus ortum
 50 Est apostema, plerisque molestia magna,

(1) Avec des modifications qui paraissent provenir en partie du *Commentaire des Quatre-Maitres*

(2) Ici la rubrique est incomplète, car ce chapitre comprend le 3 et 4 du sonum. des chapitres *De vulnere renum*. — *De fistula renum*.

- Unde fit ulcus ibi per mensem stans ibi fixum;
 Inde manu propria patiens si fregerit illud,
 Rursus nascetur; qui si sit desidiosus,
 Non curabit idem, set sic ibi fistula surget.
- 55 Incautus ne sis, hoc a patiente requiras,
 Emittat ventum patiens si quando per anum,
 Cum sonitum dederit per eam pars exeat eius,
 Tunc longaonis caput hanc penetrasse notabis;
 Cui sic subveniat: In primis longior unctus
- 60 Sit medici digitus oleo, mittatur in anum
 Et temptet versus caput eius; sic quoque tactu
 Cognoscetur utrum leviter sic tenta foramen
 Exeat; inde quasi seton sit petia panni
 In tente capite transmissa, foramen et eius
- 65 Instar acus habeat, carnisque ligatio fiat
 Et dimittatur hodie sic, crasque licebit
 Carnem truncari, donec tibi petia dicta
 Tacta sit; et si non inscidere gliscis eandem
 Unguentum rumpens eius mittatur in una
- 70 Particula quod sufficet carni removende;
 Petia tractetur intra; consumptio cum fit
 Carnis sufficiens, ut cetera vulnera curés.

CAP. 6. (Rog. III. XLIX). *De emoroidis et atricis et scibus.*

- Ex emoroidis contingit passio triplex
 Sepe gravans egrum; tumor atque retentio, fluxus
- 75 Intus si lateant, et ab hiis emittitur humor,
 Fit dolor hinc magnus; extra si quando patescant,
 Et pus emittant, pariter dolor accidit inde;
 Et quandoque nichil emittunt: unde solebant
 Sic ingrossari; quas a plerisque vocari
- 80 Ficus aut atricos audivimus; hec quia multum
 Constringunt, dolor inde solet contingere magnus.
 Que si sic lateant, et ab illis effluat humor,
 Primo fiat eis hoc quod sedare dolorem
 Fomentum poterit de cortice castanearum,
- 85 Huncque cucurbita det, set marubium tibi nigrum
 Radicem prestant mentastrum cumque molena
 Origanum, solee veteres, colophonia, trita
 Pulvere subtili; vivis carbonibus inde
 Aspersis, patiens supra sellam penetratam
- 90 Sic sedeat pannis coopertus, ut inde per anum.
 Fumum surgentem capiat, quod terve quaterve
 Prima dies faciat donec constrictio fiat
 Sanguinis atque dolor minuatur; sanguisugeque
 Apponantur eis ut suggant; sique (1) molene

(1) Les 24 vers suivants proviennent d'une source qui m'est inconnue; il n'y a que des rapports éloignés avec le *Comment. des Quatre-Maitres*. (p. 197).

- 95 Pulvis sit positus vivis carbonibus, ut iam
Dicitur, et fiat hinc fomentatio, confert.
Aut blavi panni fiat combustio, cuius
Ac atramenti, testarum pulvis et ovi,
Confert istud idem, quia multum stringere fertur:
- 100 Postea sanguisugas ponens curabis easdem.
Si micleta (?) forent athanasia mixta, set illis
Portulaca darent succum, poligonia iuncta
Atque corrigiola, muliebrem sistere fluxum
Dicitur et ventris hec potio sumpta frequenter,
- 105 Continuum fluxum curans emoroidarum.
Aut confectus aqua pluviali cameleonte
Flos, aut cum latice roseo, sumptusque frequenter
In potu, fertur tres dictos stringere morbos.
Hic fomenta valent foliorum solius herbe
- 110 Quo dolor infestat, vino decocta vel ampne.
Cumque velit medicus, facile sic provocet illas:
Si lateant intus aloen comburat in olla,
Hinc fumum patiens venientem sumat in anum,
Ut predicta docent. Si vis sedare dolorem,
- 115 Plumbato sit vase diu paritaria trita;
Cui laticem roseum iungas ovi que vitellum,
Et cataplasmentur. Si vis sedare tumorem,
De rute foliis oleo coctis cataplasma.
Utque cadant atrici submitte cucumeris agri
- 120 Succum clisteri vel consimili, set ibidem
Unam vel binas, quem sic dimitte per horas;
Hoc fiat donec inceperit ardor adesse,
Tunc ungetur eo quod supra scribitur albo
Unguento, roseus ampnis quo mittat acetum;
- 125 Hinc donec sanus sit fomentatio fiat.
Si sint exterius (1) grosse, set nulla putredo
Exeat hinc, folia dent arthemisia trita,
Absinthum pariter, olei decoctio fiat
De lino facti, quantum perferre valebit
- 130 Apponas calida; quod sic dimitte diebus
Quatuor aut trinis, et si prodesse videbis,
Tunc cum predicta poteris curare medela.
Si non decrescant, caprifici sumito fructus,
Quos olla combure rudi; carbonibus inde
- 135 Factis fiat et hinc pulvis, modice prius uncto
Melle loco; post hoc spargatur pulvere tali:
Succida lana loco ponatur, pressio cuius
Cum pede sive manu fiat; cum noveris illum
Hic infrigidatum, pulvis superadditur idem;
- 140 Sic fiat donec has noveris esse minutas;

(1) *Interiorius vel exteriorius* Roger.

- Quas si curare penitus vis, atricus omnis
 Aut ficus filo serico stringatur, et eger
 Si tulerit, liceat incidere quemlibet horum;
 Quod si non tulerit, filum dimittito donec
 145 Hinc cadat; inde super atricum quemcumque parumper
 Unguinis appone rumpentis, capsula cere
 Quod capiat, ferrumve calens ponatur ibidem.
 Set si non sanguis hinc exeat, immo putredo,
 Tunc temptetur utrum procedat ad os natium, vel
 150 Os longaonis; si sic, dimittimus illum;
 Si petat os natium, ferro combure calenti,
 Aut per idem vulnus rompens apponimus unguen;
 Hinc ovo posito quasi cetera vulnera cura.

**CAP. 7. (Rog. III. L.). De stranguria propter vulnus pectinis
 aut vicinarum partium vesice.**

- At quia stranguriam contingere sepe videmus
 155 Vulneris ob causas varias in pectine factas,
 Et iuxta partes vesice quaslibet, illi
 Subveniamus ita: sumas cinerem foliorum
 Radicumque simul ebuli, substantia cuius
 Addita sit; bullita prius sint omnia trita;
 160 Huic cataplasmata quam fervida ferre valebit
 In sacco ponas, urinam protinus edet;
 Galline morsus, oleo paritaria frixa,
 Atque superposita, reddent velociter illam.

CAP. 8. De exitu ani.

- Hunc sic curemus si forsitan exeat anus:
 165 Illud apostolicon nostrum calefiat ad ignem,
 Quo calido podex tingatur, retrahit ipsum
 Protinus; hoc fiat quotiens instare necesse
 Videris; hinc folia ficus, paritaria cocta
 Cum foliis porri sint, aut paritaria sola
 170 Ampne diu cocta, quo sic se balneet eger.

CAP. 9. (Rog. IV. 1). De vulnere scie.

- Vertebra forte scie vulnus si leserit ensis
 Sic ut pars quedam maneat, si quid removendum
 Sit, remove, curans ut te sutura docebat.
 Cui si sit telum fixum quod non queat inde
 175 Educi leniter, incidere convenit ipsam
 Quo latet hoc carnem, licet hoc evellere nostris
 Forcipibus. Vel sic: balistam tende, ligetur
 Ferrum cum corda baliste firmiter, assit

Os qui contineat; quam sic distentito, statim
 180 Eiciet ferrum, cui postea cura patebit;
 Et si non fuerit os lesum cura patescit.

CAP. 10. (Rog. IV. II). *De vulnere coxe cum ense vel aliquo simili.*

Ense vel a simili si fiant vulnera coxe,
 Sive sit os lesum seu non, dent brachia curam.

CAP. 11. *De lupo et eius signis et cura (1).*

Sic curare lupum poteris cum noveris illum;
 185 Quem signis istis nosces: apponito carnem
 Galline morbo, cuius consumptio facta
 Conscius esse lupo fertur nec mortificato;
 Quem sic mortifices: dent mel, sal, ordea, libram
 Ana, pugnata stuppe de canabe sume;
 190 Omnia comburens olla tere; pulvere facto
 Hunc impone loco bis cotidie patienti;
 Set prius ipse locus bene sit perlotus aceto.
 Aut hic fit si vis pulvis permixtus aceto,
 Et sic appositus quem mire mortificabit;
 195 Hinc ulcus curent caneri medicamina scripta.

CAP. 12. (Rog. IV. III). *De vulnere genuum.*

In genibus vulnus si sit lesamque patellam
 Separet ex magna parte, sutura docebit
 Te curam; tamen ex transverso lesa patella
 Sive sit aut non sit, ex dictis cura patebit;
 200 Sique sit hic telum fixum, si ducimus illud
 Ut prescripta docent et sic curabimus ipsum.

CAP. 13. (Rog. IV. IV). *De vulnere cruris et coxe
 quocumque modo facto.*

Insistes cura coxis et cruribus una;
 Hoc superaddetur quod si sint vulnera facta
 A genibus digitis tribus, inferiusve suprema
 205 Parte in carnosa cruris, kilis organa vena
 Si foret incisa, verearis adesse pericla:
 Unde lacertorum super istis cura notetur.
 Hoc tamen attende quod si tumor inferiora
 Duricies, nigredo, dolor conscendere tendat,
 210 Esse malum signum dicas, set ad inferiora
 Non sic mortale quoniam prescripta iuvabunt;
 Istud idem fiat si crus telo penetretur.

(1) Ce chap. paroit tiré en partie des Quatre-Maitres (p. 140). *

- Vertebra si casus aut percussura salire
 Fecerit a coxa, discurrens humor ad illas
 215 Partes si causa fuerit, qui iunxerat ossa
 Nervus si ruptus fuerit, semper remanebit
 Claudus, set poterit patiens sic inde iuari:
 Assit ei medicus, patiente iacente supino,
 Oppositus residens, eius pedibus revolutis,
 220 Istius fiat ab ea compressio coxae
 Crus retinens; alius et fortis firmiter assit
 Qui teneat corpus, partem trahat usque supremam;
 Inferius medicus pedibus premat atque reducat
 Usque locum proprium; si viderit expediendum,
 225 Fasciis binis eger religetur, ut unus
 Juxta iuncturam sedeat capud ipse tenendo
 Ex ima parte, sit et alter idem faciendo
 Ex alia, tractum sic equa lance reaptet.
 Mensurare pedes hic convenit ut sciat uter
 230 Stet bene, ne medicus fallatur, calcaneosque
 Mensuret pariter natis utraque si iacet eque,
 Ecce bonum signum; tunc ovo petia tincta
 Apponatur ibi plumaceolusque, liget quem
 Fascia magna; loco patiens statuatur in arto
 235 Ne vagus in coxis motus disiungat easdem;
 Unguina predicta simul et fomenta sequantur
 Sique (1) relaxentur a coxis vertebra solum
 Humor vicio, detur purgatio grata;
 Fortia vel fiant clisteria morsus ut horum
 240 Provocet humores et ad intestina reducat.

CAP. 15. (Rog. IV. vii (2)). *De ruptura ossis coxae cum ruptura
 carnis et vulnere.*

- At si rumpatur os coxae, primo reducas
 Usque locum proprium; carnis si ruptio fiat
 Et vulnus, membrum lesum sumatur utrinque
 Leviter extensum; manibus compressio fiat:
 245 Hanc trahat una manus, illam trahat altera partem
 Usque locum proprium repelat, plasmare tenetur
 Hoc membrum medicus loca propria cum tenet illud;
 Tunc cum plagella liget hoc albumine fusa,
 Appositis stuppis astelle deinde locentur,
 250 Firmiter inde liges, faciatque coagula sanguis
 Unde fugam capiat fluxus, ne ledat eandem

(1) La source des vers suivants m'est inconnue.

(2) Avec quelques développements qui paraissent tirés du chap. sur la fracture de l'humerus.

Fistula; stricturam, si livent membra, relaxes,
 Et curam sequere veluti tibi brachia pandunt;
 Hic tamen addatur ut mensuratio coxe
 255 Fiat et alterius pedis unius digiti sit;
 Inter utrumque capud ossis dimissio facta
 Ampla ligetur ei per se plagella, super quam
 Altera ducatur et circa vulnus ibidem
 Ut circa reliqua similis fit subdita cura.

CAP. 16. (Rog. IV. VIII). *De disiunctura cruris a coxa.*

260 Si crus a coxa disiungitur, hic eadem sit
 Ut cubiti cura, que suprascriptur armi
 De disiunctura; fomentis unguinibusque
 Premissis ovi sit sic albumine tineta
 Stuppa velut supra canitur; prius osse reducto.
 265 Usque locum proprium, supra tabulas religetur
 Primo contractum; post hec extensio fiat;
 Postea paulatim moveatur et ire sinatur.

CAP. 17. (Rog. IV. IX). *De ruptura cruris cum vulnere
 carnis et sine.*

Rupture cruris sine vel cum vulnere carnis.
 Dicimus illud idem quod supradiximus armi,
 270 Hic nichil addentes nisi quod spacium digiti sit
 Inter utrumque caput ut paulo scribitur ante;
 Hic attende trium quod per spacium digitorum
 Inferius suprave genu si ruptio fiat
 Cruribus aut coxis, signis adiuncta sinistris,
 275 Ut prescripta canunt, mortalia signa notabis.

CAP. 18. (Rog. IV. XI). *De fistulis et caneris in hiis locis
 nascentibus.*

Hec loca si quando cancer vel fistula lesit,
 Os quandoque solet tabescere; sepius ipsam
 Carnem corrumpit tantum; set sunt quia partes
 Iste carnose, nec nervis arteriisque
 280 Aut venis plene, partes securius istas
 Incendas aut inscidas, et eis violenta
 Ponas unguenta cum pluribus ante relectis;
 Hic etiam cancer sese quandoque coartat,
 Sepius elargat; cum se corrodit ab ipsis
 285 Partibus hic laterum, nos elargando labella
 Inscidemus cum vivo tenus undique cultro;
 Effluat hinc sanguis expressus, et usque profundum.
 Post hec uremus; hinc ovum ponimus atque
 Cetera que supra tibi sunt prescripta sequantur.

- 290 Hic (1) aciem ferri si forte vel horreat ignem,
 Est corrosivis utendum: mortificetur,
 Elevet et crustam; cui tunc apponito pultes
 Ex apii succo factos triticique farina,
 Tamque diu positos donec per se cadat illa
- 295 Crustula; tunc album secure ponimus unguen,
 Donec sanetur, cum pulvere thuris acutum;
 Pulvis et olibani, si desit, sufficit illi.
 Ossibus implicito si forsitan eminet ipse
 Membro, sic cures: de cera capsula fiat
- 300 Aut pasta sanam quam circumvolvito carnem,
 Unguentum et interius rumpens apponito, sic quod
 Ipse locus patiens repleatur, mortificetur
 Sic infecta caro, sic et corrosio fiat;
 Quod sic a mane sero dimittimus usque,
- 305 Aut e converso; post hec apponimus ovum
 Ut cadat ignis ab hoc; casum cum noveris eius,
 Usque locum scindas ossis; quod videris ortum
 Hic male, quidquid erit, remove radicitus illinc,
 Cautius os radens, quantum cognoveris ossis
- 310 Infectum, remove; carnem cum noveris aptam
 Crescere vel super os veluti craneum reparari,
 Vulneribus scriptam liceat superaddere curam.
 Si tamen os totum videas hoc mortificatum,
 Amplius hoc nostre pudeat committere cure.
- 315 Exterius factum solet hunc curare psilotrum;
 Si niger est rursus, cancer vel fetidus, ipsum
 Affodillorum cum pulvere mortificamur.

CAP. 19. (Rog. IV. XII cum add. XI.). *De pustulis et ruptura
 carnis que fiunt in cruribus que dicuntur malum mortuum.*

- Pustula, ruptura, si sint in cruribus orta,
 Unguine curantur capitis quo rima iuvatur;
- 320 Hic tamen addatur patiens quod mane levabit
 Urina propria circa loca rupta frequenter;
 Post hec abstergat; post hoc ungatur eodem.
 Pustula cum fuerit amota iuvamine tali,
 Sanaque ruptura, nitidum superaddimus unguen;
- 325 Hic aqua set rosea vice permutatur aceti,
 Communisque vices oleum suplet violatum.
 Aut (2) staphisagria subtili pulvere trita,
 Porcinumque vetus illi coniunge sagimen;
 Unguento tali curatur pustula talis.
- 330 A plerisque solent tales *mala mortua* dici;

(1) Les huit vers proviennent d'une source qui m'est inconnue.

(2) La source des vers suivants m'est inconnue. Il en est de même pour le chap. 20.

- Signa solent ista comitari; crustula lata
 Duriciesque loci, cum prurritu quoque magno,
 Et quandoque sine, modice quibus humor habundat,
 Et quandoque nimis; quas sic curare solemus:
- 335 Primo diureticum datur oximel accipiendum,
 Postea squilliticum cum ruta, cum scabiosa
 Decoctis in aqua; purgetur cum benedicta
 Et yerlagodion; sint sufficienter acuta
 Elleboro nigro; post hec sit glandula tracta
- 340 Ut prescripta docent; post hec locus ille lavetur:
 Aut in aqua malva vel lappa coquatur acuta,
 Aut sarmentorum vitis lexiva paretur,
 Aut vinum calefac; horum quocumque lavetur.
 Post hec unguentum faciamus tale probatum:
- 345 Cum pinpinella lappam iungamus acutam;
 Enula cum rafano: celidonia dent tibi succum,
 Auripigmentum, thus, mastix, cadmia, vivum
 Argentum extinctum, maiori de nuce cortex,
 Sulfure cum vivo porci coniuncta sagimen;
- 350 Sic fac unguentum predictis appreciandum.
 Aut istud fiat, a multis sepe probatum:
 Enula cum rafano det succum, cadmia, mastix,
 Thusque cerusa simul subtili pulvere trita;
 Mixta hec cum succis oleo iungas et aceto.
- 355 Ustum si teritur equali pondere plumbum
 Et fex argenti, que conficiantur aceto
 Ac oleo, vino, set et hec appone vicissim,
 Et fac unguentum predictis sepe probatum.

CAP. 20. *De verrucis.*

- Tollere verrucas poteris sic funditus omnes:
- 360 Sume batuncellam cui iuncta brionia fiat;
 Hiis bene contritis veterique sagimine porci,
 Sic superapponas si vis ut deleat illas,
 Quas agrimonia commixto tollit aceto;
 Aut super hanc stillans accendas sulfur ad ignem;
- 365 Aut lignum viride, vel flores sume geneste
 Vel frondes, tollet verrucas si fricet inde;
 Quas etiam tollit quem dat kalendula succus;
 Sive leventur acus cum cuspide; calx et aquata
 Viva sit apposita, verrucas tollet, et inde
- 370 Unguento sanes tibi quod dent lilia, sive
 Unguento fusco cures vel pulvere rubro.

CAP. 21. (Rog. IV. XIV.) *De incendio ignis vel aque calide.*

Si quis ab igne foret combustus aquave calenti,

- Primo latex gelidus communi iunctus olivo
 Sit bene commixtus, aqua rursus iuncta sit illi
 375 Atque diu mixta, quo sit locus ille perunctus.
 Aut cortex maligranati mollificatus
 In vino, coctus in eodem, postea tritus,
 Ovo commixtus, ungetur et hinc locus ille.
 Semperviva minor et maior, cressula trita,
 380 Syphula cum solatro, sint omnia pondus ad equum
 Hiisque recens porcinus adeps iungatur, et istis
 Igne diu coctis, colatis, addito eere
 Masticis et modicum; nimis hoc conferre solebat;
 Summaque sambuci veterique sagimine mixta,
 385 Et sepo, trita; tribus hec dimitte diebus
 Ut sic marcescant, post hec aqua decoquat illa,
 Hec colatura nostrum servetur ad usum.
 Sed (1) tamen in primis locus hic combustus ad ignem
 Ponatur, quia sic adpartio magna pororum
 390 Fiet, ut exalet ignitos spiritus inde,
 Humor et ille locum qui fluxerat usque dolentem;
 In vinum tepidum membrum ponatur adustum,
 Exalare facit si tocus ustio fiat.
 Cumque sapone valet si iugis inunctio fiat;
 395 Aut aqua iungatur oleo, moveatur, et inde
 Dimittas residere parum; sufflabis et illud;
 Cui miscens aliam pariter fac terve quaterve;
 Tunc aqua iungatur et sit locus inde perunctus;
 Atque fabe folia viridis contrita iuvabunt;
 400 Absintho mixta confert auxungia trita,
 Atque vitellorum conferre solebat olivum;
 Anseris et tepidum confert stercusque bovinum.
 Et valent ista (istis?) fuerit si iuncta cerusa (2).

CAP. 22. (Rog. IV. xv avec quelques additions). De eodem si usq
 ad profundum penetraverit.

- Ignis si multum penetraverit usque profundum.
 405 Hic apponatur unguentum sepe probatum:
 Usti quod plumbi dragmas bis quatuor ana
 Fecis et argenti recipit cum mastice thuris
 Ana bis binas, sit et uncia trina ceruse;
 Hec contrita diu sint; post hec vermicularis
 410 Accipias succum pariter quem syphula prestat,
 Et solatrum cimeque rubi, sit pondus ad equum,
 Supradictorum de quolibet uncia trina,
 Tantum communis olei sit vel violati.
 Commiscere diu liceat succos et olivum;

(1) La source des vers suivants m'est inconnue.

(2) Ce vers est ajouté à la marge par la main qui a écrit le reste du manuscrit.

- 415 Postea predictus pulvis iungatur eisdem,
Inde latex roseus, et sicut conficis album.
Unguentum, facies istud; plantaginis ipsum
In folio ponas vel caulis, sicque reponas.
Aut in aqua calcem vivam dimitte, set illam
- 420 Ablue ter, sic usque dies trinos requiescat;
Proicias et aquam, semper prodesse solebat.
Aut cum calce bene contritum sit violatum
Aut oleum roseum, vel si commune sit illi
Commixtum, rursus predicto dilue more,
- 425 Proicias et aquam, reliquum servetur ad usum;
Hoc etiam mire confert a frigore tactis
Et quoscumque gravat quasi mortificatio membri;
Et conferre solet hic unctio facta saponis
Sarrascenorum si primo forte veniret;
- 430 Sicque mel appositum multum conferret eidem
Unguentumque quod ex oleo roseo nitidaque
Cera fit, confert; istis set iunge cerusam,
Sic fit ad ornatum faciei sepe probatum.

CAP. 23. (Rog. IV. XVII modifié). De spasmo superveniente vulnere.

- Sique superveniat ledens in vulnere spasmus,
- 435 Unguine curetur isto quod sic tibi fiat:
Musceleon dragmas octo det petroleonque
Quatuor et dragmas edere tres gumma ministret
Atque storax rubea calamitaque dent tibi binas,
Ana dimidiam licet hiis adiungere dragmam;
- 440 Addito communis olei, butiri quater octo
Pondus ad equale, cere quibus uncia sola,
Masticis, olibani iungatur et uncia semis;
Cuncta terenda teras, oleum miscere licebit
Cumque liquescendis spatulis ducendo frequenter,
- 445 Pulvere cui misso sic decoque sufficienter
Ut spissum pateat et sic appone storacem;
Istud sic factum nostrum servetur ad usum;
Ungere cumque velis, ignes tibi construe binos
Inter quos collo, spina, cerviceque toto
- 450 Corpore nudato sibi talis inunctio fiat.

CAP. 24. De spasmo et arthetica frigida (1).

Frigida si causa spasmum gravat artheticamve,
Cornu cervinum radatur parte suprema,
Altera pars trita vino decocta sit albo
Per tres sive dies binas; substantia vini

(1) La source de ce chap. et des deux suivants m'est inconnue.

- 455 Cum sit consumpta dictum magis addito vinum;
 Hiisque cinoglossa, cum iam decoctio ferme
 Facta sit, addatur bene trita, quod inde liquescet
 Succosum retine cum iam colatio facta est.

CAP. 25. De arthetica ex calida causa.

- Si fuit ex calida causa, curabis eodem
 460 Unguento, tamen hoc coctum sit aqua vel aceto.
 Aut sempervive succum trahe iusquamive
 Aut solatri, solet hoc nimium sedare dolorem,
 Et iuvat hoc oleum de cassilagine factum,
 Sed tamen antidoto fucco (?) purgatio fiat.
 465 Sume (1) siligineum far et iungatur acetum,
 Et fac emplastrum quo fit dolor ille locandum;
 Si fuerit calida, fiet sic alleviata;
 Frigida si fuerit, plus quam prius ipsa delebit.

CAP. 26. De arthetica ex frigida causa.

- Causa set artheticum si frigida leserit ullum,
 470 Aurea laurino tunc adiungatur olivo,
 Unde locus patiens ungetur; conferet istud.
 Decoque vel catulum cum vino, vulpeculamve,
 Pinguedo cuius tales servetur ad usus.
 Anseris (2) unguentum vel vulpis plus preciosum
 475 Est in predictis, huiusque receptio talis
 Est: cum thure pici sepum iungatur ovinum,
 Et porcinus adeps, modicum cui iungito cere.
 Repleto ventre, qui prostituatur ad ignem,
 Et sic assetur pinguamen ut excipiatur;
 480 Hoc erit unguentum precellens omne talentum.
 Anseris aut fimum iunctum butiro coque maio,
 Atque super prunas lentas agitabis eundem;
 Forti colatum panno servetur ad usum.
 Sique necesse foret, primo purgatio fiat
 485 Ut prescripta docent, post hecque localia fiant.
 Sic removebis eam: caprifolium tere cui sit
 Salvia coniuncta, quibus urtica sociata
 Pulvere cum piperis, infundas panis aceto
 Micas; emplastrum sic fiet sepe probatum.

*CAP. 27. (Rog. IV. XVI (3)). De lepra et eius speciebus
 et signis et cura.*

- 490 Quatuor humores in nostro corpore regnant:

(1) Les quatre vers suivants sont au bas de la page.

(2) Les 10 vers suivants sont au bord de la page.

(3) Ce chapitre offre au commencement et à la fin beaucoup d'additions dont quelques unes paraissent tirées du *Commentaire des Quatre-Maitres*, ou d'une source commune.

- Sanguis cum colera rubea, cum flegmate nigra;
 Quorum si magna fuerit corruptio facta
 Nascetur lepra variis ex casibus orta:
 Sanguinis ex causa surgens elephancia nata
 495 Dicitur; ut sanguis humorum maior habetur
 Sic elephans maior animalibus, utque leonem
 Testamur calidum pre cunctis, sic erit ista;
 Aut quia sit varius leo, sic variabitur ista.
 Comprimit atque fricat spoliū tyrus ut sibi tollat,
 500 Sic species ista se scalpere iugiter optat.
 Allopisis vulpi similatur more pilorum
 Quorum fit casus, cilium sic decidit istis
 Et pilus in capite; commixtus pessimus humor
 Cuilibet istorum lepram generare solebat.
 505 Sic quoque cognosces leprosos: tubera flava
 In facie nata vel livida, rubra quibusdam
 Sepius apparent, aliquando sponte recedunt
 Et surgunt iterum, sanies, prurritus et ardor,
 Corporis asperitas, macies, vox rauca, pilorum
 510 Casus vel membri, manuum fissura pedumque,
 Sanguinis et minctus, facies quoque rupta tumescit;
 Deficit olfactus, rubet estque rotundus ocellus,
 Hispida grossa cutis, aspectus et igneus hiis qui
 Ex calida causa patiuntur, frigida vultum
 515 Obtusum reddit, et ocellos sepe rotundos
 Et madidos, corpus humectum; cui caro mollis
 Glandula admixta cutis ad pinguedinis instar;
 Hiis aqua perfusa corium quasi labitur unctum;
 Punctio cruris adest et dormitatio membri:
 520 Prurritus, scabies aderunt quibus, atque quibusdam
 Non; set cum signis predictis pustula quedam
 Si fuerit nata coxis maior reliquarum,
 Numquam curatur; hec omnia signa notentur
 Partibus extremis, facie, manibus pedibusque,
 525 Cruribus et coxis, scrutandaque virga virilis.
 Omnibus infectis est primo cura salubris
 Ut purgemus eos aliquo medicamine forti.
 Infectis vera ruffini nimis utilis esse
 Fertur ab expertis modico cum pulveris albi
 430 Ellebori; tamen humorum captat medicinam
 Quisque suam propriam; set sanguis si dominetur
 Flebotomare licet et scarificare frequenter;
 Hinc illis fiat unguentum tale probatum:
 Dragmas octo quater gallorum sume saponis,
 535 Panis porcini sex et bis quinque resumas
 Succī, iungantur viginti quatuor istis
 De succo fumiterre, totidem quoque cere
 Et spume vitri, piculeque sit unica libra,

- Atque lupinorum dragme sint octo, quaterque
 540 Octo fuligo dragmas det, tot vetus unctum;
 Addas hiis oleum quod sufficit et capitellum;
 Confice sic ista: que sunt tere cuncta terenda,
 Cetera sint igne liquefacta; set addito ceram
 Donec sint alia liquefacta parumper et illa
 545 Sic adiungatur cum pulvere; sicque tepenti
 Unaquaque die patiens ungatur ad ignem
 Usque dies septem; post hec ad balnea pergens
 Se lavet ut solitus fuerat rediensque quiescat;
 Postque dies trinos abscisio testiculorum
 550 Fiat, et in fonte cubiti cauteria fiant
 Ac humeri, super auriculas in fontibus ambas.
 Allopicis etiam preciosum conferet istud
 Unguentum: recipit piperis cum sulfure vivo
 Octo quater dragmas ana, piretri quoque sola
 555 Uncia, gallorum sit et unica libra saponis;
 Hiis olei fialam iungas, succi quoque porri;
 Cuncta terenda teras, oleo bullire sinantur
 Et succo modico; post hoc impone saponem
 Atque parum misce, quod dissolvatur ad ignem;
 560 Inde fricato locum lana, lanugine primo
 Abrasa, post hoc patiens ad balnea perget,
 Hicque moram faciens multum sudare coactus
 In solio, post hec ungatur et inde quiescat;
 Sicque die trino faciat, rasisque capillis,
 565 Sic iterum fiat donec curabitur eger.
 Precedat tamen hec istius mane sirupi
 Et sero pariter usus, digestio cuius
 Et fiat per eum; Lepre generalis in omni
 Est specie, scabie, serpigine, mundificatur
 570 Queque superfluitas epatis, renum stomachique;
 Et purgatur eo; binos curavimus isto
 Eiectos penitus leprosos; sic quoque fiet:
 Mirabolanorum citrinorum, kebulorum
 Indorum pariter dragmas bis quinque resumas
 575 Totque polipodium, liquiricia bellericusque
 Emblicus hoc tibi dent absinthum, cuscute flosque
 Quem dat borago, thimus, epithimusque, maratri
 Ac apii semen ana prestant tibi dragmam;
 Uncia sit bina tamarindi, cassia tot det
 580 Fistula, dent nucleis tibi pruna carentia passa
 Sexaginta tria, viole, manneque, rosarum
 Dragmis dragmas octo, zucari quoque libras
 Tres, fumiterre succi quod sufficit; ista
 Confice sic: primo per se tere cuncta terenda,
 585 Omnia cum succo coque preter mirabolanos,
 Et laxativa que colatura resolvat;

- Cui sic apposito zucaro servetur ad usum.
 Hiisque melancolica vitetur quoque dieta,
 Set porros in aqua bis lixos et fasianos
 590 Et pullos comedant gallinas atque columbas,
 Perdices, edos. Serpentem sumito ruffum
 Aut nigrum nemoris, spacioque trium digitorum
 Ex capitis parte scindatur, tot quoque caude,
 Et medium lixa cum porris, set prius ipsos
 595 Decoque quos comedat; serpentem cum speciebus
 Conditum post hec, predicto more, vel ipsum
 Scindas; in lini sacco maturare sinatur
 In vino mustove diu; patiens quoque vinum
 Hoc bibat assidue, plures quod liberat egros
 600 Ex aliis morbis; quotiensque sit accipiendum
 Hic audi; donec facies inflata notetur
 Egri plus solito, spes est vicina saluti;
 Si deturpata fuerit, cessare tumorem
 Adque statum proprium cum tendere videris ipsam,
 605 Utatur rursus predictis. Aut coque tales
 Serpentes oleo quod quelibet ulcera sanat;
 Ex humore pari iuvat omne genus scabiei.

CAP. 26. De scabie et prurritu (1).

- Preter eas curas lepre quas scripsimus ante,
 Sufficit ad scabiem liquide picis uncia sena,
 610 Sulfuris et vivi, de cera pondus ad equum,
 Masticis et thuris equaliter uncia sola;
 Addas communis olei quod sufficit illi.
 Aut sambucino mediano cortice trito
 Ac oleo cocto coles, oleoque retento,
 615 Cortice prolecto, ponatur pulvis et iste;
 Baccarum lauri, mirre, cum mastice thuris;
 Unguentum nostros istud servetur ad usus.
 Atque celidonicum nimis hic extat preciosum
 Hocque celidonie dat radicem lapatique
 620 Pondus ad equale succum, cui iungito tantum
 Porcini veteris adipis, liquefactio cuius
 Facta sit, aut olei communis; iungito ceram
 Et fac unguentum predictis sepe probatum;
 Eger acruminibus non utatur neque salsis.
 625 Aut (2) coque serpentes in aqua, cui iungito vinum,
 Addens frumentum quod gallinis ad edendum
 Proicias solum clausis ter quinque diebus

(1) La source de ce chapitre n'est inconnue.

(2) Les vers suivants sont au bas de la page, sans renvoi; ils sont écrits par une autre main. Voy. la fin du chap. 27 au quel cette addition se rapporte peut-être.

Aut plus; has comedat.
Intus et exterius cibus hic mundabit eundem.

CAP. 29. (Rog. IV. v.) *De vulnere pedum cum lesione nervorum et sine.*

630 In pede si vulnus fiat, nec lesio nervi
Aut ossis fuerit, vel sic, par cura sequatur
Ut manuum te cura docet que scribitur ante;
Ast in calcaneo fiat cautissima cura
Hic quia nervosa loca sunt, cauteria fiant.

CAP. 30. (Rog. IV. x.). *De disiunctione pedum a crure.*

635 Pes aliquando loco proprio disiungitur, atque
Nunc hac, nunc illac, nec plantam nec quoque calcem
Respicit; unde prius cum fomentis medicari
Unguinibusque decet prescriptis; inde trahatur
Fortiter a medico pes ut valeat remeare
640 Usque situm proprium quevis disiunctio nodi,
Undique compositis tabulis religatio fiat;
Si (1) dolor assit ei, vinum cum melle coquatur
Pondus ad equale, quod sic appone dolori.

CAP. 31. (Rog. IV. x.). *De disiunctura digitorum pedum.*

Sique pedum digiti fuerit disiunctio facta,
645 Ut prescripta manus eadem tibi cura patebit.

CAP. 32. (Rog. IV. LI. LI(2)). *De cauteriis et setonibus faciendis.*

At quia corporibus cauteria commoda prestant
Plurima, tractatus ipsorum iure sequatur,
Setonumque modum seriatim postea pandat;
A summo capitis inceptus tendat ad ima
650 Corporis, et quoniam cauteria plura fiebant
Pluribus atque locis apud antiquos, tamen usus
Que retinet noster per singula membra notentur.
In commissura capitis quo cellula iuncta est
Cum rationali fantastica crinibus ante
655 Rasis fac unum ferro candente vel auro
Usque patens craneum, sit cauteriumque rotundum
De lino factum; post hec immittito nodum
Arboris aut edere set per medium penetrare,

(1) La source de ces deux vers m'est inconnue.

(2) La plus grande partie de ce chapitre est tirée d'une source qui m'est inconnue. Toutefois elle a avec le *Commentaire des Quatre-Maitres* un rapport incontestable.

- Sic aptetur ei filum quod cum removeri
 660 Debeat, ut tractus sit ab hic iterumque remissus;
 Tempore quod longo sic dimittatur apertum,
 Unaquaque die quod bis remove licebit,
 Cui pannum nitidum, vel bis vel ter duplicatum,
 Apponas rarum; sic apta ligatio fiat;
- 665 Et quandoque crucis ad formam fit cutis apta
 Scissio, quartariis ipsis velut ante retractis
 Scripta docent, formaque pari combustio fiat
 Fortiter impressa craneo; si fortis et ipse
 Sit patiens et forte capud, servetur apertus
- 670 Hic locus atque teres, immissis sepe tuellis
 De lino factis, plumaceolum superaddas;
 Hiis ita dispositis fiat religatio grata;
 Hoc valet ad maniam, coleramque nigram, scotomiam
 Et pedicon, fluxum lacrimae, capitisque dolorem
- 675 Quemlibet; hoc auris nimius dolor et tumor omnis
 Sedatur; reuma stillat si forte deorsum,
 Partibus a superis hoc fiat in omnibus istis.
 Fiat in occipite ferro candente rotundum
 Pro litargia vel dictis omnibus unum
- 680 Ut predicta docent, quod conservetur apertum.
 Auris tinnitus si forte sit inveteratus
 Fistula sive dolor oculis aut dentibus insit,
 Aut auri; post hanc simili ratione fit unum.
 Pro causis cranei prescriptis fiat et unus
- 685 Auris per medium seton, quandoque fit auris
 Per mediam pulpam, quod conservetur apertum.
 Si dolor in facie vel deturpatione fiat,
 Aut doleant dentes, sub mento fiat et unus.
 Si doleant fauces aut collum, sive supreme
- 690 Partes, si reuma distillet ad inferiora
 Partibus a superis, aut sit contrarius eius
 Transitus, interius vel ad exteriora reductum,
 Organicas iuxta venas immittimus unum
 Setonem dextra, reliquum (sic) quoque parte sinistra.
- 695 Si doleat thorax ex pressura digitorum
 In ptisicis, vel si per se fuerit dolor ipse,
 Ad latus ipsius inter geminas licet unum
 Costas immitti, maneat quod tempore longo.
 Si peripleumonie vicium vel pleuresis assit,
- 700 Aut vicium stomachi, pulmonis vel dolor ullus,
 In costis inter umbilicum medio fit
 Pectoris et furcam, quod et obliquare licebit;
 Ob causas istas hec et cauteria fiant:
 Si dolor ascellas aut fauces occupet, armi
- 705 In medio fiant; si brachia nuda patescant
 Venis et pateat fons, inter caumata fiant;

- Si fluat usque manum tumor aut appareat eius,
 Si dolor artheticus in colli posteriori
 Acrius infestet, inter spondilia dorsi
- 710 Cautius uratur ne fiat lesio corde,
 Quo iacet hic unde sequeretur forte periculum.
 Si (1) tumet aut humerus aut armus si doleatve,
 Retro tribus digitis a nodo fiat in armo
 Ustio, quod causis capitis confert oculisque.
- 715 Si dolet atque tumet armusve manusve decenter
 Pollice vicino digitisque in concavitate
 Ac inter digitos omnes cauteria fiant.
 Ista iuvant istas causas veteremque cyragram.
 Asmaticis cauma confert in concavitate,
- 720 Pectus epyglotum quo sese continuantur.
 Epatis ad vicium super ipsum caumata fiant.
 Spleneticis seton unus mittatur ad ipsum
 Aut duo, semotum tamen istud fiat ab illo.
 Si dolet aut inflat umbilicus, sub eodem
- 725 Mittatur seton spacioque trium digitorum.
 Si doleant lumbi, lumbis in fonte sub ipsis
 Mittatur seton cum nodo in finibus eius.
 Si doleat spina, setonem mittito trinum:
 In medio spine sit primus, et alter eorum
- 730 Sit supra digitis tribus, infra tercius assit.
 Si doleant testes aut inflentur, sub eisdem
 Mitte per osceum setonem, vel duo fiant.
 Propter diversas causas emoroidarum
 Inter utrumque natem setonem mittimus unum.
- 735 Adque sciam fiant super hanc cauteria trina
 Ad nodum, solum vel tripunctale fit unum.
 Adque iuvementum totius corporis una
 Fiant cauteria duo, sub genibus; digitus sit
 Ter mensuratus, tot supra talus adoptet.
- 740 Fiat et arthetis ustura in concavitate
 Sub pede cum nodo, multis conferre solebat.

Explicit liber de Chirurgia.

(1) Les vers suivants correspondent à Roland II, 40.

VII.

LIBER SEPTIMUS

DE MODO MEDENDI.

INCIPIT PROLOGUS LIBRI DE MODO MEDENDI.

In sublime volet fixus stilus hactenus imis,
 Et prerupta maris sicco pede transeat, absque
 Remigis auxilio vel classis; transeat Alpes
 Incedens pedibus metricis; doceatque mederi
 5 Ex antiquorum scriptis archana revelans
 Nexibus artatum metrice compaginis istum
 Rethorico ritu florescere nemo libellum
 Autumet. At veniam, si quid peccaverit auctor,
 Largius expectat dum res gravis ipsa recusat
 10 Esse resolvenda metrico vel carmine stringi.
 Qui licet incomptus incedens gnaviter artes
 Per calles, doceat que sit cautela medendi
 Quotque modis variare decet medicaminis usum,
 Que sit et utilitas, quibus actis musa laborem
 15 Compleat; at metuat primo livoris ocellum,
 Dente venenoso ne conterat hoc opus omne,
 Ne nimis exposita vilescat pagina presens,
 Incultam faciem lenonibus abdita velet,
 At lector licitus omnino revolvat eandem,
 20 Cuius ad obsequium nuper processit ad ortum

Explicit Prologus.

INCIPIUNT CAPITULA.

Qualiter se habeat medicus invitatus ad egrum	cap. 1
Qualiter se habeat ingrediens domum egri	2
Qualiter se habeat ed egrum ingressus	3
De iudicio pulsus	4
De iudicio urine	5
De confortatione egri et pronunciatione iudicii	6
Qualiter se habeat ad prandium invitatus	7
Qualiter sit sollicitus de egro in prandio	8
De vitatione mulierum in domo	9
Qualis debeat medicus eligi	10
De modo et diversitate cibandi infirmum	11
De iij modis medendi et primo de digestivis	12
De variatione digestivorum secundum locum et materiam	13

De signis manifeste digestionis	14
De alterantibus materiam	15
De evacuantibus materiam, sive purgantibus	16
Quot modis evacuatio sive purgatio fiat	17
De evacuatione sanguinis et quot sint attendenda circa flebotomiam	18
Que complexio magis aut minus sit flebotomanda	19
Qualiter secundum vires magis aut minus sit flebotomandum	20
Quo tempore magis sit flebotomandum	21
Quibus locis magis sit flebotomandum	22
Qua parte corporis minuendum sit secundum diversa tempora anni	23
Qua etate magis flebotomandum sit	24
Qualiter secundum consuetudinem sit flebotomandum	25
Qualiter secundum qualitatem regionis sit flebotomandum	26
Quod secundum qualitatem sexus sit flebotomandum	27
Quod secundum qualitatem sanguinis sit flebotomandum, et de signis repletionis sanguinis	28
De substantia et colore sanguinis	29
Qui morbi magis habeant fieri ex sanguine	30
Que accidentia magis faciant habundare sanguinem	31
Quibus horis dominantur singuli humores	32
De signis repletionis colere	33
Qui morbi magis habeant fieri ex colera	34
Que accidentia magis faciant habundare coleram	35
De signis repletionis flegmatis	36
Qui morbi magis habeant fieri ex flegmate	37
Que accidentia magis faciant habundare flegma	38
De signis repletionis melancolie	39
Qui morbi magis habeant fieri ex melancolia	40
Que accidentia magis faciant habundare melancoliam	41
Que membra habeant repleti magis	42
De signis repletionis capitis et qua parte eius dominantur singuli humores	43
De signis repletionis stomachi et ex quibus humoribus habeat repleti	44
De signis repletionis epatis	45
De signis repletionis intestinorum	46
De signis repletionis splenis	47
De signis repletionis fellis	48
De signis repletionis renum et lumborum	49
De signis repletionis pulmonis	50
De signis repletionis vesice	51
De signis repletionis matricis	52
De medicinis laxativis et diversis modis earum	53
Quot sint attendenda ante purgationem faciendam	54
De preparatione corporis ad purgationem	55
Quot modis utimur medicinis laxativis	56

Quibus horis dande sint medicine laxative, et qualiter conservandi sit potionati.	57
De sinthomatibus supervenientibus potionato	58
De sincopi	59
De febre	60
De nimio fluxu	61
De paucio fluxu vel nullo	62
De vomitu	63
De dissinteria	64
De spasma	65
De apoplexia	69
De ruptura vene	67
De tenasmo	68
De tortione ventris	69
De singultu	70
De siti	71
De fastidio	72
De debilitate nimia	73
De humoribus dissolutis et quomodo debeant constringi	74
De membris dissolutis et debilitatis et quomodo debeant confortari	75
De superflua materia morbi qualiter debeat consumi	76
Qualiter et quibus dande sint opiate	77
De medicinis constrictivis exterius apponendis	78
De restaurativis vel resumptivis medicinis	79
De membris consumptis et qualiter debeant restaurari	80
De conservatione convalescentium	81
De convalescente mittendo ad consuetas operationes	82
De utilitate proveniente ex usu medendi	83
De modo petendi licentiam et recessu medici	84

Explicit capitula.

INCIPIT LIBER.

CAP. I. Qualiter se habeat medicus invitatus ad egrum (1).

Cum fueris, medice, quandoque vocatus ad egrum,
 Auxilium queras ab eo qui cuncta gubernat;
 Angelus ut Domini comitatur forte Tobiam,
 Affectum mentis preter comitetur et actus.
 5 Dirigat atque tuos gressus in pace salubri,
 Nuncius inter ea tractetur honore decenti,
 Inquisitus utrum modico vel tempore longo

(1) Sur le traité : *De adventu Medici ad egrotum* du Codex de Breslaw, qui se trouve en partie dans les Ouvrages d'Arnauld de Villeneuve. Cf. Tom. II. pag. 73 et suiv. de la *Coll. Salern.* — *De R.*

- Ipsè laboravit ad quem te ducere querit,
 Qualiter invasit illum valitudo, quod ipse,
 10 Si poterit fieri, sic certificeris ab illo
 Inquirendo sua sinthomata; cautius egri
 Post hoc urina visa pulsuque notato
 Cum reliquis signis, quamvis non certificeris,
 Ex hiis que pridem nosti sinthomata caute
 15 Pandere sufficiet tamen, ut confidere possit
 Iiis dictis de te quasi de rectore salutis.

CAP. 2. Qualiter se habeat ingrediens domum egri.

- Cumque domum fueris ingressus ubi iacet eger,
 Protinus inquiras utrum confessio, Christi
 Corpus ei fuerint causa premissa salutis.
 20 Hiis igitur verbis affari te decet illos:
 Dignior est anima quam corpus; dignior eius
 Ergo salus; moneant igitur, queratur ut illa;
 Quod si non fecit faciat, vel polliceatur
 Hoc se facturum; morbi quia sepius orti
 25 Sunt pro peccatis; ablutis funditus ipsis,
 Scriptura teste, vestigia nulla patebunt,
 Nam solitis signis inspectis forte timebit
 Si super hiis sermo est, te desperare putando
 Plus desperabit, quem desperatio ledet.

CAP. 3. Qualiter se habeat ad egrum ingressus.

- 30 Ingrediens igitur ad eum vultum mediocrem
 Protendis, vitans cupidi gestumque superbi;
 Teque salutantes humili cum voce salutes;
 Cum quibus assideas residentibus; inde resumas
 Pectus, paulatim verbis mediocribus utens.
 35 Hiis interpositis, situs illius regionis
 Commemorandus erit, laudanda facetia gentis.

CAP. 4. De iudicio pulsus.

- Tandem conversus ad eum queras ab eodem
 Qualiter est illi; post hoc tibi brachia tendat
 Ut pulsum tangas; tamen hunc in parte sinistra
 40 Agnosces melius; sit testis Egidius auctor (1).

(1) Cette citation manque dans le codex de Breslaw et aussi dans Arnould.
 De R.

CAP. 5. *De iudicio urine.*

Post hec inspicias urine quis color insit
 Cum reliquis signis, et que substantia, queque
 Sint ibi contenta; generum variatio quorum
 Dat varias species morborum nosse frequenter;
 45 Hunc egrotare cum te mutatio pulsus
 Certificet, potius species urina fatetur
 Morborum, morbumque suum quod noveris eger
 Credet non solum per pulsum, set per eandem
 De te confidens quasi de rectore salutis.

CAP. 6. *De confortatione egri et pronuntiatione iudicii.*

50 Egro pendenti promittas inde salutem,
 Cumque recesseris hinc, dicas specialibus ipsum
 Egrotare nimis, quia si curaveris illum
 Sic maioris eris meriti laudisque favore
 Dignior; huncque moris si contingat, manifeste
 55 Dicent, a primis te desperasse; set ipse
 Cautius attendas generalia signa salutis
 Et privata, simul nomen retinendo prophete.

CAP. 7. *Qualiter se habeat medicus ad prandium invitatus.*

Cum te qui domui presunt ad prandia ducent,
 Non importunum gere te, set in omnibus apte,
 60 In mensaque loco pudeat discumbere primo,
 Appositosque cibos ne spernas, nec tibi potus
 Sperne propinatos, que sic inte requiescent
 Inque tui laudem prorumpent atque favorem.

CAP. 8. *Qualiter sollicitus sit de egro in prandio.*

Fercula cum varia mentem prandentis ad horam
 65 Mutent, ipse statum tamen a quocumque requiras
 Egroti, quia sic de te confideret ipse
 Plenius, attendens quod et inter deliciarum
 Multimodos usus non oblivisceris eius.
 A mensa surgens cum pervenies ad eundem,
 70 Dicas egregie te iam cenasse, set addas
 Esse ministratum tibi sufficienter; at ille
 Sollicitus semper hoc magis exilarabitur inde.

CAP. 9. *De vitiatione mulierum in domo.*

Totiusque domus ne te species mulieris

Cuiusquam fallat, oculos avertito men iga
 75 Cuius ad intuitum succensus mutuus is
 Forte creatoris oculos avertere; sensum
 Immutare potest medici curantis et egrum
 Exosum medico reddet minimeque faventem.

CAP. 10. *Qualis debeat medicus eligi. (1)*

Talis adoptetur medicus quem fidelem
 80 testetur, vitæque mundum;
 Plenius instructus sit in artibus; in medicina
 Tempore qui longo studuit; qui partibus orbis
 In multis residens, multis ditatus amicis,
 Cognitus a multis, facundus, nobilis ortu
 85 Aut alitu; gestus, aspectus conveniens sit
 Incessusque decens, habitu vultuque venustus;
 Moribus ornatus sit in omnibus et sit ab illo
 Semper honorandus et pura mente colendus
 Omnia qui cunctis bona dat, qui dirigat illum
 90 Et det ei nosse quid prosit egentibus illo,
 Et post hanc vitam digne mereatur ad illam
 Tendere quam Dominus iustis promiserat olim.

CAP. 11. *De modo et diversitate cibandi infirmum.*

Cumque cibare velis egrum, sunt tempora primo
 Conspicienda duo: symptomatis et simul anni,
 95 Quale, quid et quantum dandum, morbi genus, etas,
 Mos, regio, victus et constipatio, fluxus,

CAP. 12. *De iijor modis medendi et primo de digestivis (2).*

Cumque modos medici dent quatuor esse medendi,
 Digerat et primus, alter dissolvat, et alter
 Constringat vel mortificat, restauret et alter;
 100 Cum digestivis opus est occurrere morbo
 Sepius in primis; quibus utimur intus et extra;
 Intus, ut in febribus putridis aliisque creatis
 Humoribus vicio; set in apostematis ortu
 Utimur hiis extra; varius tamen est utrobique
 105 Sic operando modus: Intus sic digere totam
 Cum divisivis per partes ut liquefactam
 Natura vibrante queas expellere massam;
 Humida cum calidis iungas si digeris extra; (3)

(1) Même remarque que plus haut. *De R.*

(2) Ces règles générales sont prises dans le traité de Cophon : *De modo medendi*. Voy. aussi le traité: *De modis medendi*, Tom. II. p. 727. *De R.*

(3) Ici s'achève l'extrait qui se trouve dans les Oeuv. d' Arnauld de Villeneuve. *De R.*

Evacuare quidem tibi non licet usque parata
 110 Sic sit materia, potius quia lederet egrum
 Indigesta fluens, in corpore nam meliores
 Et liquidi fluere et compacti remaneret.

CAP. 13. De variatione digestivorum secundum locum
 et materiam.

- Prospectis causis morbi, variatio fiat
 In digestivis et per loca materiamque;
 115 Nam cum materia sit quedam fervida, quedam
 Frigida, sicque locus et digestiva notentur.
 Sunt loca vicina quedam, quedamque remota
 A nutritivis, quorum variatio sic fit:
 In nutritivis si fervida predominetur,
 120 Potet acetosum cum sero mane sirupum
 Cumque diureticis gelidis; at frigida si sit
 Oximelle diuretico fungatur, aquamve
 Consimilem potet, ut virtus, tempus et etas
 Et regio poscunt, set aque permixta calenti
 125 Sint predicta duo. Si spiritualibus insit,
 Detur acetosum nullum quia lederet ipsa;
 Set ptisanum detur in quo predicta coquantur
 Frigida vel calida que videris expedienda;
 Urinam ducunt et spiritualia purgant.
 130 (1) Si que sit in capite, detur quod dividat illam
 In fumumque resolvat eam; si sitque catarrus,
 Digere fumigiis illum; sumas calamentum
 Thus cum pulegio nitidoque decoque vino.
 Suscipiat patiens hunc fumum sepe diuque
 135 In nares et in os caput, et teneat coopertum
 Ne vapor exalet, set ad interiora subintret.
 Sique sit in splene, detur decoctio talis:
 Accipias apii maratri cum petrosilino,
 Radices brusci, sparagi, sit et addita nardus
 140 Linguaque cervina, ceterac, Venerisque capillus.
 Sique sit in costis, ut pleureticis, ptisanam da
 In qua decoctum sit lac quod amigdala prestat,
 Semina melonum citrulique, cucumeris, extra
 Apponatur ei de ficibus hoc cataplasma
 145 Siccis, althee radiceque, semine lini
 Et fenugreci, quibus alfita iuncta sit; ista
 Conficiantur ita, tere, decoque cuncta, farina
 Excepta, rursusque terens adiunge farinam
 Atque superpone, maturans conferet istud.

(1) Le préceptes suivants sont beaucoup plus étendus et plus détaillés de
 ceux du cod. de Breslaw. Voy. T. I. p. 77. De H.

- 150 Si sit materies in renibus atque remotis
 Partibus, ut pedibus, magis istis fortia prosunt;
 Nam suscepta per os virtus incorporat ista
 In stomacho, resolutus ab hiis fumus petit ipsa
 Membra; gerens horum morem, sic digerit ipsos
 155 Illic humores, licet a fervore remotos.

CAP. 14. De signis manifeste digestionis.

- Omnia que fiant donec digestio pandat
 Signa sui certa; que sic in febribus ipse
 Nosces dupliciter: proprii sint hominis actu
 Atque per urinam. Sic per sint hominatus: nam si
 160 Fortius affligat solito citiusque, patebunt
 In febribus typicis, in continuis secus extat
 Ut patet inferius; tot namque modis manifesta
 Signa per urinam tibi sint, intensa patescens
 Et tenuis primo; post hoc si spissa remissa
 165 Aut e converso; vel si sit primo remissa
 Et tenuis; post hoc horum mutatio fiat.
 Set si post spissam tenuis quandoque patescat,
 Hec duo sunt causa: consumptio materiei
 Aut eius raptus, que per sint hominatus nosces;
 170 Preterita nocte nam si fuit hoc alienus,
 Excubias passus, ascensum materiei
 Coniectes, aliter eius digestio fiet.
 Digestiva damus hiis ad causam precurrentem
 Non ad coniunctam; medicus quoque signa diebus
 175 Omnibus attendat ostensivis operantis
 Nature, viresque simul, quia copia maior
 Si fluat urine solito, vel ventris habundet
 Officium, sic quo cepit natura iuvetur;
 Talis apostaseos digestio signa figurat,
 180 Si locus incipiat albescere parte sub ulla
 Atque dolor minui, locus et mollescat, et album
 Et spissum pus sit; eiectio si facilis sit
 Pleureticis; in predictis licet evacuare.

CAP. 15. De alterantibus materiam.

- Intus et exterius appone quod alteret illam,
 185 Sepius in morbis minuens, ut et impetus eius
 Sit repressus ab hoc et diminuatur, et hoc fit
 Si capitis dolor infestet, causamque calor det
 Populeon iuvat; in tritei fervore iuvabit
 Trifera; sicque modis solet hoc conferre duobus;
 190 Si calor intensus sit ei, minuatur acumen.
 Altera materia si vis ut fiat, oportet

- Impetus ut minuatur ei, tamen alterat unum
 Quod non purgat, et est aliud quod et alterat atque
 Purgat; id in crasibus reliquis intellige quod nunc
 195 Dicitur, at quem sinthomata fortia raro
 Evacuare licet, prius hiis insistimus; inde
 Cum poterit fieri digestio materiei
 Fiet, tunc illam purgare salubriter audes
 Intus et exterius, et hic est moderatior usus,
 200 Potibus atque cibis hiis instans et medicinis.

CAP. 16. De evacuandis materiam sive purgantibus.

- Predictum sequitur alter modus ecce medendi
 Evacuare docens si quando superfluit ullus
 Humor in humano qui corpore det nocumentum;
 Hinc iubet eximius auctor: (1) digesta mederi
 205 Cruda movere vetans, nisi forsitan expediens sit;
 Humorum vicio corpus si forte gravatur
 Evacuare licet, set caute, quemlibet horum;
 Sanguis alit corpus, nature fidus amicus;
 Hunc cum flebotomo purgabis, cum colagogis
 210 Evacues coleram rubeam, cum flegmate nigram,
 Antidotis propriis, liber ut docet Antidotorum.

CAP. 17. Quot modis fiat evacuatio sive purgatio.

- Purgandi genera medico sint ista notanda:
 Venter et urina, vomitus cum flebotomia,
 Atque scaraxare doceat vel scarificare;
 215 Sudor, cauteria, rascatio, inunctio, sputa,
 Menstrua, emoroide, pessaria, suppositumque.

CAP. 18. De evacuatione sanguinis et quot sint attendenda circa flebotomiam (2).

- Si purgare velis cum flebotomo patientem,
 Attendenda crasis, virtus, tempus, locus, etas,
 Mos, regio, sexus, et quantum, quale sit illud
 220 Inde quod extrahitur, ut in hoc examine tutus
 Sepius attendas an raro sit minuendus.

CAP. 19. Que complexio magis aut minus sit flebotomanda.

Multum sanguineus et sepius est minuendus,

(1) Aphor. 22. Sect. I. Hippocr.

(2) Les préceptes sur la phlebotomie dans le texte de Breslaw précédent les signes de la digestion. De même les préceptes sont ici plus étendus. *De R.*

Colericus raro; tamen ut minuatur acumen
Et calor ipsius colere, modicum trahat inde;
225 Baro melancholicus et flegmaticus minuatur.

CAP. 20. Quod secundum vires magis aut minus sit flebotomandum.

Debilis at si sit virtus, modice minuendus
Quilibet est patiens, subeat ne forte periculum.

CAP. 21. Quo tempore magis sit flebotomandum.

Vere superfluitas est sanguinis et dominatur
Sepius et multum, tunc temporis est minuendum;
230 Rarius in reliquis modicumque, set in Cane nullus
Tollatur sanguis nisi sit tibi forte necesse.
Tempore cum sit opus, omni licet evacuare
Plectoricum corpus a sanguine, tollere massam
A reliquis, peccet si quando superfluis humor.

CAP. 22. (1). Qua parte corporis minuendum sit secundum diversa tempora anni.

235 Vere vel estate dextras inscindo venas,
Pocit et autumpnus et hiemps inscidere levas;
Est utrobique tamen usus variandus earum.

CAP. 23. Quibus locis magis sit flebotomandum.

Attendenda loca tibi sunt in flebotomia;
Alternis vicibus per tempora quatuor anni
240 Brachia percutias hiis in venis: mediana,
Epatica, cephalæ (sic); quarum variatio fiat
Plures ob causas, alibi tamen usus habetur.

CAP. 24. Qua etate magis aut minus sit flebotomandum.

In pueris senibusque minus licet evacuare
Sanguinis; in iuvene magis aut etate virili.

CAP. 25. Qualiter secundum consuetudinem sit flebotomandum.

245 Altera natura cum consuetudo notetur,
Ut minuat solitum medicus non desinat usum.

(1) Dans l'index qui précède le livre ce chap. vient après le chapit. suivant. On a trasposition. *De R.*

CAP. 26. *Quod secundum qualitatem regionis sit flebotomandum.*

Fervida si fuerit regio vel frigida valde,
Flebotomare minus certa ratione licebit.

CAP. 27. *Qualiter secundum qualitatem sexus sit flebotomandum.*

In muliere minus tollatur sanguinis, ejus
250 Cum sit debilior virtus, graciles quoque vene,
Frigidiorque viro mulier quia dicitur omnis.

CAP. 28. *Quod secundum quantitatem sanguinis sit flebotomandum et de signis universalis repletionis eius. (1).*

Flebotomandus erit multum cui multus habundat
Sanguis, et hiis vene turgentes sunt manifeste,
Hiisque frequens pulsus et velox, atque frequenter
255 Plenior et mollis, et habens urina colorem
Puniceum fiet, et erit substantia pinguis
Obscura facie; vel adest dolor anteriori
Aut dextre parti capitis, sputum quoque dulce:
Dulcia fastidit, sitit acra, sompnia cernit
260 Rubra; magis solito cui membra dolentque calentque
Est et subtumida facies plurimumque rubescens
Com tumidis venis oculorum sanguine plenis;
Plus infestatur patiens in sanguinis horis.

CAP. 29. *De substantia et colore sanguinis, et aliorum humorum; et quantum trahi oporteat (2).*

Sanguinis in primis color et substantia tracti
265 Sunt attendenda, cuius substantia primo
Si fuerit tenuis donec sit spissior ipsa,
Aut e converso, minus audaciter ipsum;
Sufficit in tractu mutatio facta coloris,
Purpureus proprius color est in sanguine fuso,
270 Flegmatis albescens, substantia mollis utriusque,
Citrinus colere, ruffos, rubeusque virescens,
In nigrum vergens niger humor, durus uterque.

(1) Tout ce qui suit manque en général dans le texte du cod. de Breslaw
De R.

(2) D'ici en avant le poète traduit sur un texte qui n'est pas arrivé jusqu'à nous: mais il paroît se conformer au *Regimen Sanitatis Salerni*. Cf. *Coll. Sal.* T. I. p. 489 v. 1333 à 1374, et passim; ou bien il donne un abrégé des doctrines enseignées par Céphon dans le traité: *De modo medendi*
De R.

CAP. 30. Qui morbi magis habeant fieri ex sanguine,

Si corrumpatur nec corruptus minuatur,
 Pleuresis aut sinochus, emptois hinc generatur,
 275 Pustula lata rubens, similis vel morfea, flegmon,
 Aschites, si sit diuturna repletio, tussis.

CAP. 31. Que accidentia magis faciant habundare sanguinem.

Excessum facit hunc omissio flebotomie,
 Etas, et tempus, regio, crasis atque dieta.

CAP. 32. Quibus horis dominantur singuli humores.

A nona noctis donec fluat hora diei
 280 Tercia, sanguinis est regnum, colereque sequenter
 Motus erit donec eiusdem nona sit; inde
 Nigrior humor adest donec sit tertia noctis;
 Hinc regnat flegma donec sit sanguinis hora.
 Sic per circuitum quisquis peccaverit horum
 285 In quadrante suo patientem vexat et angit.

CAP. 33. De signis universalis repletionis colere.

Si colere rubee repletio sit generalis,
 In ruffum vergens est et substantia clara,
 Urine facies et lucida, turbida sepe,
 Alba cum spuma, set epar si compatiatur,
 290 Citrina; pulsus durus velocque frequensque;
 Secessus colere mixtus, vomitus quoque talis;
 Excubias patitur, ignes et fulgura sompnus
 Ducit, amarescit os, lingua fit aspera. dextra
 In capitis parte dolor est aut anteriori,
 295 Aut ad radices ocolorum, buccinat auris;
 Citrinus color est oculis aut corpore toto
 Ariditas; calor et macies, languescit orexis;
 Cordis adest morsus, sitis, et mage frigida captat,
 Et patiens colere plus infestatur in horis.

CAP. 34. Qui morbi magis habeant fieri ex colera.

300 Herpes, ydrops siccus, herisipila, morfea, causon,
 Yctericus, terceus, ventris fluxus, frenesisque,
 A colera morbi procedunt sepius isti.

CAP. 35. Que accidentia magis faciant habundare coleram,

Mos, etas, tempus, regio, crasis, ira, dieta,

Excessum colere testantur et eius acumen.

CAP. De signis universalis repletionis flegmatis.

- 305 Flegmatis excessum signis cognoscimus istis:
Pulsus adest tardus et rarus, mollis, inanis;
Urine facies albens aut lactea, sputa
Multa, gravis sompnus, in quo cernuntur aquosa
Albave; sensus hebes, motus piger et sitis absens,
310 Et rugiens venter; dolor occipitis comitatur
Et cutis et facies albet cum corpore toto;
Distendit latus et stomachum, vexat, replet artus,
Irritat et minuit nativi iura calor;
Fiet et insipidus simili de flegmate gustus,
315 De dulci dulcis, de salso salsus habundat;
Sic et acetosus simili de flegmate fiet
Et vomitus similis et multiplicatur orexis;
Et patiens eius plus infestatur in horis.

CAP. 37. Qui morbi magis habeant fieri ex flegmate.

- Zimia, spasmus, ydrops, pedicon, apoplecticus error,
320 Morfea, lethe, lepra, patalasis, tussis, et asma,
Amfimerina febris, ex hoc humore creantur.

CAP. 38. Que accidentia magis faciunt habundare flegma.

Longa quies, etas, tempus, regio, crasis, esca,
Flegmatis excessum faciunt in corpore nostro

CAP. 39. De signis repletionis melancolie.

- Noscitur excedens hiis signis pessimus humor:
325 Urine tenuis facies et candida, clara,
Nigrave, spumosa vel livida, spissa frequenter
Aut tenuis, glauca, spumosaque, plumbea circum;
Pulsus erit tardus aut rarus, durus, inanis:
Livescunt oculi, facies, quandoque nigrescunt;
330 Suntque graves oculi cum lippitudine dura;
Acria sputa fluunt aut eructatio talis;
Secessus modicus, egestio livida sive
Nigra, timor, torpor et sollicitudo, dolorque
Et mens egrotans et prave suspiciones;
335 Visio nigrorum, terror, brevitassue quietis,
Atque dolor capitis leve vel posterioris
Partis; tinnitus auris, precordia tensa
Et rugiens venter, ventus, digestio prava;
Hiique melancolicis pluri infestantur in horis.

CAP. 40. *Qui morbi magis habeant fieri ex melancholia.*

- 340 Cancer et emoroidis, yposarcho, rigorque febrilis
 Quartanus, pestis elephantica, passio splenis,
 Et tumidus (1) morbus ex hoc humore creantur.

CAP. 41. *Que accidentia magis habundare faciant melancholiam.*

Etas et tempus, regio, luctus, crasis, esca,
 Istius humoris excessum ferre solebant

CAP. 42. *Que membra habeant repleri magis.*

- 345 Repleri solita medico sint membra notanda
 Hec: caput et stomachus, epar, intestinaque, splen, fel,
 Renes et lumbi, pulmo, vesicaque, matrix.

CAP. 43. *De signis repletionis capitis, et qua parte dominantur singuli humores.*

- Quatuor humores caput infestare solebant,
 Preter prescripta, quorum pateant tibi signa
 350 Hec: frontem sanguis, et levam pessimus humor,
 Et dextram colera, cervicem flegma molestat.

CAP. 44. *De signis repletionis stomachi et ex quot humoribus repletur.*

- Humores trini stomachum replere solebant,
 Per species varia quorum pateant tibi signa,
 Flegmatis excessum quodam prescripta docebant,
 355 Hiis superaddatur: sitis absens, fortis orexis,
 Si non os stomachi repletur, frigida ledunt
 Atque cibus nimius, fastidia, nausea fiunt;
 Os si repletum est, distensio, torsio multa
 Atque rugitus adest, ructusque sapore carebit
 360 Et spumosis erit; frigus, gravitasque profundi,
 Et quandoque solat nimio sudore resolvi;
 Albus, spumosis, spissus, plerumque liquescens
 Et fumosus erit cum muscillagine mixtus,
 Secesus multus, os insipidum, tibi signa
 365 Hec naturalis vitrei vel flegmatis assint.
 Flegmatis hec salsi: quadam salsedine mixtum
 Os aderit siccum, sitis, ariditasque palati,
 Et sputum salsum, vomitus, minuatur orexis
 Et predictorum signorum copia quedam.
 370 Flegmatis hec dulcis: erit eructatio talis

(1) Cod. *timidus*.

- Et sputum tale, fastidia sepe ciborum
 Et potus pariter, stomachus calet usque profundum.
 Hec acris: fiunt hiis sepius acria sputa,
 Cui liquor est tenuis, fumosus ructus acerque,
 375 Et circa meri distensio; tensio ventris
 Atque rugitus adest, dolor, indigestio, frigus
 Et stomachi gravitas; egestio livida ventris;
 Hec colere signa stomachi tibi sint manifesta:
 Ariditas oris et amarus adest sapor istis,
 380 Et sputum simile; dolor est magnus anteriore
 In capitis parte, facies citrina, citrinum
 Hiis aderit sputum, sitis, et mage frigida captant;
 Ructus amarus erit, vomitus colere similatur,
 Secessus pariter, stomachum nimius calor angit.
 385 Signa melancholici sunt hec humoris habenda:
 Acria sunt sputa, par eructatio fumo,
 Atque gravis stomachi dolor est; ypocundria tensa
 Et venter rugiens, distensio, tortio ventris;
 Frigidus et stomachus tactu patet usque profundum;
 390 Appetit et nimium, post prandia plus gravat ipsum;
 Livida vel nigra fit adiuncta egestio vento.

CAP. 45. De signis repletionis epatis et ex quot humoribus repletur.

- Quatuor humores epatis replere solebant
 Simam; set quoniam de sanguine corporis omnis
 Copia sumpta patet, tractatus sufficit eius:
 395 De reliquis sequitur simam replentibus eius
 Atque mesaraicas venas aliasque minutas.
 Flegmatis hec signa nimii tibi sint manifesta:
 Alba vel affinis urina patebit in istis,
 Pinguis vel tenuis, dextri lateris dolor ingens,
 400 Tensio, tortura, gravitas, digestio pauca,
 Frigiditas dextri lateris manet usque profundum;
 Corpore fit toto pallor, pigricia motus,
 Postque cibum fiet istis afflictio maior
 Signa melancholie: Tenuis quandoque patescit
 405 Albens vel glauca, vel livida, vel nigra, spissa
 Cum spuma urina: dolor et distensio maior
 Post cenam dextri lateris, stupor, algor in imo,
 Livor, pigrities, gravitas in corpore toto;
 Coctio fit pauca, ventris tortura, rugitus.
 410 Hec colere: Tenuis urina intensa patescens
 Cum spuma multa citrina sive virenti,
 Et calor in latere dextro stans usque profundum;
 Pungit epar; sitis est presens oculique citrini,
 Et totum corpus; venas calor amplior angit.

CAP. 46. De signis repletionis intestinorum et ex quot humoribus repleantur.

- 415 Intestina solent humores angere trini,
 Quorum signa magis egestio testificatur.
 Si naturale vitreum vel flegma supersit,
 Secessus albi liquidi cum flegmate mixti,
 Aut albi spissi cum muscilagine multa.
- 420 Et quandoque dolor et tortio concomitatur;
 Quod nisi curetur, colicus dolor yliacusve,
 Sive lientericus morbus fortasse sequetur.
 Si salsum flegma, tenuis secessus habundat,
 Ariditas oris, sitis et calor interiorum;
- 425 Si vero dulce, calor intestina tenebit;
 Dulce fit os, fluxus spissus mediocriter albus.
 Si sit acetosum, tenuis secessus habundat
 Et spumoso erit, albor sentitur in imo.
 Hec colere signa medico flant manifesta:
- 430 Secessus ruffus, citrinus, sive virescens,
 Punctio, morsura, calor interiora gravabunt;
 Os fit amarescens, sitis, et nisi cura sequatur
 In dissinteriam cito labentur colicamve.
 Signa melancholie sunt hec: Egestio nigra,
- 435 Livida, cum venti sonitu, distensio ventris
 Atque rugitus adest, albor sentitur in imo,
 Summis an mediis an in inferioribus hii sint,
 Et dolor et gravitas locus et sinthomata pendent.

CAP. 47. De signis repletionis et ex quot repleatur humoribus.

- Quilibet humorum splen replet sanguine dempto
- 440 Est cuius fecis cistis, set flegma secundo,
 Et post hec colera, longis ex febribus ipso
 Existente prius, aut eius debilitate,
 Sive sit ipsius porus oppilatus ut eius
 Vis expulsiva si forte negetur ad horam.
- 445 Sique melancholie fuerit repletio, signa
 Hec aderant: tenuis urine candida, clara
 Et lucens facies, radiosaque sepe patebit;
 Livida vel nigra cuius substantia spissa est;
 Hiis dolor atque tumor latus urget sepe sinistrum,
- 450 Multaque duricies, gravitas et corporis, atque
 Hiis color est fedus, macilentia, pigriciesque,
 Debilitas, acida ructatio, talia sputa;
 Livescunt oculi, facies, digestio pauca,
 Postque cibum gravitas; ventris tortura, rugitus,
- 455 Cum vento spumosa fit hiis egestio livens;
 Quos iter atque labor gravat omnis; spiritus ipsis

- Cruraque deficient aliquid si scandere temptent.
 Flegmatis excessus sic est in splene notandus:
 Urine facies alba est et spissa frequenter,
 460 Sapius alba patet, tenuis, nec clara patebit;
 Hiis dolor atque tumor latus urget, duriciesque
 Levum predictis minor, atque sapore carebit
 Sputum, cum fumo manet eructatio talis;
 Hiisque pedum manuumque vole quandoque calescant;
 465 Tensio fit stomachi, digestio pauca, rugitus
 Ventris, secessus liquidus, spumosis et albus,
 Aut spissus fiet cum museilagine mixtus,
 Corporis et pallor totius debilitasque;
 Quos iter atque labor gravat, aut ascensio quevis,
 470 Postque cibum magis, ydropicos quos sepe videmus.
 Hiis coleram splenis nimiam cognoscito signis:
 Urine tenuis facies intensa patebit,
 Et tumor et gravitas splenis duriciesque,
 Et calor a fundo ingens, sitis, os subamarum
 475 Et siccum, vomitus, facies quoque tota citrina,
 Secessus ruffi, citrini, sive virentes,
 Aut rubei liquidi, vel spissi; marcet et aret
 Omnino corpus; hec passio raro medela
 Gaudet quando vole manuumque pedumque calescant.

CAP. 48. De signis repletionis fellis, et quo humore repletur.

- 480 Fel cistim colere solius dicimus esse,
 Solus habundat hic humor ei, quia si calor ingens
 Urget epar, generabit eam; transmittitur inde
 Multa superfluitas ad cistim, sive pororum
 Sit via conclusa per quos ad viscera fertur
 485 Humor et ad stomachum, virtutes inde iuventur.
 Si calor urget epar, cum spuma urina citrina
 Ruffave, spissa patet, tenuisve, latus quoque dextrum
 Sentitur calidum; calor est in corpore toto
 Citrinusque color oculisque egestio talis.
 490 Sique porus clausus fuerit fortasse supremus,
 Secessus citrinus erit, reliquum quoque corpus
 Sub stomacho tale, supra non; tensio, ventus,
 Citra ipsum fiet, digestio pauca, rugitus;
 Si porus inferior claudatur, signa tibi sint,
 495 Colericus vomitus, sitis et fastidia, siccum
 Os et amarescens; citrinus et est color istis
 A stomacho sursum, rugiens venter sonitusque
 Ventosus; secessus erit spumosis et albus.

- Tres sunt humores renes lumbosque replentes;
 500 Ex quibus urina fuerit si pinguis et alba
 Aut tenuis, si sit eius compactio multa;
 Cuius in urina si muscillago patescat
 Adque pili formam si sit resolutio longa,
 Renum sentitur gravitas, dolor, algor in imo;
 505 Flegmatis hec signa tibi constabunt manifesta.
 Signa melancholie: livens urina patebit
 Et tenuis, spumosa, set hec quandoque videtur
 Spissa, dolor gravis et frigus sentitur in imo
 Et circa renes, dormitio pigriciesque.
 510 Hec coleram signant: urina intensa patescens
 Et tenuis, vel spissa, dolor pungens et acutus
 Et calor immensus renum sentitur in imo;
 Adque pili formam gracilis resolutio fiet.

CAP. 50. De signis repletionis pulmonis.

- Sunt tres replentes pulmonis concavitates.
 515 Flegmatis hec signa: comitantur tussis et asma
 Et raucedo magis de nocte gravans, gelidisque
 Leduntur causis, hiemis quoque tempore, plusque
 Post cenam, species variatio flegmatis offert.
 Si naturalis occasio flegmatis assit,
 520 Insuper, tenue sputum leve fiet et album;
 Si vitrei, sonat in trachea, projectio cuius
 Est gravis, insipida, globosa, subalbida sepe;
 Si salsi, salsum, facile producit album
 Sputum digestum; si dulcis flegmatis, album
 525 Digestum, dulce, levis est productio cuius.
 Flegmatis acris erit hec significatio certa:
 Livor et acrodo, liquor, indigestio sputi.
 Signa melancholie: gravis est reiectio sputi,
 Tussis, respirant graviter, livens quoque sputum
 530 Est et acetosum si naturalis habundat
 Atque melancholicis plus infestantur in horis,
 Innaturalis sint hec tibi signa: nigrescit,
 Acre fit et sputum, frigus thoracis ab imo
 Mergens sentitur, autumpnus hiempsque senectus
 535 Hos gravat; his thorax livet, plerisque nigrescit;
 His distensio fit, gravitas pulmonis et oris
 Asperitas simul ariditas et spiritus algens;
 Si sit cauma recens, fervor thoracis habetur
 Et vicina loca magis a fervore gravantur.
 540 Ex colera rubea si sit repletio, tussis
 Arida, difficilis est respiratio, rauca

- Vox, quibus ariditas lingue fit, et oris amarus
 Est sapor, atque sitis, que plus tamen alleviatur
 Aeris attractu quam potu; cuius ab imo
 Est calor emergens, et fervet hanelitus istis;
 545 Et colere species varios dabit esse colores;
 Hii quoque colericis plus infestantur in horis.

CAP. 51. De signis repletionis renum et vesice.

- Humor vesicam trinus replere solebat.
 Flegmatis hec signa tibi sint: urina remissa,
 Quam muscilago comitatur multa, vel istis
 550 Ut squame piscis aderit resolutio sive
 Longa, quibus fiet dissuria, suria, sive
 Passio strangurie; gravitas, dolor inguinis assunt
 Atque perytoneon, vicinaque membra gravantur.
 Signa melancolie: livens urina patescit
 555 Et squamosa, quibus aderit dissuria sive
 Passio strangurie, stupor et privatio sensus,
 Ad vicina loca frigus sentitur in imo
 Atque perythoneon urgens dolor atque gravesceus.
 Hec coleram signant: urina intensa patescens
 560 Et tenuis vel spissa fit hiis, resolutio squame;
 Exitus est pungens, dissuria, suria, sive
 Passio strangurie; calor hiis sentitur in imo
 Ad loca vicina dolor et pungens et acutus.

CAP. 52. De signis repletionis matricis.

- Replent humores matricis concavitates
 565 Tres, quorum signa medico sunt ista notanda:
 Si fuerit flegma, matrix humore repleta
 Non delectatur coitu, licet appetat illum
 Nec prius, ingrata Veneris reddetur ad usum;
 Humor et in coitu nimius sentitur et algor,
 570 Vulve mollicies, gravitas et frigus ab imo;
 Menstrua flegmatica cum muscilagine mixta;
 Et quandoque fit hiis matricis passio grandis;
 Alba fit urina, pinguis, vicina vel albe.
 Signa melancolie: coitum non appetit ista
 575 Est ingrata viris, aderunt et menstra rara
 Et dolor et gravitas; distensio fiet in imo
 Et ventus velut aura sonans sentitur in illa;
 Passio matricis aderit vel sinçopis istis,
 Frigiditas vulve, stupor, et privatio sensus;
 580 Menstrua pauca nimis et livida vel nigra fient;
 Talibus urina tenuis venit atque remissa,
 Hec eadem fit eis interdum livida, pinguis.

- Signa dabunt colere, calor in matrice dolorque
 585 Pungit et ariditas est vulve duriciesque,
 Appetit hec coitum que delectatur in illo,
 Grata viris hec est, veniunt cui spermata pauca,
 Menstrua pauca simul permixta humore citrino;
 Exitus ad collum matricis mordicat eius
 590 Ariditas oris cum fissura labiorum,
 Urine tenuis facies intensa patebit.

CAP. 53. De medicinis laxativis et diversis modis earum.

- In laxativis dandis prudentia maior
 Et cautela latet; horum que fortia quedam
 Et quedam levia, quedam mediocria constant,
 595 Quedam composita, quedam medicamina simpla.
 Scindanturque modis bis binis: comprimit alter,
 Attrahit et reliquus, dissolvit tertius horum
 Et lenit quartus. De simplicibus medicinis
 Inspiciens librum, sic nosces quelibet horum.
 600 Suaviter et quedam laxant, quedamque moleste;
 Grossos humores hec purgant, hec leviores;
 Hec colere species, hec flegmatis, illaque nigri
 Humoris vicium propriis purgant medicinis.

CAP. 54. Quot sint attendenda ante purgationem faciendam.

- Attendenda tibi sint primo sexus et etas,
 605 Mos, regio, virtus, habitudo corporis, anni
 Et morbi tempus, locus et complexio; quantum,
 Quale, quid et quando, quotiens, modus atque necesse
 Quam laxativam patienti des medicinam.

CAP. 55. De preparatione corporis ad purgationem.

- Si purgare decet laxativis patientes,
 610 Humectare decet ipsorum corpora, primo
 Cum multo nutrimento requie quoque multa;
 Et sumant potus prescriptos vespere mane
 Poscit si humorum variatio materieque,
 Ipsius expediens donec digestio constet
 615 Materie, fieri quod per prescripta sciatur.

CAP. 56. Quot modis utimur medicinis laxativis.

- Hiis modus est varius utendi: pillula namque,
 Pulvis et antidotum, cibus et potus, cataplasma,
 620 Unguen, apozima, tente, clistere, sirupus,
 Tempore presentis nostros reparantur ad usus;

620 Pulveris atque cibi, potus, cataplasmati usus
 Unguentique sint occasio deliciarum
 Nobiliumque frequens horror, non utilitatis.

**CAP. 57. Quibus horis dande sunt medicine laxative
 et de conservatione potionati.**

Pilula sero datur, media vel nocte quibusdam,
 Ante cibum raro, veterum quam non sapit usus;
 625 Antidotum mane datur et decoctio queque,
 Nec fiat sompnus donec compleverit actum,
 Nec cibus aut potus patientis cedat ad usus.
 At nimio motu moveantur corporis ipsa
 Corporis aperte cum vis purgare remota;
 630 Sic datur illa, sequens sit dormitatio donec
 Motio sit ventris qui surgere cogat eundem;
 Inde move corpus, moveatur ut hinc medicina,
 Et locus obscurus fiat quo manserit ipse,
 Et manus artificis calidum paret aera circum;
 635 Cumque satis ductus fuerit, modice requiescat;
 Inde cibum sumat, post hec in pace quiescat;
 Sitque dieta lenis binis trinisve diebus;
 Balnea tunc fiant et post hec flebotomia;
 Hinc successive solitos mittatur ad actus.

CAP. 58. De synthomatibus supervenientibus potionato.

640 Ista superveniunt synthomata post medicinam:
 Sincopis atque febris, nimium fluxus modicusque,
 Aut nullus, vomitus et dissenteria, spasmus
 Aut apoplexia, vene ruptura, tenasmon,
 Tortio, singultus, sitis et defectus orexis,
 645 Debilitas nimia; que sic per singula cura.

CAP. 59. De sincopi.

Sincopis adveniens istis curatur honeste;
 In primis motus tocius corporis assit;
 Partibus extremis hinc facta fricatio fortis
 Sepius et modice galline iura resumat
 650 Aut piscis, nutrimentum laudabile quod det,
 Aut aliud simile conditum cum cinamomo,
 Aut cardamomo; modice de carne cibetur;
 Cum calida vinum limphetur, odoret et ambrum
 Aut aloes bonum, muscum, floresve rosarum.

CAP. 60. De febre.

655 Si febris adveniat, in primis balnea fiant

Dulcis aquæ calide, patiensque moretur ibidem
 Cum pannis tectus multum sudare eoactus
 Febris ut exalet; si sic non desinit esse,
 Ergo scias illam putridam fore; Cura sequitur
 660 Cum digestivis et cum purgantibus illam.

CAP. 61. *De nimio fluxu.*

Si nimius fluxus medicinam forte sequatur,
 Si constringetur: in primis brachia stringas
 Corporis et partes extremas; coctio post hec
 Galline veteris fiat vel turturis, in qua,
 665 Quod mittunt Arabes gummi; sumac, dragagantum,
 Ponas atque bolam, que sic detur patienti:
 Dulcis aque tepide cui post hec balnea fiant;
 Hicque moram parvam faciat ne forte calescat
 Inde nimis, set sic exalet vis medicine.

CAP. 62. *De modico fluxu aut nullo.*

670 Si nichil aut modice fuerit fortasse solutus,
 Et fuerit fortis, aliam dabis hinc medicinam
 Nec multum fortem; cui vel clistere paretur
 Aut vomitus simplex; si tortio nec dolor assit,
 Non multum cures, set ne scamonea sit herens
 675 In villis stomachi, calidam potare licebit.

CAP. 63. *De vomitu.*

Causa duplex vomitum producit post medicinam:
 Aut villis stomachi medicine viscus adherens,
 Aut chimus ore suo viscatur, panditur utrum
 Sic vel sic fuerit; si corpus sufficienter
 680 Non sit purgatum, gravitas est pondus et humor,
 Reiciturque cibus; est causa superfluous humor.
 Si gravitas stomachi non sit, purgatio recta
 Processit, vomitusque cibum non reicit ullum
 Humori mixtum, signum datur a medicina.
 685 Humor si causa vomitus sit, cum medicina
 Purgabis vomica, virtus si sufficit egri,
 Vel per secessum; qui si foret ex medicina,
 Quod mittunt Arabes gummi mastixve coquatur
 Ampne diu, qui sic stomachum lavet a medicina.
 690 Detur ex hiis roseus cum masticis ampne sirupus,
 Hic etenim vomitum compescere sope solebant.

- 720 Ad dissinteriam producit vis medicine
Excorians sepe stomachum vel viscera, que sic
Est constringenda; ius altis accipiatur
- 695 In quo sint cocta gummi, sumac, dragagantum
Et bolus, olibanum, mastix, sanguisque draconis.
Aut dande pulles in dicto iure coquantur
Aut in aqua pluvie, bolus aspergatur eisdem.
Sive sirupus erit hiis talis conficiendus:
- 700 Sint rosa cum gallis minta, balaustia trita
Cortice cum maligranati, castaneeque
Pondere iuncta pari; quibus addantur tamarindi;
Hec pluvialis aqua coquat omnia sufficienter,
Et colature succi plantaginis assit
- 705 Tercia pars, zucari lungas quod sufficit illi.
Fertur mirtinus istis conferre sirupus;
Atque diacodion, athanasia sumpta iuvabit.

CAP. 65. De spasmis.

- Adventare solet hiis spasmus post medicinam
Ex causa duplici; cuius repletio causam
- 710 Si det, cura levis patet, ut sibi balnea fiant
Dulcis aque calide; vel si calefiat ad ignem
Unctus laurino multum sudare coactus;
Ex alia causa si sit spasmus generalis,
Non curabis eam; sit testis maximus auctor.
- 715 Principio fiat si spasmus particularis,
Fluxerit et venter, doceant prescripta medelam;
Qui si constringi nequeat, nil proficietur;
Hiis tamen hec fiant que possimus: accipe malvam,
Bismalvam, brancam, violaria, cui societur
- 720 Seminis et liui, fenugreci quoque pulvis;
Ista coquantur aqua, coctis quibus adde butirum
Aut adipem porci; quorum cataplasmate facto
Alis et spine dorsi nucheque frequenter
Ungatur spina cum collo sepe butiro,
- 725 Membraque spasmata communi sive rosato
Aut oleo viole; vel aque decoctio dicte
Cuius addatur oleo, quo spongia plena
Alas et spinam spasmataque membra vaporet.
Aut de predictis et olivo balnea fiant
- 730 Hicque moram modicam faciant; cervina medulla,
Aut gallinacea vel adeps conferre solebat,
Lac quoque femineum loca per spasmata fricatum.

- Hanc apoplexia fuerit si forte secuta,
 Solvere maiorem poterit quia nemo, minorem
 735 Non leviter, cure pudet hanc committere nostre.
 Ne tamen hic nichil aut modicum fieri videatur,
 Hiis a principio clisteria fortia fiant,
 Anus et ungetur cum tauri felle, vel istud
 Supponatur ibi quod nitri castoreique
 750 Ana tres dragmas recipit, solam scamonee
 Coctas cum melle; set eis obtarmica fiant
 Castor et euforbii per nares inicienda.
 Sub lingua castor teneant, manuumque pedumque
 Interiora fricent cum nitro vel sale trito.

CAP. 67. De ruptura vens.

- 745 Sepius ex nimio vomitus conamine vena
 Rumpitur interius eiecto sanguine; contra
 Quod mastix, amidum, thus, salvia, mummia dentur
 Sive diacodion, stomaco cataplasma ministrent,
 Sandalus atque bolus, gummi cum mastice, cera.

CAP. 68. De tenasmo.

- 750 Istis si forsan ducat medicina tenasmon,
 Nec fluxum ventris timeamus, balnea fiant
 Dulcis aque calide, bismalvaque pulegiumque
 Qua sint decocta, patiensque moretur in illa;
 Fluxum si timeas, cum cortice castanearum
 755 Maligranati, balaustia, flosque rosarum,
 Pruni silvestris cortex, ypoquistidos ana,
 Coctanus et cornus et sorbus, mespilus, ornus,
 Cortice mundentur et aque pluvie socientur;
 Balnea sic fiant, patiensque moretur ibidem.
 760 Sive picis grece vivis carbonibus ueste
 Fumum suscipiat per partes inferiores.
 Sive supersedeat hic saccum furfure plenum
 In vino coctum rubeo vel aqua pluviali,
 Furfure decocto rosea vel aqua pluviali,
 765 Cui colature succi plantaginis assit
 Tercia pars, zucari iungas quod sufficit albi,
 Limphet quem potum decoctio stiptica sumptum;
 Hiis quoque mintinus fertur prodesse sirupus
 Atque dyacodion; athanasia sumpta iuvabit. (1)

(1) Les vers 765, 766, 768, 769 se trouvent repetés au chap. 64 vers 704.
 705, 706 707.

CAP. 69. *De tertione ventris.*

- 770 Aeris algore si fiat tertio ventris
 Exterius, potus aut esce frigiditate
 Accepti nimium, cura succurrimus ista:
 Lineus infusus sit pannus in ampne calenti,
 Fortiter expressus, stomaco superaddito; aut si
- 775 Quam calidos lateres poterit perferre calentes
 Apponas stomaco, mire curabitur ipsa.
 Aut sacelletur milio vel cum sale tosto;
 Enea vesica repleta sit ampne calenti
 Aut oleo calido vinove, vaporet eundem;
- 780 Balnea dulcis aque fiant hiis convenienter.

CAP. 70. *De singultu.*

- Sepe solet vomitus singultum ducere, quando
 Ad stomachum tractus humor non exiit inde;
 Cui detur vomitus iterum; si debilis hic sit
 Primo cibus levibus hunc confortare licebit;
- 785 Si nimius fluxus singultum duxerit ipsum,
 Restaurativis insistas; sit levis esca
 Atque frequens, tritici farris, ius altilis, album
 Vinum limphatum; candeles fumus eidem
 Conferet extinctus, vel panni fumus adusti;
- 790 Detur et hiis succus granati sive sirupus
 Simplex aut roseus, mirtinus vel violatus;
 Que si non prosunt, castor gustare licebit
 Cum succo mente; quos antidotis preciosis
 Confortare deet; rosea sit aqua resolutus
- 795 Muscus, qui bibitus solet hunc compescere morbum.

CAP. 71. *De siti.*

- Principio vel fine sitis sequitur medicinam
 Sepius assumptam, quam vix tolerare valebit
 Egrotus; duplici causa quod creditur esse:
 Principio namque si fervidus humor adherens
- 800 Sit villis stomachi, quem si natura resolvens
 Pulmonem repetat aut spiritualia membra
 Inducendo sitim, dissolventem medicinam
 Demus ei donec cessaverit ille sitire;
 Aut vomitus detur leviter quia sedat eandem;
- 805 Fine superveniens, signum monstrabit aperte
 Quod bene purgatur; sit testis maximus auctor.
 Quam si perferre nequit hic, aqua frigida sepe
 Abluat os simplex et proiciatur ab ore;

- Aut quod dant Arabes gummi, psilli, dragaganti,
 810 Simplex unda coquat, et gargarizet eandem.
 Si vini vel aque vel cuiuscumque liquoris
 Sit datus hiis potus, hoc ignorante magistro,
 Quod forsán magnum poterit prestare periculum;
 Hiis vomitus calide confestim sufficit unde,
 815 Huic oleum iungas, intinctaque penna sit ori
 Cautius immissa; vomitus sic fiet eidem.

CAP. 72. De fastidio.

- Post laxativam fastidia sepe secuntur.
 Si viscosus ad os stomachi producitur humor
 Hinc non expulsus, vel si substantia rara
 820 Aut resoluta nimis aut debilitata sit eius;
 Quodlibet istorum propriis cognoscito signis:
 Si modice fuerit laxatus, si sitis absens,
 Et circa stomachum dolor et distensio, pondus,
 Inviscatorum fient tibi signa chimorum.
 825 Ergo, si poterit perferre, superfluum humor
 Purgetur; si non, expectet et inde trahatur.
 Si fluxus sit et ampla sitis, substantia rara
 Est stomachi, virtus fragilis, resolutio membri;
 Antidotis ergo cum confortantibus insta:
 830 Coctana cocta damus sub prunis, que macerentur
 In vino; succus maligranati sumptus aceto
 Persimilis confert quoniam confortat orexim;
 Succus idem prorat uve gustatus acerbe,
 Et mente pipérisque parum cum petrosilino,
 835 Et malum pariter macianum conferet illi.

CAP. 73. De nimia debilitate

- Debilitas nimia solet hunc invadere cum tres
 Aut plures habuit sellas, quo certificatur
 Humores duxisse bonos permixtio quorum
 Cum reliquis fuerat, quorum subtractio facta
 840 Naturam turbat quam reddit debilitatam;
 Cui vinum demus quo panis mica sit assi
 Primitus infusa, post hec stringentia fiant
 Que prescribantur fuerit si forte necesse.

*CAP. 74. De humoribus dissolutis et quomodo debeant
 constringi vel consumi.*

- Tercius hos sequitur noster modus ecce medendi,
 845 De constrictivis vel mortificántibus instans

- Amodo tractatus, que constantia dici
 A plerisque solent et talia sunt opiate;
 Sic dicuntur ea que membri vim resolutam
 Humorūque solent restringere sive sopire;
 850 Hiis quoque materia consumpta superflua sepe
 Dicitur, ut si sint humores forte nocivi
 Corporis in quocumque loco nimium resoluti,
 Quod constare solet cerebro patiente catarrum,
 Aurea potata dyaolibanumve iuvabunt;
 855 Quo dissolventem dare non audes medicinam
 Reumate laxato ne ledat nobile membrum;
 Hiis sic collatis si sic constringitur humor,
 Pillula cum sit opus vel conveniens medicina
 Detur eis que possit eos pridem resolutos
 860 Nec tam constrictos educere sufficienter,
 Et ne constantes hic aut alibi refluentes
 Putrescant, ducantque febres alios quoque morbos,
 Paulatim ne sit purgatio facta repente
 Set successive des hanc Ypocrate iubente.

*CAP. 75. De membris dissolutis et debilitatis et quomodo
 debeant confortari.*

- 865 Cum typice febres et morbus cronicus omnis
 Debilitare solent nimiumque resolvere membra,
 Ut confortet ea medicinam des opiatam,
 Nature levius cedit violentia morbi;
 Non omnes igitur dare debes hiis opiatas,
 870 Immo leves magis et minus ariditatis habentes;
 Sic confortatis membris, securius uti
 Predictis poteris et quo vis tutius ibis.

CAP. 76. De superflua materia morbi et qualiter debeat consumi.

- Reliquie remanent humoris sepe nocivi,
 Que membrum repetunt aliquid fortasse gravando,
 875 Et varios morbos ducendo; reciprocus eger
 Sic fiet facile; tales purgare recuses
 Ex hiis ne leviter instare pericula possint;
 Demus que membra confortent debilitata
 Et sic materiam possint consumere paucam,
 880 Et sic precipue gelidis humoribus insta;
 Si sint humores inter carnemque cutemque
 Sic consumantur, aliter quia lesio fiet.

CAP. 77. Qualiter et quibus dande sunt opiate.

- Cum vino calido dentur non febricitanti;

Febre laboranti non sic, set in ampne calenti

- 885 Atque modis variis presit decoctio facta,
In morbis variis quia sic conferre solebant ;
In febribus typicis non omni tempore dentur;
Hora paroxismi vitetur, nam calor eius
Augetur per eas; set tres aut quatuor ante
890 Horas eiusdem quas febris acuta recusat,
Tempore ne dentur aliquo nec gustat easdem.
Principio febrium typicarum, pauca si sit
Materies, forti natura, des opiatas;
Virtutem fortem calidam siccamque tentes
895 Quinque paroxismos cum iam pertransiit eger,
Nam si materia levius consumitur eius;
Quod si materia pauca est, dissolvere statim
Non licet hanc stomacho vicinam sive remotam,
Nam leviter fieret consumptio sic melioris;
900 Si fuerit cruda, detur quod digerit illam;
Qua sic digesta et divisa des opiatam
Que desiccet eam consumendo moderate;
Si sit materie modicum multumque caloris,
Hiis nimium calidas caveas ne des opiatas,
905 Set tantum dentur hiis repressiva caloris,
Hiisque cibi tales antidota talia prosunt;
Materies multa longis si febribus assit
Principio, damus hiis opiatas ut calefacta
Ex ipsis citius digesta sit; altera fiet
910 Consumpta parte levius discrasia talis;
Hecque paraliticis multum conferre solebant,
Vim desiccando consumunt materiei,
Hiis horum membra nimis infrigidata calescunt.

CAP. 78. De medicinis constrictivis exterius apponendis.

- Sunt etiam quedam medicine mortificantes,
915 Vel constringentes, quas non assumimus intra ;
Exterius posite membrorum vim resolutam
Confortant demuntque superflua materiei,
Effectus similes opiatas sunt retinentes
Corporis humores resolutos mortificando
920 Ut cataplasmata lacrimas stringentia.

CAP. 79. De restaurativis vel resumptivis medicinis.

- Exigit ordo modum quartum tractare medendi,
Corporibus nostris deperdita quo reparamus,
Et consumpta; genus hoc a plerisque resumens
Dicitur, atque modis solet hoc conferre duobus
925 Antidotis dandis et conservando dietam;

- Sic erit humoris pariter consumptio membri;
 Precipue si vis humores ut reparentur
 Antidotis primo cum confortantibus insta
 Et reparativis; docet hoc liber antidotorum.
 930 Conuenit inde cibus ut restaurantibus instes
 Qualia sunt pulli galline, capreolique
 Lactentes, perdix, fasiani, lacque caprinum,
 Set noviter mulsum, fluviales atque marini
 Aspratiles pisces conditi cum cinamomo,
 935 Porcine carnes, arietine, vituline,
 Ovaque sorbilia cum farre quod ordea prestant,
 Et triticum panis bene mundatus, bene coctus,
 Et granum, fractum, ryzi, robelia munda
 Cum similia, ptisana, vinum flagrantis odoris,
 940 Temporibus gelidis mel, ficus, fisticus, uva
 Malaque granata, lactuce scarioleque
 Et borago, blitus cedant vice caulis ad usus.

CAP. 80. De membris consumptis et qualiter debeant restaurari.

- Membraque consumpta sic restaurare licebit:
 Primo cibus levibus membris que fortiter herent
 945 Instes, ut farre cui sit decoctio pulli
 Addita, vel cocte sit lac quod amigdala prestat
 Galline iunctum, vel mundate pinee lac
 Et ius galline, caro perdicis, fasiani,
 Ovaque sorbilia, ficus, uve quoque pase,
 950 Atque cibi similes; vinum sit potas in album
 Vergens, aut ruffum, ptisanam cui iungito, sive
 Quod mittunt Arabes gummi decoctio fiat
 Et pinee, vel quem sibi det liquiritia succi;
 Dentur et antidota que confortare calorem
 955 Nature possint, in membris humiditatem
 Restaurare prius amissam, quod dyarodon
 Alberis, tetrafarmacon, hiis spiritualia fiant
 Credimus, et fiat omnis reparatio membri
 Per sibi consimile, quia si consumptio facta est
 960 Humor calidi, moderate talia dentur
 Que naturalem plus confortare calorem
 Possint humorum calidorum debilitatum
 Ex vicio, calida substantia perdita membris
 Ut restauretur; et si consumptio fiat
 965 Humor gelidi, sit ei reparatio facta
 Per sibi consimile; tamen hoc attenditur utrum
 Innaturalis calor intendatur in ipso
 Corpore; nam si sic, actu sunt frigida danda
 Ut reprimatur ei talis discrasia facta
 970 Altera vel fiat; veluti post cotidianam

- Si calefiat epar, sunt ante frigida danda
 Que digestiva leviter vis rodere possit
 Et nutrimento transmittere corporis ipsa;
 Sique calor multus non sit, set perditus humor
 975 Assit multus ei, potius sunt frigida danda;
 Attamen hunc primo calidis, quia debilis extat,
 Confortare licet modice, quia debilitatus
 Ex febre succumbet leviter, collataque cuncta
 Sunt illi liquida, per membra fluentia corpus
 980 Ut possint alere; testem damus hinc Ypocratem.

CAP. 81. De conservatione convalescentium.

- Sic igitur morbo successive superato,
 Cuilibet egroto licet ingrossare dietam;
 Non quacumque tamen indiscrete licet uti,
 Ut quidam faciunt in deteriora cadentes,
 985 Vix restaurantes morbum passi recidivum;
 Ut talem servent iniungimus ergo dietam
 Qua non peccetur aliquo sub thernatis actu,
 Aeris infecti quibus immutatio confert;
 Nam si frigus adest, actu mutare calorem
 990 Aut e converso decet et contraria duci.
 Si palus aut stagnum fuerint fortasse propinqua,
 Fac matutina focus accendatur ab hora,
 Usque dies quartam saltim produxerit horam,
 Vicinus lecto, sic depurabitur aer;
 995 Hiis sic exhibitis, si non curetur honeste,
 Reliquias noscas humorum pandere causam,
 Quos purgare decet veluti natura paravit
 Sufficiens per se vel te curante iuvamen.
 Sanguinis hiis etiam quandoque minutio confert
 1000 Si fuit infectus qui membra fovere nequivit.
 Sic depuratur tales mittendo vapores;
 Hiis etiam stuphe moderataque balnea prosunt.
 Hiis ungetur epar oleo roseo violeve,
 Corpore quos toto fac scalpi sive fricari,
 1005 Ut que natura transmisit ad exteriora
 Exalare queant modiceque morentur ibidem;
 Undique contacti pannis sint egredientes;
 Post hec hiis roseum liceat gustare sirupum,
 Aut aliquid tale; conspersa set ampne rosato
 1010 Sint facies manuumque vole; pulsus loca sudent
 Exteriora parum, ne membris humiditatem
 Imbibitam perdant sic emittendo vapores.

CAP. 82. *De convalescente mittendo ad consuetas operationes.*

- Quo successive sic ad meliora me ante,
 Presentes assint consortes atque coevi;
 1010 De rebus solitis quibus hic consueverat uti
 Sermo fiat, eis presentibus, unde solebat
 Plus delectari patiens, medicusque sit absens;
 Quo sic intrante, sit sermo serius et mens
 Seria, iocundus animus, iocundaque verba.
 1020 Sic interpositis sermonibus adiciatur:
 « Amodo de nobis modicum curabitur, et iam
 Nos proferre decet aliis querentibus illud,
 Vobis dimissis, evangelium Galieni. »
 Talibus in verbis multi gaudere solebant
 1025 Et gestu medici statim migrare volentis,
 Consilio medici quia non eget amplius eger,
 Cum successive consuetos tendat ad actus,
 Assuetosque cibos potusque resumere possit.

CAP. 83. *De utilitate proveniente ex usu medendi.*

- Utilitas varia sequitur medicaminis usum,
 1034 Quam per subscripta poteris perpendere verba:
 Virtus, fama, decus, laus et dilectio, lucrum,
 Si valeat medicus egro reparare salutem,
 Aut etiam sanum si conservare salubrem,
 Aut etiam mortem si predicat morituro,
 1035 Aut evasuro vitam pronunciet egro
 Jam desperato; quem si curare valebit,
 Quamvis non omnes sic percuraverit egros,
 Equandus cunctis clamabitur esse prophetis,
 Et que dicuntur hunc omnia iure secuntur.

CAP. 84. *De modo petendi licentiam et recessu medici.*

- 1040 Istis ergo modis cum iam perduxeris egrum
 Usque statum placidum, poscenda licentia restat
 Amodo, ne pariat plus expectare pudorem;
 Prepositum domui, vel quos magis collaterales
 Noveris egroti, sic affari decet: « Ecce
 1045 Omnipotens Dominus istum qui viserat ad quem
 Nos invitastis, nostros respexit ad actus,
 Perque ministerium nostrum reparare salutem
 Est dignatus ei; conservet ut amplius ipsum
 Quesimus incolumem, per vosque licentia detur
 1050 Et sit honesta modo nostri dimissio; quod si
 Amodo contingat fragili virtute gravari
 Ex vobis aliquem nos invitare volentem.

- Omnibus omisis aliis, nos precipitemus
Gratis in obsequium vestrum; collata decenter
- 1055 Munera preteriti sint argumenta futuri. »
Moribus ergo tuis te procurasse iuvabit
A primis horum iam promeruisse favorem,
Sollicitus super hiis patiens quia consulat istos;
Tutius esse reor, quod certe novimus omnes,
- 1060 Dum dolet accipere, vel munere posse carere,
Namque manum dandi iam retraxere, medicum,
Munere percepto, grates multas referendo,
Omnibus ergo vale dicens, in pace recede.

EXPLICIT LIBER DE MODO MEDENDI.

Table

<i>Lettre à Malgaigne sur le poëma medicum</i>		p. III-XII
<i>par ch. Darumberg</i>		
<i>De Secretis mulierum, de chirurgia et de modo medendi, libri VIII (poëma medicum)</i>		
<i>I. - De Secretis mulierum</i>		
<i>lib. I. - Prologus</i>	p. 1	
<i>Index capitularum</i>	p. 2	
<i>Libet de secretis mulierum</i>	p. 3	
<i>II. - De ornatu mulierum</i>		
<i>lib. II. - Prologus</i>	p. 23	
<i>Index capit.</i>	p. 25	
<i>Libet de ornatu mulierum</i>	p. 26	
<i>III. - Libet tertius et de chirurgia primus</i>		
<i>lib. III. - Prologus</i>	p. 39	
<i>Index capitul.</i>	p. 40	
<i>Libet primus de chirurgia</i>	p. 42	
<i>IV. - Libet quartus et de chirurgia secundus</i>		
<i>lib. IV. - Prologus et index capitul.</i>	p. 76	
<i>Libet secundus de chirurgia</i>	p. 77	
<i>V. - Libet quintus et de chirurgia tertius</i>		
<i>lib. V. - Prologus et index capitul.</i>	p. 95	
<i>Libet tertius de chirurgia</i>	p. 97	
<i>VI. - Libet sextus et de chirurgia quartus</i>		
<i>lib. VI. - Prologus et index capitul.</i>	p. 125	
<i>Libet quartus de chirurgia</i>	p. 126	
<i>VII. - Libet septimus, de modo medendi</i>		
<i>lib. VII. - Prologus et index</i>	p. 145	
<i>Libet de modo medendi</i>	p. 147	

